

VII jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija

**Psichologiniai tyrimai:
menas ar amatas?**

2010 05 07, Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas

Leidybą parėmė:

VU Bendrosios psichologijos katedra
VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
VU Specialiosios psichologijos laboratorija
Prof. A.Fedoravičius

Sudarė ir redagavo:

Andrius Lošakevičius
Juliana Lozovska

Recenzentai:

Nuoširdžiai dėkojame mokslininkams, recenzavusiems VII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos „Psichologiniai tyrimai: menas ar amatas?“ pranešimus:

Prof. Dr. Albinui Bagdonui (VU Bendrosios psichologijos katedra)
V.m.d. Algimantui Švegždai (VU Bendrosios psichologijos katedra)
Dr. Astai Zbarauskaitei (VU Bendrosios psichologijos katedra)
Doc. Dr. Evaldai Kazlauskui (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)
Prof. Dr. Gintautui Valickui (VU Bendrosios psichologijos katedra)
Dr. Ievai Urbonavičiūtei (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)
Doc. Dr. Laimai Bulotaitei (VU Bendrosios psichologijos katedra)
Doc. Dr. Mindaugui Rugevičiui (KU Psichologijos katedra)
Lekt. Dr. Pauliui Skruibiui (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)
Lekt. Dr. Redai Gedutienei (KU Psichologijos katedra)
Doc. Dr. Remigijui Bliumui (VU Bendrosios psichologijos katedra)
Doc. Dr. Rūtai Sargautytei (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)
Doc. Dr. Sigitai Girdzijauskienei (VU Bendrosios psichologijos katedra)
Doc. Dr. Vaidai Kalpokienei (VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra)
Doc. Dr. Violetai Rimkevičienei (VPU Psichologijos katedra)
Prof. Habil.dr. Vyčiui Viliūnui (VPU Psichologijos didaktikos katedra)

Viršelyje panaudota
Antano Kairio nuotrauka.

TURINYS

KOGNITYVINĖ PSICHOLOGIJA / 5

Ieva Bieliauskaitė. Fiziologinių pokyčių taikant progresuojančią bei grįžtamojo ryšio relaksacijas įvertinimas. / 5

Rūta Lasauskaitė. Informational impact of masked stimuli on mental effort intensity. / 14

Simona Deduchova ir Antonas Deduchovas. Regimo vaizdo suvokimo įtaka valingoms motorinėms reakcijoms. / 20

Arvydas Kuzinas. Atskirų vaizdo elementų įtaka emocinėms reakcijoms. / 27

PSICHOLOGINIŲ TYRIMŲ METODIKOS / 35

Irina Jektorova. Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodikos adaptacija Lietuvos rusakalbiamis vaikams. / 35

Birutė Radavičiūtė. Paauglių su sveikata susijusios gyvenimo kokybės įvertinimo metodikos kūrimas. / 43

Ieva Salialionė. Lietuviškos WASI versijos konstrukto validumas. / 51

KLINIKINĖ PSICHOLOGIJA / 58

Vaiva Klimaitė. Nuo alkoholio ir narkotikų priklausomų asmenų nuostatos į savižudybes. / 58

Justina Kaliatkaitė. Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių psichologinė savijauta. / 65

Eglė Matulaitytė. Onkologų streso ir pasitenkinimo darbu patyrimo analizė / 74

Rūta Baltrušaitytė. Studentų alkoholio vartojimo lūkesčiai ir vartojimo įpročiai. / 86

ORGANIZACINĖ PSICHOLOGIJA / 94

Lina Grigaliūnaitė. Reklaminio filmuko charakteristikų ir jo turinio atsiminimo ryšys. / 94

Jurgita Lazauskaitė-Zabielskė. Suvokto atlygio už darbą teisingumo ypatumai viešajame ir privačiajame sektoriuje. / 101

Vita Mikuličiūtė. Grupių kariuomenėje psichologiniai ypatumai. / 111

PEDAGOGINĖ PSICHOLOGIJA / 123

Inga Miklovytė. Priešmokyklinio amžiaus vaikų pokalbiai: ar mergaitės ir berniukai kalba skirting ilgio sakiniais? / 123

Monika Skerytė-Kazlauskienė. Mokymosi negalią turinčių paauglių savęs vertinimas: sąsajos su patyčių patyrimu. /130

Alicija Volyniec. Mokomosios grupės efektyvumas psichologijos pirmakursių savęs vertinimui didinti ir baimei kalbėti viešai mažinti. / 138

Eglė Krivickaitė. Kiekį žyminčių žodžių vartojimas ankstyvoje vaikystėje. / 147

„MENAS AR AMATAS“ / 156

Laura Sapranavičiūtė. Studentų kūrybiškumo ir asmenybės bruožų sąsajos. / 156

Justina Vonžodienė. Medikų dvasingumo ir mirties nerimo sąsajų ypatumai. / 163

FIZIOLOGINIŲ POKYČIŲ TAIKANT PROGRESUOJANČIA BEI BIOGRĮŽTAMOJO RYŠIO RELAKSACIJAS, ĮVERTINIMAS

Ieva Bieliauskaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

Ieva.Bieliauskaite@alumni.vdu.lt

Tyrimo tikslas: įvertinti progresuojančios raumenų bei biogrįžtamojo ryšio relaksacijų galimybes mažinant tokius tiriamųjų fiziologinės įtampos rodiklius, kaip odos elektrinis laidumas, kūno temperatūra, širdies pulsas ir kvėpavimo dažnis. *Metodai:* 90 Vytauto Didžiojo universiteto 1-6 kurso studentų fiziologinei būklei tirti naudotasi aparatu NeXus – 10, pagamintu Mind Media (Olandija). Specialūs davikliai buvo pritvirtinti prie tiriamųjų krūtinės ląstos, rankų. Jais registruoti odos galvaninės reakcijos rodikliai, odos temperatūros, pulso ir kvėpavimo dažnio rodikliai. Tiriamieji buvo suskirstyti į 3 grupes: progresuojančios raumenų relaksacijos (n = 30), biogrįžtamojo ryšio relaksacijos (n = 29), bei lyginamąją (n = 31). *Rezultatai, išvados.* Tyrimo rezultatai parodė, kad progresuojančios raumenų relaksacijos tiriamųjų grupėje statistiškai patikimai sumažėjo odos elektrinio laidumo ir kvėpavimo dažnio rodikliai bei padidėjo kūno temperatūros rodikliai, o biogrįžtamojo ryšio relaksacijos tiriamųjų grupėje statistiškai patikimai sumažėjo odos elektrinio laidumo bei padidėjo kūno temperatūros rodikliai, o tai rodo, kad tiriamieji labiau atsipalaidavo.

Stresas yra vienas iš psichologinių lėtinių ligų rizikos veiksnių (Kjellgren ir kt., 2007) Mokydamasis atsipalaiduoti, žmogus ugdo savireguliacijos įgūdžius, o tai darydamas reguliariai – atkuria organizmo fiziologinius bei psichologinius procesus, todėl gerėja fizinė bei psichinė sveikata, ir apskritai gyvenimo kokybė. Sistemingas relaksacijos mokymasis gali padėti susidoroti su kasdienėmis problemomis, taip išvengiant rimtesnių sveikatos sutrikimų ir ateityje (Rausch ir kt. 2006).

Šiuolaikinės psichologijos mokslas siūlo platų diapazoną atsipalaidavimo metodų ir technikų psichofiziologiniam stresui mažinti. Tyrinėjamas įvairių streso įveikimo technikų bei jų derinių efektyvumas (Kappes, 1983; McCubbin ir kt., 1996; Khanna ir kt., 2007), tačiau daugumos autorių tyrimai atlikti su klinikinėmis žmonių grupėmis (Datey, 1980; Barton, Blanchard, 2001; Hawkins, Hart, 2003), o tyrimų, analizuojančių sąlyginai sveikus ir jaunus žmones, yra mažai. Literatūroje

pateikiama nevienareikšmių ir neretai prieštaringų rezultatų apie įvairių streso įveikimo technikų poveikį fiziologinei bei psichologinei žmogaus būklei. Ne visuose tyrimuose tinkamai kontroliuojamos sąlygos, pvz., McGrady (1994), ne visuose tyrimuose yra lyginamosios grupės, pvz., McGrady (1994), Kappes (1983) bei Reed, Saslow (1980) atliktuose tyrimuose. Tyrimuose taikomos įvairios streso įveikimo technikos, mokymai užtrunka nevienodą laiką, efektyvumas matuojamas subjektyviais (pvz., nerimo klausimynu) ar fiziologiniais (pvz., odos varža) matais, tyrimai skiriasi ir pagal relaksacijos užsiėmimų skaičių bei trukmę. Tad sąmoningos savireguliacijos įgūdžių mokymasis padėtų mažinti psichologinius lėtinių neinfekcinių ligų rizikos veiksnius, taip gerinant individų sveikatos būklę

Lietuvoje kol kas dar nėra pakankamai daug tokio pobūdžio tyrimų. Todėl yra aktualu panagrinėti, kaip keičiasi fiziologiniai rodikliai taikant progresuojančią raumenų (PRR) bei biogrižtamojo ryšio relaksacijas (BRR).

Tikslas: įvertinti progresuojančios raumenų bei biogrižtamojo ryšio relaksacijų galimybes mažinant tiriamųjų fiziologinę įtampą.

Metodika

Fiziologinei tiriamųjų būklei įvertinti buvo naudojamas Mind Media aparatas NeXus – 10, (Olandija) (Mind Media, 2004/2005). Tyrimo metu buvo fiksuojami šie fiziologiniai rodikliai:

Odos galvaninė reakcija (OGR) - matuojamas odos elektrinis laidumas pirštų arba delno srityje. Streso metu simpatinė nervų sistema aktyvuoja delnuose esančias prakaito liaukas, kadangi prakaitas yra druskų, jis didina odos elektrinį laidumą. Tokiu būdu sausa oda (ramybės būsenoje) yra mažiau laidus elektros srovei, t.y. OGR parodymai mažesni ir atvirkščiai (Stankus, 2004). Odos elektrinis laidumas buvo matuojamas mikro-omais.

Odos temperatūra - fiksuojamas temperatūros pokytis rankose ir pirštuose. Kadangi simpatinė nervų sistema streso metu aprūpina pagrindinius organus krauju, mažiau jo tenka kojoms ir rankoms, todėl atšąla galūnės ir fiksuojama

žemesnė temperatūra ir atvirkščiai, atsipalaidavimo būsenoje temperatūra kyla (Calderon, Thompson, 2004). Odos temperatūra buvo matuojama pagal Farenheito skalę.

Pulsas (ŠSD) - Esant stresui dominuoja simpatinė nervų sistema, todėl padažnėja pulsas ir atvirkščiai, atsipalaidavimo būsenoje – sulėtėja (White, Porth, 2000). Pulsas buvo matuojamas pulso dažniais per minutę.

Kvėpavimo dažnis - Veikiant stresui individo organizmui reikia daugiau deguonies, todėl kvėpavimas pasidaro dažnesnis ir atvirkščiai, atsipalaiduojant sulėtėja (White, Porth, 2000). Kvėpavimas buvo matuojamas įkvėpimo ciklais per minutę.

Tyrimo kontingentas. Tyrime dalyvavo 90 Vytauto Didžiojo Universiteto 1-6 kurso studentų: 71 mergina ir 19 vaikinių. Tiriamieji buvo suskirstyti į 3 grupes. PRR grupėje dalyvavo 30 tiriamųjų (25 merginos ir 5 vaikinai, amžiaus vidurkis $21,33 \pm 1,44$), BRR grupėje – 29 (22 merginos ir 7 vaikinai, amžiaus vidurkis $23,00 \pm 2,86$), lyginamojoje grupėje – 31 (24 merginos ir 7 vaikinai, amžiaus vidurkis $21,29 \pm 2,63$).

Tyrimo procedūra. Pirmąjį kartą tiriamiesiems atvykus buvo atliekamas psichofiziologinis tyrimas. Antrąjį kartą tyrimo dalyviams buvo pritaikyta analogiška procedūra, tačiau jau po 4 relaksacijos mokymo užsiėmimų. Antras tyrimas atliktas praėjus 4-8 (vidutiniškai $5,6 \pm 2,3$) dienoms po paskutinės relaksacijos. Tiriamiesiems buvo vedami 2 tipų 25-30 min. trukmės užsiėmimai. Su dalyviais buvo matomasi 1 arba 2 kartus per savaitę, darant kelių dienų pertraukas tarp relaksacijos užsiėmimų. Psichofiziologinio tyrimo metu pirmiausia buvo išmatuoti visų grupių dalyvių fiziologiniai rodikliai. Iš viso fiziologinių rodiklių fiksavimas truko 15 minučių, taip pat skiriant apie 20-30 min. elektrodų uždėjimui/nuėmimui bei trumpam tiriamojo rezultatų pristatymui. Vidutinis intervalas nuo pirmo psichofiziologinio tyrimo iki antrojo tyrimo buvo $35,3 \pm 5,1$ dienos. Iš viso buvo 6 susitikimai, užsiėmimus vedė specialiai tam paruošti asmenys.

Progresuojančios raumenų relaksacijos eiga: prieš pradėdant užsiėmimus dalyviams buvo parodoma kaip atlikti įtempimo ir atpalaidavimo pratimus bei paprašyta atkreipti dėmesį į tas raumenų grupes, kurios bus įtemptos. Relaksacijos metu tiriamieji gulėjo ant kilimėlių, laisvai apsirengę, nusiėmę aksesuarus, šviesa buvo pritemdyta. Progresuojančios raumenų relaksacijos užsiėmimuose dalyvavo po 1-6 žmones. Visų 4 užsiėmimų eiga buvo tokia pati.

Biogrįžtamojo ryšio relaksacijos eiga: pirmiausiai tiriamiesiems buvo uždedami elektrodai ant krūtinės ir pirštų. Tiriamųjų buvo prašoma patogiai įsitaisyti kėdėje su atlošu ir atsipalaiduoti, klausantis raminančios muzikos bei stebint atpalaiduojantį vaizdinį ekraną. Jie taip pat galėjo stebėti kompiuterio ekrane savo atsipalaidavimo lygį (ekrano kairiajame šone buvo rodomas stulpelis su tiriamojo įtampos lygiu, t.y. su odos elektrinio laidumo kitimais). Taikant BRR, užsiėmimas buvo vedamas kiekvienam asmeniui individualiai. Kabinete buvo pritemdoma šviesa, o tiriamųjų prašoma atlaisvinti drabužius, kurie veržia bei nusiimti nereikalingus aksesuarus. Fiziologiniai rodikliai buvo fiksuojami 18-20 min. Visų 4 užsiėmimų eiga buvo tokia pati.

Lyginamosios grupės tiriamiesiems buvo taikoma tokia pati tyrimo eiga, tačiau nebuvo vedami relaksacijų mokymai. Šiems tiriamiesiems reikėjo atvykti tik 2 kartus, t.y. į pirmą ir antrą fiziologinį tyrimą.

Rezultatai ir jų aptarimas

Tiriant, kaip atsipalaidavimo užsiėmimai veikia psichofiziologinius procesus ir remiantis jau atliktų tyrimų duomenimis (McCubbin ir kt., 1996; Lohaus, Klein-Hebling, 2000; Pawlow, Jones, 2005; Calderon, Thompson, 2004; Khanna ir kt., 2007), buvo tikimasi, kad atsipalaidavimo užsiėmimai sumažins fiziologinę įtampą.

1 lentelė. PRR, BRR ir lyginamosios grupių fiziologinės įtampos rodiklių įvertinimų, gautų 1 psichofiziologinio tyrimo metu palyginimas su įvertinimais, gautais 2 tyrimo metu.

Fiziologinis rodiklis	Rodiklio matavimo laikas tyrimų metu	Rodiklio vidurkis ir standartinis nuokrypis	P-reiškėmė
PRR grupė (N= 30)			
Odos galvaninė reakcija ** (micro-Ω)	1 tyrimas	1,52 ± 1,27	0,050
	2 tyrimas	1,20 ± 0,61	
Odos temperatūra* (°F)	1 tyrimas	85,09 ± 8,14	0,035
	2 tyrimas	88,91 ± 9,12	
ŠSD** (per min.)	1 tyrimas	75,98 ± 12,10	0,787
	2 tyrimas	76,13 ± 12,75	
Kvėpavimo dažnis** (dažn./min.)	1 tyrimas	13,24 ± 3,65	0,045
	2 tyrimas	12,18 ± 4,33	
BRR grupė (N= 29)			
Odos galvaninė reakcija ** (micro-Ω)	1 tyrimas	1,74 ± 1,64	0,024
	2 tyrimas	1,29 ± 0,93	
Odos temperatūra*	1 tyrimas	85,13 ± 9,81	0,006
	2 tyrimas	89,22 ± 7,39	
ŠSD**	1 tyrimas	74,02 ± 9,00	0,343
	2 tyrimas	72,06 ± 8,91	
Kvėpavimo dažnis**	1 tyrimas	15,55 ± 3,67	0,243
	2 tyrimas	14,74 ± 4,04	
Lyginamoji grupė (N= 29)			
Odos galvaninė reakcija ** (micro-Ω)	1 tyrimas	1,78 ± 1,52	0,288
	2 tyrimas	1,56 ± 1,02	
Odos temperatūra*	1 tyrimas	88,39 ± 8,81	0,088
	2 tyrimas	91,00 ± 6,44	
ŠSD**	1 tyrimas	76,89 ± 11,06	0,759
	2 tyrimas	76,42 ± 12,73	
Kvėpavimo dažnis**	1 tyrimas	13,99 ± 3,82	0,018
	2 tyrimas	15,08 ± 4,52	

* didesnis odos temperatūros skaičius, rodo mažesnę fiziologinę įtampą,

** mažesnis skaičius rodo didesnę atsipalaidavimo lygį.

OGR – odos galvaninė reakcija

Šiuo tyrimu nustatyta, jog PRR tiriamųjų grupėje po relaksacijos mokymų statistiškai patikimai sumažėjo OGR ir kvėpavimo dažnio rodikliai bei padidėjo kūno temperatūros įverčiai, o BRR grupėje statistiškai patikimai sumažėjo OGR bei padidėjo kūno temperatūros įverčiai. Tai rodo fiziologinės įtampos sumažėjimą po relaksacijų mokymo ciklo. Tai, kad per atsipalaidavimo

užsiėmimus buvo nustatyti statistiškai reikšmingi fiziologinių rodiklių pokyčiai, tik patvirtina jau atliktų tyrimų rezultatus (McCubbin ir kt., 1996; Lohaus, Klein-Hebling, 2000; Pawlow, Jones, 2005; Calderon, Thompson, 2004; Khanna ir kt., 2007). Šis tyrimas rodo realų fiziologinių rodiklių sumažėjimą, nes lyginamojoje grupėje nebuvo rasta statistiškai reikšmingų pokyčių, kurie rodytų fiziologinės įtampos sumažėjimą.

Tai, kad abiejose atsipalaidavimo grupėse nebuvo nustatytas ŠSD sumažėjimas, prieštarauja jau atliktų tyrimų rezultatams (Yu, Lee, Woo, 2006; McCubbin ir kt., 1996; Pawlow, Jones, 2005; Datey, 1980; McGrady, 1994). Daugelyje analizuotų tyrimų dalyviai paprastai turėjo širdies ir kraujagyslių sistemos sutrikimų ar jiems buvo būdingi tam tikri širdies ir kraujagyslių ligų rizikos veiksniai. Kadangi šiame darbe pristatomo tyrimo dalyviai buvo nuo 18-30 m. amžiaus, galima manyti, jog dėl jų sąlyginai jauno amžiaus ŠSD yra žemesnis ir jie turi mažiau širdies bei kraujagyslių sistemos sutrikimų nei analizuotų tyrimų dalyviai, galbūt todėl, šio tyrimo kontingente sunkiau aptikti ŠSD kitimus. Analizuojant literatūrą pavyko rasti porą tyrimų, kuriuose taip pat nebuvo gauta statistiškai reikšmingai sumažėjusių ŠSD rodiklių po atsipalaidavimo mokymų (Webb ir kt., 2006; Lohaus ir kt., 2001), tačiau tokius rezultatus galėjo įtakoti tai, jog vienas iš tyrimų buvo pilotinis ir jame pasirinkta nedidelė tiriamųjų imtis, o kito tyrimo autoriai po kelių metų pakartojo tyrimą ir gavo statistiškai reikšmingai sumažėjusius ŠSD rodiklius po relaksacijos mokymų. Įdomu ir tai, jog PRR grupėje buvo gauti statistiškai reikšmingai sumažėję kvėpavimo dažnio rodikliai, o lyginamojoje grupėje buvo nustatytas statistiškai patikimai padidėjęs kvėpavimo dažnis, kas gal būt rodo didesnę tiriamųjų įsitempimo lygį. Gal būt tai galima sieti su tuo, jog lyginamosios grupės tiriamieji turėjo tik du susitikimus ir gautus rezultatus galėjo įtakoti nauja, nepažįstama aplinka.

Šio tyrimo rezultatai parodė, kad PRR sumažina OGR ir kvėpavimo dažnio rodiklius bei padidina kūno temperatūrą periferijoje, o BRR sumažina OGR rodiklius bei padidina kūno temperatūrą. Šios relaksacinės technikos yra paprastos

ir jomis lengva naudotis. Jas galima lengvai pritaikyti darbinėje aplinkoje, jei žmonės dirba įtemptomis sąlygomis. Taip pat šias atsipalaidavimo technikas galima taikyti kartu su kitomis intervencijos priemonėmis įvairioms klinikinėms būklėms gydyti.

Išvados

Asmenų, dalyvavusių biogrižtamojo ryšio relaksacijos mokymo užsiėmimuose, po relaksacijos mokymo ciklo statistiškai patikimai sumažėjo odos galvaninės reakcijos rodikliai bei padidėjo kūno temperatūra. Tai rodo fiziologinės įtampos sumažėjimą. Po biogrižtamojo ryšio relaksacijos užsiėmimų ciklo širdies susitraukimų dažnio ir kvėpavimo dažnio rodikliai statistiškai patikimai nepakito.

Po 4 relaksacijos užsiėmimų, taikant progresuojančią raumenų relaksaciją, statistiškai patikimai sumažėjo odos galvaninės reakcijos ir kvėpavimo dažnio rodikliai bei padidėjo kūno temperatūra. Tai rodo, kad tiriamieji labiau atsipalaidavo. Po progresuojančios raumenų relaksacijos užsiėmimų ciklo širdies susitraukimų dažnio rodikliai statistiškai patikimai nepakito.

Literatūra

- Kjellgren A., Bood S.A., Axelsson K., Norlander T., Saatcioglu F. (2007). Wellness through a comprehensive Yogic breathing program – A controlled pilot trial // *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 43(7), 34-41.
- Rausch S. M., Gramling S. E., Auerbach S. M. (2006). Effects of a Single Session of Large-Group Meditation and Progressive Muscle Relaxation Training on Stress Reduction, Reactivity, and Recovery // *International Journal of Stress Management*, 13(3), 273–290.
- Kappes B.M. (1983). Sequence effects of relaxation training, EMG and temperature biofeedback on anxiety symptom report, and self-concept // *Journal of Clinical Psychology*, 39(2), 203-208.
- McCubbin J.A., John F., Wilson J.F., Bruehl S., Ibarra P., Carlson C.R., et al. (1996) Relaxation Training and Opioid Inhibition of Blood Pressure Response to Stress // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(3), 593-601.
- Khanna A., Paul M., Sandhu J.S. (2007). Efficacy of two relaxation techniques in reducing pulse rate among highly stressed females // *Calicut Medical Journal*, 5(2), 23-25.
- Datey K. K. (1980). Role of biofeedback training in hypertension and stress // *Journal of postgraduate medicine*, 26(1), 68-73.

- Yu D, Lee D, Woo J. (2006). Effects of relaxation therapy on psychological distress and symptom status in older Chinese patients with heart failure // *Journal of Psychosomatic Research*, 62(4), 427-37.
- Barton K.A, Blanchard E.B. (2001). The Failure of Intensive Self-Regulatory Treatment with Chronic Daily Headache: A Prospective Study // *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, 26(4), 311-18.
- Hawkins S.R., Hart D.A. (2003). The Use of Thermal Biofeedback in the Treatment of Pain Associated With Endometriosis: Preliminary Findings // *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, 28(4), 279-289.
- Mind Media B.V. (2004/2005). User manual for NeXus-10, p. 43-44.
- Reed M., Saslow C. (1980). The effects of relaxation instructions and EMG biofeedback on test anxiety, general anxiety, and locus of control // *Journal of Clinical Psychology*, 36(3), 683-690.
- White J. M., Porth C. M. (2000). Physiological Measurement of the Stress Response. In V. H. Rice (Ed.) // *Handbook of stress, Coping, and Health: Implications for Nursing Research, Theory and Practice* (p. 69-94). London: Thousand Oaks.
- Stankus A. (2004). Fazinė odos galvaninė reakcija kaip CNS įsitempimo indikatorius. Biomedicininė inžinerija: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: KTU. P: 45-48
- Calderon K.S., Thompson W.W. (2004). Biofeedback relaxation training: A rediscovered Mind-Body tool in Public Health // *American Journal of Health Studies*, 19(4), 185-194.
- Lohaus A., Klein-Heßling J. (2000). Coping in childhood: A comparative evaluation of different relaxation techniques // *Anxiety, Stress, and Coping*, 13, 187-211
- Pawlow L. A., Jones G. E. (2005). The Impact of Abbreviated Progressive Muscle Relaxation on Salivary Cortisol and Salivary Immunoglobulin A (sIgA) // *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, 30(4), 375 – 387.
- McGrady A. (1994). Effects of group relaxation training and thermal biofeedback on blood pressure and related physiological and psychological variables in essential hypertension // *Biofeedback and self-regulation*, 19(1), 51-66.
- Webb M., Beckstead J., Meininger J., Robinson S. (2006). Stress Management for African American Women With Elevated Blood Pressure: A Pilot Study // *Biological Research for Nursing*, 7(3), 187-196.
- Lohaus A., Klein-Heßling, J., Voßgele C., Kuhn-Hennighausen C.C. (2001). Psychophysiological effects of relaxation training in children // *British Journal of Health Psychology*, 6, 197-206.

THE EVALUATION OF PHYSIOLOGICAL CHANGES WHILE APPLYING BIOFEEDBACK AND PROGRESSIVE MUSCLE RELAXATIONS

Ieva Bieliauskaitė

Vytautas Magnus University

Ieva.Bieliauskaite@alumni.vdu.lt

Objective of this research was to evaluate the effectiveness of progressive muscle and biofeedback relaxations while reducing the rates of physiological tension. *Methods.* 90 students (1 to 6 study years) from Vytautas Magnus University were examined using biofeedback relaxation apparatus NeXus-10, produced by Mind Media (The Netherlands). With the help of biofeedback apparatus NeXus-10 electrodes the frequency rates of the galvanic skin response and temperature, pulse and breathing frequency were recorded. The respondents were divided into two groups: in the group of progressive muscle relaxation took part 30 persons, in the group of biofeedback relaxation - 29 and in comparative group were analyzed 31. *Conclusions.* The results show that in the group of progressive muscle relaxation changes of galvanic skin response, breathing frequency and skin temperature were detected statistically solid change and in the group of biofeedback relaxation changes of galvanic skin response and skin temperature were detected statistically solid change which indicates higher relaxation of respondents.

INFORMATIONAL IMPACT OF MASKED AFFECTIVE STIMULION MENTAL EFFORT INTENSITY¹

Rūta Lasauskaitė, Nicolas Silvestrini and Guido Gendolla

University of Geneva

Ruta.Lasauskaite@unige.ch

Masked affective stimuli may have an impact on human behavior and motivation. The current study focuses on the effects of masked affective stimuli on mental effort intensity. Effort intensity is operationalized as cardiovascular reactivity (Obrist, 1981) – especially cardiac pre-ejection period. After habituation, participants (N=42) performed a cognitive task with integrated masked affective stimuli. The prediction was that cardiovascular activity change during the task should increase in a sad-prime condition and decrease in a happy-prime condition because the task is subjectively evaluated as more difficult in the sad-prime condition. If the primes induce emotional state, this effect should be discounted by providing a cue. The results showed the predicted pattern of physiological activity in the no-cue condition. However, this effect remained in the cue condition. Thus, we conclude that happy-primes facilitate and sad-primes aggravate task performance.

We perceive only a small part of vast sensory information surrounding us. However some information that we are not aware of still has effects on our choices, feeling state, and behavior. In the last decades and especially in recent years researchers gathered quite a fair amount of evidence suggesting how visual information presented in a way that persons have no awareness of it can influence motivation and behavior. For example, Dijksterhuis and Aarts (2010) argue that goals and motivation can be unconsciously primed. Research as well shows that subliminally presented affective pictures can influence behavior and evaluative judgments (e.g. Winkielman, Berridge, & Wilbarger, 2005). *Effort intensity* is the aspect of motivation that doesn't receive much attention in research under priming conditions.

¹ This research was supported by a research grant from the Swiss National Science Foundation (SNF 100014-122604/1) awarded to the third author.

The main dependent variable in this study is mental effort intensity. A reliable and valid measure of effort intensity is cardiovascular reactivity-changes in the activity of the cardiovascular system. Obrist (1981) proposed that cardiovascular adjustment is determined in part by the degree to which individuals are engaged in active coping, i.e. when individuals have control over performance outcomes. He demonstrated that task engagement results in sympathetic β -adrenergic discharge to the myocardium. Wright (1996) integrated this approach with Brehm's theory about the intensity of motivation (Brehm & Self, 1989) and postulated that effort intensity should be mediated by β -adrenergic activity. This is valid not only for physical effort but also for mental effort. The most valid indicator of β -adrenergic impact on the cardiac myocardium is pre-ejection period (PEP) – the time interval between the onset of ventricular excitation and the opening of the aortic valve (e.g. Benschop et al., 1994; Newlin & Levenson, 1979). Negative PEP values indicate stronger contractility.

Recent studies of our laboratory (Gendolla & Silvestrini, 2009; Silvestrini & Gendolla, 2010a, 2010b) explored the effects of masked affective stimuli on effort intensity. One of the studies tested how masked affective stimuli moderate task difficulty effects on effort-related cardiovascular response (Silvestrini & Gendolla, 2010a). Cardiovascular measures were taken during baseline period and during performance of a d2 attention task. The affective (sad vs. happy) primes were integrated in the task (easy vs. difficult) and preceded 1/3 target stimuli of task trials. The results revealed that in the sad/easy condition and happy/difficult conditions participants invested more effort than in sad/difficult and happy/easy conditions.

This study aims to test the impact of happy and sad masked affective stimuli on effort intensity. The question here is if affective primes can evoke emotional feelings. We will test it by measuring mood and using discounting paradigm by providing the cue that emotional state could have been manipulated. We predict increased cardiovascular reactivity in sad-prime condition and decreased reactivity

in happy-prime condition. When affective primes elicit conscious emotional feelings this effect should be absent after providing a cue that emotional state of a participant can be manipulated.

Methodology

Participants, design, and measures. N=42 participants (average age 20.3) voluntarily and anonymously participated in the experiment for monetary remuneration. The experiment was run in a 2 (*prime*: sad vs. happy) x 2 (*cue*: cue vs. no-cue) design. Mood was measured by using 4 items from UWIST (Matthews, Jones, & Chamberlain, 1990) scale. Cardiovascular measures (PEP, SBP, DBP, HR) were taken during habituation period and the task performance.

Experimental paradigm. The whole experimental procedure was computerized. After few control questions, baseline mood measure, and habituation period (8 min) participants performed a modified d2 attention task (Brickenkamp & Zillmer, 1998) (5 min) under “do-your-best” instruction. Low resolution backwardly masked grayscale pictures of facial expressions taken from The Averaged Karolinska Directed Emotional Faces (KDEF) database (Lundqvist & Litton, 1998) preceded 1/3 of target task trials in sad and happy conditions, 2/3 of the trials were preceded by neutral facial expressions. At the end of the experiment participants answered few control questions, completed the mood measure scale, were thanked, and received their remuneration.

Results

A 2 x 2 ANOVA of mean PEP reactivity (see Figure 1) found a main effect of affective prime, $F(1, 38) = 8.20, p < .01, \eta_p^2 = .18$. Cardiac activity was higher in sad-prime condition ($M = -4.09, SE = 0.67$) than in the happy-prime condition ($M = -1.39, SE = .67$). There was no main effect of discounting on effort intensity ($p > .05$) neither interaction of factors ($p > .50$).

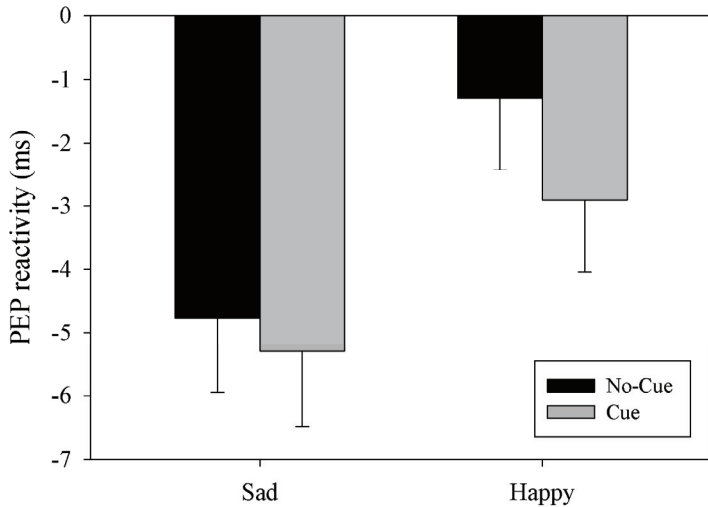

Figure 1. Mean PEP reactivity

Discussion

The results differ from effects of conscious mood on effort intensity, when mood has congruency effects on appraisals of the task difficulty (Gendolla, 2000). These effects can be discounted by providing a cue about the manipulated mood (Gendolla & Krüsken, 2002). In the context of results of the current study we argue that masked affective stimuli do not elicit conscious emotional feelings. Participants didn't report any changes in the mood state on the UWIST scale. Furthermore, the effect of affective primes could not be discounted by giving a cue about emotional feelings. It is possible though that affective primes directly influence the difficulty feelings without mediation of affective states.

Conclusion

Sad prime increased and happy prime decreased effort intensity during mental concentration task. Priming did not elicit emotional feelings making it

likely that primes could have influenced subjective difficulty feelings directly. This can be tested by discounting the subjective task difficulty feelings.

References

- Benschop, R., Nieuwenhuis, E., Tromp, E., Godaert, G., Ballieux, R., & van Doornen, L. (1994). Effects of beta-adrenergic blockade on immunologic and cardiovascular changes induced by mental stress // *Circulation*, *89*(2), 762-769.
- Brehm, J. W., & Self, E. A. (1989). The intensity of motivation // *Annual Review of Psychology*, *40*, 109-131. doi:10.1146/annurev.ps.40.020189.000545
- Brickenkamp, R., & Zillmer, E. (1998) *The d2 test of attention* (1st ed.). Seattle, WA: Hogrefe & Huber Publishers.
- Dijksterhuis, A., & Aarts, H. (2010). Goals, attention, and (un)consciousness // *Annual Review of Psychology*, *61*, 467-490. doi:10.1146/annurev.psych.093008.100445
- Gendolla, G. H. E. (2000). On the impact of mood on behavior: An integrative theory and a review // *Review of General Psychology*, *4*, 378-408. doi:10.1037/1089-2680.4.4.378
- Gendolla, G. H. E., & Krüsen, J. (2002). Informational mood impact on effort-related cardiovascular response: The diagnostic value of mood counts // *Emotion*, *2*, 251-262. doi:10.1037/1528-3542.2.3.251
- Gendolla, G. H. E., & Silvestrini, N. (2009). *Smiles make it easier and so do frowns: Masked affective stimuli influence mental effort*. Manuscript submitted for publication.
- Lundqvist, D., & Litton, J. E. (1998). *The averaged Karolinska directed emotional faces - AKDEF*. CD ROM from Department of Clinical Neuroscience, Psychology section, Karolinska Institutet.
- Matthews, G., Jones, D. M., & Chamberlain, A. G. (1990). Refining the measurement of mood: The UWIST Mood Adjective Checklist // *British Journal of Psychology*, *81*(1), 17-42.
- Newlin, D. B., & Levenson, R. W. (1979). Pre-ejection period: Measuring beta-adrenergic influences upon the heart // *Psychophysiology*, *16*, 546-552. doi:10.1111/j.1469-8986.1979.tb01519.x
- Obrist, P. A. (1981). *Cardiovascular psychophysiology: A Perspective*. New York: Plenum Press.
- Silvestrini, N., & Gendolla, G. H. E. (2010a). *Masked affective stimuli moderate task difficulty effects on effort-related cardiovascular response*. Manuscript submitted for publication.
- Silvestrini, N., & Gendolla, G. H. E. (2010b). *Don't Prime Too Much: Prime Frequency Effects of Masked Affective Stimuli on Effort-Related Cardiovascular Response*. Manuscript submitted for publication.
- Winkielman, P., Berridge, K. C., & Wilbarger, J. L. (2005). Unconscious affective reactions to masked happy versus angry faces influence consumption behavior and judgments of value // *Personality and Social Psychology Bulletin*, *31*, 121-135. doi:10.1177/0146167204271309
- Wright, R. A. (1996). Brehm's Theory of motivation as a model of effort and cardiovascular response. In P. M. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.) // *The psychology of action* (pp. 424-453). Guilford Press New York.

INFORMACINIS MASKUOTŲ EMOCINIŲ STIMULŲ POVEIKIS PSICHINIŲ PASTANGŲ INTENSYVUMUI

Rūta Lasauskaitė, Nicolas Silvestrini ir Guido Gendolla

Ženevos universitetas

Ruta.Lasauskaite@unige.ch

Maskuoti emociniai stimulai gali turėti įtakos žmogaus elgesiui ir motyvacijai. Mes tiriamo maskuotų emocinių stimulų įtaką psichinių pastangų intensyvumui. Pastangų intensyvumas apibūdinamas kaip kraujotakos sistemos aktyvumo pokytis (Obrist, 1981), ypač širdies susitraukimo stiprumo pokytis. Po pripratimo fazės tiriamieji (N=42) atliko kognityvinę užduotį su integruotais maskuotais emociniais stimulais. Buvo iškeltos hipotezės: kraujotakos sistemos aktyvumo pokytis bus didesnis pateikiant liūdnus stimulus ir bus mažesnis pateikiant linksmus stimulus, nes užduotis subjektyviai įvertinama kaip sunkesnė liūdnos stimulų sąlygomis. Jei stimulai sukelia emocinę būseną, tai, pateikiant užuominą apie manipuliaciją, šis efektas išnyks. Rezultatai patvirtino mūsų numatytą fiziologinio aktyvumo modelį, kai užuominos nebuvo duota, tačiau šis efektas liko ir davus užuominą. Taigi mes darome išvadą, kad linksmi stimulai palengvina, o liūdni stimulai apsunkina užduoties atlikimą.

REGIMO VAIZDO SUVOKIMO ĮTAKA VALINGOMS MOTORINĖMS REAKCIJOMS

Simona Deduchova

Vilniaus universitetas

simona.peckyte@gmail.com

Antonas Deduchovas

Vilniaus universitetas

poctipikasso@gmail.com

Greitas emocinių išraiškų ir motorinių veiksmų atpažinimas bei gebėjimas mokytis stebint yra ypatingai svarbūs organizmo išlikimui ir funkcionavimui. Eilė tyrimų leidžia daryti prielaidą, kad gebėjimas suvokti kitų emocines išraiškas, veiksmus yra susietas su motorinio rezonanso veidrodine sistema. Literatūroje pateikti tyrimai nurodo į tai, jog struktūros, dalyvaujančios motorinių veiksmų atlikime, taip pat sužadinamos stebint arba įsivaizduojant veiksmus. Vykstant mechaniniam raumenų sužadinimui arba stebint ar įsivaizduojant judesio atlikimą, generuojami elektriniai srautai, kuriuos galima registruoti elektromiografijos pagalba. Dauguma motorinį rezonansą nagrinėjančių tyrimų pagrindine tyrimo priemone pasitelkia fMRI, tuo tarpu EMG registravimas tarnauja kaip pagalbinė priemonė. Šiame darbe EMG yra pagrindinis tyrimo instrumentas siekiant įrodyti, kad ir šiuo būdu galima tirti motorinio rezonanso fenomeną. Tokio pobūdžio tyrimai yra nauji ir svarbūs praktiniam pritaikymui kineziterapijoje, protezavime ir kitose srityse. Darbe siekiama nustatyti, ar valingo judesio metu atsiranda nevalingos motorinės reakcijos, sukeltos stebimo vaizdo atpažinimo ir suvokimo.

Greitas emocinių išraiškų, motorinių veiksmų atpažinimas bei gebėjimas mokytis stebint yra ypatingai svarbūs organizmo išlikimui ir funkcionavimui. Neverbalinė komunikacija, kuri yra grindžiama kitų žmonių veido išraiškų ir kūno judesių atpažinimu, yra svarbus tarpasmeninės komunikacijos aspektas. Mokymasis stebint irgi yra svarbus (Bandura, cit. pg. Feist, 2006, psl. 471), kadangi leidžia išvengti neefektyvių veiksmų, kurie neišvengiami mokantis bandymų ir klaidų metodu. Eilė tyrimų, pradedant nuo Meltzoff ir Moore (1977), Leslie et al. (2003) įvykdytų tyrimų, leidžia daryti prielaidą, kad gebėjimas suvokti kitų emocines išraiškas, veiksmus (Meltzoff ir Moore; Leslie et al., cit. pg. Clark et al., 2003) bei gebėjimas mokytis stebint (Clark et al., 2003) yra susietas su taip vadinama motorinio rezonanso veidrodine sistema (Jeannerod et al.; Gallese ir

Goldman, cit. pg. Baldissera et al., 2001).

Meltzoff ir Moore (1971) (cit. pg. Clark et al., 2003) išskėlė hipotezę, kad žmogus turi įgimtą gebėjimą imituoti veiksmus remdamasis mechanizmu, kuris transformuoja iš veiksmą atliekančio modelio gaunamus vizualinius signalus į motorinius signalus. Šitas transformavimas vyksta per supramodales reprezentacijas. Heys (2001) (cit. pg. Clark et al., 2003) pasiūlė idėją, kad egzistuoja tam tikros sąsajos tarp sensorinių ir motorinių reprezentacijų. Šios sąsajos yra dvikryptės. PET ir fMRI tyrimų rezultatai rodo, jog neuronų grandinės, kurios dalyvauja veiksmų atlikime, persidengia su tomis, kurios yra sužadintos stebint arba įsivaizduojant veiksmą (Decety and Grezes, cit. pg. Clark et al., 2003). Šios persidengiančios neuronų grandinės apima premotorinę žievę, pagalbinę motorinę zoną, smegenėles, kampinį vingį momens srityje ir žemesniąją viršugalvio raštuotąją skiltelę (Decety ir Grezes, cit. pg. Clark et al., 2003). Pirminės motorinės žievės sužadinimas taip pat buvo užregistruotas vykdant motorinių veiksmų įsivaizdavimą (Pfurtscheller ir Neuper, cit. pg. Clark et al., 2003) ir motorinių veiksmų stebėjimą (Hari et al., cit. pg. Clark et al., 2003). TMS (*Transkranjinės magnetinės stimuliacijos*) tyrimų rezultatai taip pat rodo pirminės motorinės žievės sužadinimą stebint motorinius veiksmus. Fadiga et al. (cit. pg. Clark et al., 2003) tyrimuose tiriamiesiems stebint ranka atliekamus motorinius veiksmus arba Abbruzzese et.al (cit. pg. Clark et al., 2003) tyrimuose įsivaizduojant ranka atliekamus motorinius veiksmus buvo registruojamas tiriamųjų rankų raumenų sužadinimas. Taigi aptarti tyrimai rodo, jog struktūros, dalyvaujančios motorinių veiksmų atlikime taip pat sužadintos stebint arba įsivaizduojant veiksmus.

Vykstant mechaniniam raumenų sužadinimui (atliekant valingą judesį) arba stebint arba įsivaizduojant tam tikro judesio atlikimą (raumenims esant ramybės būsenos), generuojami silpni elektriniai signalai (elektromiogramos (EMG)), kurias galima registruoti. Būtent ši veikimo potencialų registravimo elektromiografinė metodika buvo taikoma mūsų darbe.

Dauguma motorinio rezonanso fenomeną nagrinėjančių tyrimų pagrindine tyrimo priemone pasitelkia fMRI, tuo tarpu EMG registravimas tarnauja greičiau kaip pagalbinė priemonė. Šiame darbe EMG buvo pagrindinis tyrimo instrumentas siekiant įrodyti, kad ir šiuo būdu galima tirti motorinio rezonanso fenomeną ir tai yra daug ekonomiškesnis tyrimo būdas. Taip pat Lietuvoje tokio pobūdžio tyrimai yra nauji ir svarbūs praktiniam pritaikymui kineziterapijoje, protezavime ir kitose srityse.

Darbe remiamasi hipoteze, kad smegenų sritys, kurios yra sužadinamos vykdant valingą motorinį veiksmą, stebint kitą žmogų atliekantį motorinį veiksmą arba įsivaizduojant veiksmo atlikimą, smarkiai persidengia. Iš to seka, kad motorinių reakcijų atpažinimas ir suvokimas susijęs su nevalingomis reakcijomis.

Tikimasi, kad žmogaus atliekamo veiksmo EMG, kai atliekamas veiksmas sutampa su stebimu, skirsis nuo atliekamo veiksmo EMG, kai stebimas veiksmas skiriasi nuo atliekamo. Kitais žodžiais, siekiama patikrinti ar stebimas veiksmas modifikuoja motorinio veiksmo atlikimą.

Tyrimo tikslas - nustatyti, ar valingo judesio metu atsiranda nevalingos motorinės reakcijos, sukeltos stebimo vaizdo atpažinimo ir suvokimo.

Metodika

Tiriamieji. Šiam momentui tyrime dalyvavo 3 tiriamieji, du vyrai ir viena moteris. Tiriamųjų amžiaus vidurkis – 21m. Visi tiriamieji psichologijos specialybės trečio kurso studentai, dešiniarankiai, normalios arba koreguotos regos. Prieš eksperimentą tiriamieji buvo supažindinti su eksperimento eiga, apmokyti atlikti užduotį. Visi tiriamieji tyrime dalyvavo savanoriškai.

Stimulai. Tyrime su žmogaus didžiojo piršto padėties atpažinimu naudojami keturi nespalvoti vaizdai: neutralus (didysis pirštas nėra sulenktas) ir dar trys, kuriuose pirštas yra sulenktas trimis akivaizdžiai skirtingais kampais - mažu, dideliu ir vidutiniu. Tyrime su dešinės rankos padėties atpažinimu taip pat naudojami keturi nespalvoti vaizdai: neutralus (ranka nėra sulenkta) ir dar trys, kuriuose ranka yra

sulenкта trimis kampais – mažu, dideliu ir vidutiniu. Stimulo fonas visais atvejais yra juodas, siekiant išvengti fono, kaip šalutinio kintamojo, įtakos. Rankos arba piršto judesių keitimasis organizuotas taip, kad tiriamajam susidarytų judesio įspūdis. Taip pat virš rankos arba piršto vaizdo nuolatos atvaizduojamas rutuliukas – rankai arba pirštui esant neutralioje pozicijoje jis yra pilkos spalvos. Visais kitais atvejais rutuliukas yra žalios arba raudonos spalvos, priklausomai nuo bandymo sąlygų.

Aparatūra ir priemonės. Eksperimentuose naudojamas Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros Psichofiziologijos laboratorijos elektromiografinių signalų apdorojimui bei elektromiogramų registravimui skirta „Biopac“ sistema. Sukurti stimulų vaizdai įkomponuoti į kompiuterines vaizdų pateikimo programas. Stimulų pateikimo momentai vaizduoklyje ir tiriamojo EMG reakcijos buvo fiksuojamos su programa eksperimento duomenų bazėje.

Darbo eiga. Prieš vykdant tyrimą, tiriamajam spiritu nuvaloma oda tose vietose, kur yra tvirtinami EMG registravimo aparatūros elektrodai. Dešinės rankos padėties atpažinimo tyrimo atveju elektrodai yra tvirtinami trijose vietose: išilgai dešinės rankos bicepso, vidinėje dilbio pusėje (išilgai *stipininio riešo lenkiamojo raumens*) bei ant didžiojo piršto ir plaštakos.

Didžiojo piršto padėties atpažinimo tyrimo atveju elektrodai tvirtinami keturiose vietose: dvi elektrodų poros tvirtinamos vidinėje dilbio pusėje, trečia pora – ant didžiojo piršto ir vidinės plaštakos pusės ir ketvirta – ant išorinės plaštakos pusės. Žemiau bus aprašyta dešinės rankos atpažinimo tyrimo eiga, kadangi abu tyrimai – su piršto ir rankos padėčių atpažinimu - yra identiški.

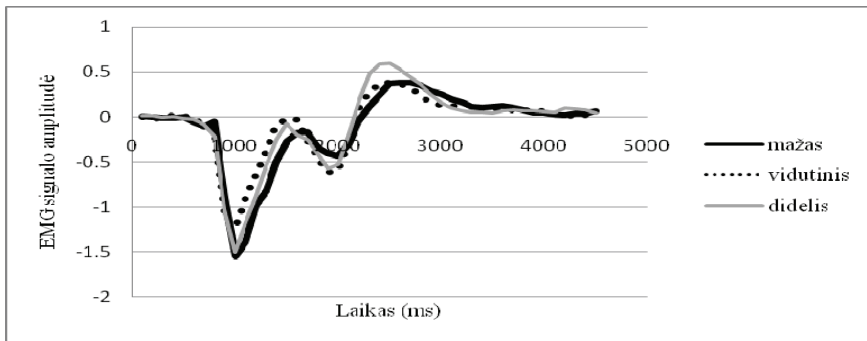
Tyrimo pradžioje tiriamasis patalpinamas tamsioje ekranuotoje nuo elektromagnetinių laukų kameroje. Vaizdiniai stimulai yra pateikiami vaizduoklyje, kuris randasi akių lygyje prieš tiriamąjį. Skirtingais kampais sulenktos rankos vaizdų pasikeitimas neutralaus vaizdo fone kartojasi kas 7,5 s. Viena sekundė prieš sulenktos tam tikru kampu rankos vaizdo pateikimą, tiriamasis išgirsta 350 ms trukmės garsinį signalą, perspėjantį, kad greitai bus pateiktas

vaizdinis stimulus ir leidžiantį tiriamajam pasiruošti atsakui. Vaizdo pateikimo trukmė – 1000 ms. Rankos padėčiai ekrane pasikeitus iš neutralios į sulenktą tam tikru kampu, virš jos pateikiamas rutuliukas pakeičia savo spalvą – iš pilkos į žalią arba raudoną. Tuo atveju, jeigu tiriamasis pamato žalią rutuliuką, jis turi sulenkti ranką į tokią padėtį, kokia yra pateikiama vaizduoklio ekrane. Pamatęs raudoną rutuliuką, tiriamasis turi nepriklausomai nuo pateikiamo ekrane vaizdo sulenkti ranką į vidutinę padėtį. Iš viso eksperimento metu pateikiama 360 vaizdų: po 60 atvejų pateikiant ranką sulenktą dideliu, mažu ir vidutiniu kampu ir pateikiant žalią rutuliuką ir po 60 atvejų pateikiant ranką sulenktą dideliu, mažu ir vidutiniu kampu ir pateikiant raudoną rutuliuką. Vaizdai pateikiami kompiuterio sugeneruota atsitiktine tvarka. Vieno eksperimento trukmė – 45 min.

Duomenų tvarkymas. Remiantis kompiuterio sugeneruota vaizdų pateikimo tvarka, atrinkta po 60 kiekvienai iš 6 situacijų atitinkančių EMG atkarpų ir paskaičiuotos 6 vidutinės reikšmės. Tokiu būdu gautos kiekvieno tiriamojo kiekvienos reakcijos vidurkiai keturiems registracijos kanalams. Analizuojamos signalo atkarpos trukmė – 4500 ms, ją sudaro 9000 matavimo reikšmių. Signalo analizė pradema 500 ms prieš vaizdo pateikimą. Kiekvienai EMG signalo atkarpai paskaičiuotas signalo bazinis lygis, nustatytas iš pirmų 1000 skaitinių reikšmių iki signalo pateikimo. EMG signalų atkarpos buvo sutapatinamos taip kad sutaptų šie baziniai lygiai, o tik po to atlikta sinchroninė signalų vidurkinimo procedūra.

Rezultatai ir jų aptarimas

Atlikti 5 eksperimentai – 2 su rankos ir 3 su piršto padėčių atpažinimu. Kadangi duomenys vis dar kaupiami, žemiau pateikiami pirmojo eksperimento su rankos padėties atpažinimu rezultatai.

1 pav. Dešinės rankos bicepso EMG reakcijos, kai tiriamieji keldavo ranką į fiksuotą vidutinę padėtį, nepriklausomai nuo to koks vaizdas pateikiamas. Kreivė „mažas“ atitinka EMG signalą, kai tiriamasis matė sulenktą mažu kampu ranką, „vidutinis“ – vidutiniu kampu ir „didelis“ – didžiausiu kampu.

Lyginant dešinės rankos bicepso EMG reakcijas, tiriamajam keliant ranką į vidutinę padėtį abejomis sąlygomis - tiek esant žaliai, tiek raudonam rutuliuko signalui, t.y. atkartojant tai, kas yra matoma, ir keliant ranką į fiksuotą padėtį - galima daryti prielaidą, kad gautos EMG reakcijų signalų amplitudės nesiskiria, o tai leidžia toliau analizuoti kitus duomenis.

Nagrinėjant dešinės rankos bicepso EMG reakcijas, kai tiriamieji keldavo ranką į tokią padėtį, kokią jie atpažino pateiktame vaizde, galima išskirti šį dėsningumą: mažiausia EMG reakcijos amplitudė atitinka situaciją, kai tiriamasis matė sulenktą mažu kampu ranką, o didžiausia reakcijos amplitudė atitinka situaciją, kai tiriamasis ranką matė sulenktą didžiausiu kampu. Tiriamajam matant ranką pakeltą į vidutinę padėtį, reakcijos amplitudė yra vidutinė – jos reikšmės yra tarpinės mažiausios ir didžiausios reakcijos amplitudžių reikšmių atžvilgiu. Taigi tiriamajam keliant ranką į 3 skirtingas padėtis, atitinkančias matomą vaizdą, rankos bicepso EMG reakcijos skiriasi.

Tiriamajam keliant ranką į fiksuotą vidutinę padėtį, nepriklausomai nuo to, koks vaizdas yra pateikiamas (rezultatai pateikti 1 pav.), visais trimis atvejais rankos bicepso EMG reakcijos taip pat skiriasi. Tai leidžia daryti prielaidą, jog

stebimas vaizdas modifikavo tiriamojo motorines reakcijas. Griežtų išvadų daryti negalime, nes atlikta per mažai eksperimentų, tad siekiant pagrįsti šią prielaidą, eksperimentai toliau tęsiami. Taip pat kaupiami duomenys tolimesnei statistinei analizei ne tik su rankos, bet ir su sulenkiamo piršto reakcijų tyrimais.

Literatūra

- Baldissera F., Cavallari P., Craighero L., & Fadiga L. (2001). Short Communication: Modulation of Spinal Excitability During Observation of Hand Actions in Humans // *European Journal of Neuroscience*, 13, 190-194.
- Clark S., Tremblay F., Ste-Marie D. (2003). Differential modulation of corticospinal excitability during observation, mental imagery and imitation of hand actions // *Neuropsychologia*, 42, 105–112.
- Feist J., Feist G. J. (2006). *Theories of Personality*, 6th Edition, McGraw-Hill: New York.

INFLUENCE OF VISUAL PROCESSING ON VOLUNTARY MOTOR RESPONSES

Simona Deduchova

Vilnius University

simona.peckyte@gmail.com

Antonas Deduchovas

Vilnius University

pocpipikasso@gmail.com

Rapid identification of emotional expressions, motor reactions and learning through observation are extremely important for the survival of an organism and for its' proper functioning. Succession of research provides evidence that the capacity to understand others' emotional expressions and motor reactions as well as learning through observation is related to the motor resonance 'mirror' system. Researches discussed in literature point out that the same structures that are activated during the execution of a motor response are also activated during the observation of an action or while imagining it. Electrical currents are generated during the activation of a muscle tissue or while observing/imagining the execution of a specific movement. These signals can be registered via electromyography. The purpose of this research is to find out whether the observation and processing of an image can evoke involuntary motor reactions thus affecting and modifying voluntary motor reactions that are being executed.

ATSKIRŲ VAIZDO ELEMENTŲ IR JŲ TARPUSAVIO SĄVEIKOS ĮTAKA EMOCINĖMS REAKCIJOMS

Arvydas Kuzinas

Mykolo Romerio universitetas

Kuzinasa@gmail.com

Yra nemažai duomenų apie skirtingų vaizdo elementų įtaką emocinėms reakcijoms, kylančioms stebint vaizdą. Tačiau trūksta duomenų apie tai, kiek svarbi vaizdą sudarančių elementų tarpusavio sąveika. Dėl šios priežasties buvo atliktas žvalgybinis tyrimas, kuriuo siekta iširti, kaip subjektyvias emocines reakcijas veikia dirgikliai, sudaryti iš skirtingų vaizdo elementų derinių. Tam panaudota neverbalinė *Savęs įvertinimo žmogeliuko* metodika (*Self-assessment manikin – SAM*), vertinanti konkretaus dirgiklio sukeltų emocijų dimensijas. Rezultatai atskleidė, kad skirtingos geometrinės formos bei spalvos statistiškai reikšmingai skyrėsi valentingumo ir sužadavimo dimensijomis, o vertinant dominavimo dimensiją statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Be to, vaizdo elementų derinių sukeltas emocijas galima prognozuoti pagal sudedamųjų dalių sukeltas emocijas.

Vaizdo elementai – tai baziniai struktūriniai vienetai, sudarantys vaizdą. Jais laikomos tokios vaizdo charakteristikos, kaip spalva, dydis, geometrinė forma, judėjimo ypatumai ir kt. Pastebėta, jog tokie elementai gali daryti įtaką vaizdą stebintiems žmonėms nepriklausomai nuo stebimo vaizdo turinio (Detenber, Simons, Reiss, 2000; Detenber, Reeves, 1996; Terwogt, Hoeksima, 2001; Zentner, 2001; Zetl, 2005). Vienas iš svarbiausių vaizdų ir jų elementų poveikių yra įtaka emocinėms reakcijoms. Pavyzdžiui, nustatyta, kad su rožine, mėlyna, raudona spalva siejamos teigiamos emocijos, o su ruda, juoda, pilka – neigiamos (Boyatzis, Vargheese, 1993; Terwogt, Hoeksima, 2001; Zentner, 2001). Be to, spalvoti vaizdai sukelia labiau sužadinančias emocines reakcijas nei nespalvoti (Detenber, Simons, Reiss, 2000). Įstrižos, kampuotos formos objektai taip pat vertinami neigiamiau lyginant su apvaliais (Aronoff, Woike, Hyman, 1992). Didesni vaizdai yra labiau sužadinantys nei maži (Detenber, Reeves, 1996). Įdomu tai, kad net jei

neužfiksuojami fiziologinių rodiklių pokyčiai, žmonės į pateikiamus dirgiklius reaguoja subjektyviai (Detenber, Simons, Reiss, 2000; Zentner, 2008).

Tiesa, nors ir egzistuoja duomenų apie vaizdo elementų poveikį, dažniausiai apsiribojama pavienių elementų tyrimu (spalvos, dydžio ir k.t.). Tačiau įvairūs vaizdai dažniausiai sudaryti iš kelių skirtingų elementų, todėl labai svarbu pažinti ir vaizdo elementų tarpusavio sąveiką. Pavyzdžiui, yra pastebėta, kad dviejų spalvų derinys veikia vidurkio principu – t.y. derinio vertinimas yra lygus kiekvienos jį sudarančios spalvos vertinimų aritmetiniam vidurkiui (Ou ir kt., 2004a, 2004b). Visgi pripažįstama, kad duomenų apie skirtingų vaizdo elementų tarpusavio sąveiką trūksta (Detenber, Reeves, 1996; Detenber, Simons, Reiss, 2000; Spence ir kt., 2006; ir kt.). Tačiau tai labai svarbu, nes gali padėti geriau suprasti, kodėl skirtingais atvejais tas pats vaizdo elementas veikia skirtingai. Suprantama, didelę įtaką gali turėti vaizdo turinys, tačiau tikėtina, kad ir vaizdo elementai veikia vienas kitą. Pvz., galbūt tam tikros elementų kombinacijos sustiprina poveikį. Deja, kaip minėta, apie tai informacijos trūksta, nors ji būtų labai naudinga įvairiose praktinėse žiniasklaidos, dizaino srityse, padėtų tiksliau atlikinėti vaizdų tyrimus.

Todėl buvo atliktas žvalgybinis tyrimas, kurio **tikslas** – iširti, kaip subjektyvias emocines reakcijas į paprastus vaizdus veikia skirtingi vaizdo elementai bei jų sąveika.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 40 tiriamųjų, kurių amžius – 19-24 m.

Dirgikliai. Kiekvienam tiriamajam anketos pagalba baltame fone pateikta po 8 skirtingus dirgiklius, kurie skyrėsi dviem vaizdo elementais: geometrine forma ir spalva. T.y. kiekvienas dirgiklis buvo geometrinės formos ir spalvos derinys. Tirtos dvi geometrinės formos: apskritimas ir trikampis (1 pav.). Taip pat 4 spalvos (1 lentelė): dvi chromatinės (mėlyna ir raudona) bei dvi achromatinės (juoda ir balta).

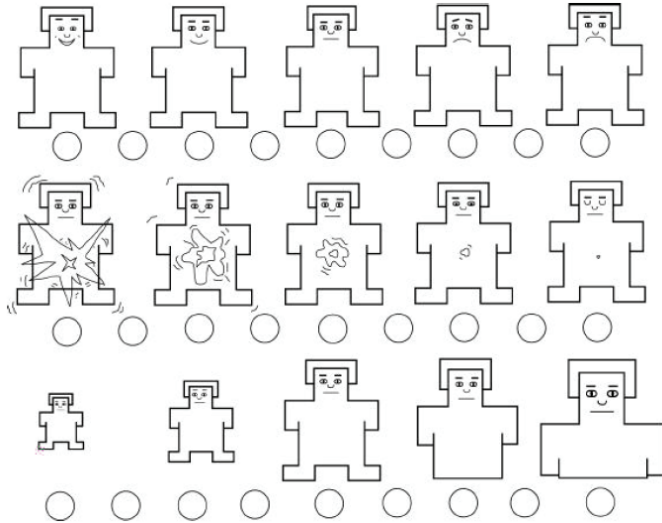

1 paveikslas. Tyrime naudotos geometrinės figūros

1 lentelė. Tyrime naudotos spalvos

Spalva	Kompiuterių programose naudojamas spalvos kodas					
	RGB sistema			HSL sistema		
	<i>Raudona</i>	<i>Žalia</i>	<i>Mėlyna</i>	<i>Atspalvis</i>	<i>Sodrumas</i>	<i>Ryškumas</i>
Raudona	255	0	0	0	255	128
Mėlyna	0	0	255	170	255	128
Balta	255	255	255	170	0	255
Juoda	0	0	0	170	0	0

Įvertinimo priemonės. Pateiktus dirgiklius tiriamieji turėjo įvertinti remdamiesi semantinio diferencialo pagrindu sukurta neverbaline SAM („*Self-assessment manikin*“ – savęs įvertinimo žmogeliuko) metodika (Bradley, Lang, 1994). Tiriamasis, orientuodamasis pagal pateiktus žmogeliukus (2 pav.), kurie simbolizuoja jo emocijas, 9 balų skalėje turi įvertinti savo emocijas, kilusias bežiūrint į pateiktą dirgiklį. Tokiu būdu įvertinamos juntamų emocijų valentingumo, sužadavimo bei dominavimo (kontrolės) dimensijos. Šios metodikos pagrindiniai privalumai yra jos paprastumas, universalumas ir pritaikymo skirtingoms amžiaus grupėms bei kultūroms galimybės (Morris, 1995).

2 paveikslas. SAM metodikos skalės (nuo viršaus: valentingumo, sužadavimo ir dominavimo)

Duomenų tvarkymas. Pirmiausia buvo nustatyti kiekvienos geometrinės formos ir kiekvienos spalvos vertinimo vidurkiai. Vėliau pasitelkus blokuotą duomenų dispersinę analizę (ANOVA) buvo atskirai palygintos skirtingos geometrinės formos (visų spalvų apskritimų vertinimo vidurkis su visų spalvų trikampių vertinimo vidurkiu), skirtingos spalvos (abiejų formų vertinimo vidurkiai) bei skirtingi formos ir spalvos deriniai. Tai atlikus, kiekvienai iš trijų emocijų dimensijų (valentingumo, sužadavimo ir dominavimo) išskirtos aukščiausiai ir žemiausiai vertintos geometrinės formos, spalvos bei jų deriniai. Galiausiai palyginta, kiek konkrečios geometrinės formos ir spalvos vertinimai susiję su iš jų sudaryto derinio vertinimu.

Rezultatai ir jų aptarimas

Rezultatai parodė, kad skirtingos geometrinės formos skyrėsi statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) vertinant emocijų valentingumo ir sužadavimo dimensijas. Trikapiai sukėlė neigiamesnes ir labiau sužadinančias emocijas nei apskritimai (2

lentelė). Vertinant dominavimo dimensiją, statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvo užfiksuota.

2 lentelė. Geometrinių formų vertinimai

Emocijų dimensija	Forma	Vertinimo vidurkis	Standartinis nuokrypis
Valentingumas	Apskritimas	3,925	1,117
	Trikampis	4,669	1,041
Sužadینimas	Apskritimas	6,254	1,753
	Trikampis	5,870	1,603
Dominavimas	Apskritimas	5,900	1,755
	Trikampis	5,800	1,422

Skirtingos spalvos taip pat statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) skyrėsi vertinant valentingumo ir sužadینimo dimensijas. Išimtis yra juodos – baltos bei mėlynos – raudonos spalvos palyginimai vertinant valentingumo dimensiją, o taip pat juodos – raudonos bei baltos – mėlynos spalvos palyginimai vertinant sužadینimo dimensiją, nes šiais atvejais statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Vertinant dominavimo dimensiją, statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvo užfiksuota visais atvejais. Todėl toliau apie dominavimo dimensiją nebus kalbama. Ypač išsiskyrė juoda ir mėlyna spalvos (3 lentelė). Juodos spalvos dirgikliai sukėlė neigiamiausias emocijas, o mėlynos – teigiamiausias. Be to, stebėdami juodą spalvą tiriamieji buvo labiausiai sužadinti, o stebėdami mėlyną – mažiausiai.

3 lentelė. Spalvų vertinimai

Emocijų dimensija	Spalva	Vertinimo vidurkis	Standartinis nuokrypis
Valentingumas	Juoda	5,725	1,672
	Balta	4,872	1,588
	Mėlyna	3,150	1,075
	Raudona	3,577	1,520

Sužadanimas	Juoda	5,263	2,088
	Balta	6,438	2,254
	Mėlyna	6,769	2,058
	Raudona	5,782	1,973
Dominavimas	Juoda	5,410	1,888
	Balta	5,675	2,027
	Mėlyna	6,218	1,943
	Raudona	5,913	2,050

Atsižvelgiant į šiuos rezultatus galima kelti prielaidą, kad juodas trikampis turėtų kelti ypač neigiamas ir sužadinančias emocijas, o mėlynas apskritimas – ypač teigiamas ir mažai sužadinančias. Palyginus tiriamųjų vertintus geometrinės formos ir spalvos derinius paaiškėjo, kad juodas trikampis tokią prielaidą visiškai patvirtino. Mėlynas apskritimas atitiko iš dalies (panašiai buvo vertinamas ir raudono apskritimo bei mėlyno trikampio valentingumas, tačiau taip galėjo nutikti dėl to, kad raudona ir mėlyna spalva vertinant šią dimensiją statistiškai reikšmingai nesisiskyrė). Taigi galima pastebėti ryšį tarp atskirų vaizdo elementų ir iš jų sudaryto derinio, nepaisant to, kad duomenys apie spalvas surinkti matuojant skirtingas formas, o duomenys apie formas – matuojant skirtingas spalvas. Kitaip tariant, emocinė reakcija į derinį yra artima jį sudarančių elementų vidurkiui (Ou ir kt., 2004b), todėl derinys, sudarytas iš dviejų vienodai išsiskiriančių elementų, taip pat išsiskiria iš kitų derinių. Tačiau tokius teiginius būtina patikrinti naudojant įvairesnes formas ir spalvas.

Taip pat galima atkreipti dėmesį, kad spalvų ir ypač geometrinių formų įvairovė buvo gana nedidelė, todėl minėtas ryšys galėjo atsirasti tiesiog todėl, kad konkretus dirgiklis (geometrinės formos ir spalvos derinys) sukėlė itin išskirtines emocines reakcijas, kurios vėliau nulėmė ir atskirų spalvų bei formų įtakos skaičiavimus. Dėl šios priežasties gautus rezultatus reiktų patikrinti atliekant tyrimą su įvairesniais dirgikliais ar net pasitelkiant kelias tiriamųjų grupes. Visgi nepaisant ribotumų, šis tyrimas svarbus, nes atskleidė, kad net paprasti vaizdai

sukelia emocines reakcijas, kurias galima prognozuoti remiantis vaizdus sudarančiais elementais.

Išvados

1. Skirtingos geometrinės formos (apskritimas ir kvadratas) sukelia skirtingas emocines reakcijas.
2. Skirtingos spalvos sukelia skirtingas emocines reakcijas.
3. Dviejų vaizdo elementų (geometrinės formos ir spalvos) derinio sukeltos emocijos yra susijusios su atskirų jį sudarančių elementų sukeliama emocijomis – emocinė reakcija į derinį yra artima jį sudarančių elementų vidurkiui.

Literatūra

- Aronoff J., Woike B.A., Hyman L.M. (1992). Which Are the Stimuli in Facial Displays of Anger and Happiness? Configurational Bases of Emotion Recognition // *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(6), 1050–1066.
- Boyatzis C.J., Varghese R. (1993). Children's Emotional Associations with Colors // *The Journal of Genetic Psychology*, 155(1), 77–85.
- Bradley M., Lang. P. (1994). Measuring emotion: The Self-Assessment Manikin and the Semantic Differential // *Journal of Behavioral Therapy & Experimental Psychiatry*, 25(1), 49–59.
- Detenber B.H., Reeves B. (1996). A Bio-Informational Theory of Emotion: Motion and Image Size Effects on Viewers // *Journal of Communication*, 46(3), 66–84.
- Detenber B.H., Simons R.F., Reiss J.E. (2000). The Emotional Significance of Color in Television Presentations // *Media Psychology*, 2, 331–355.
- Morris J.D. (1995). Observations: SAM The Self Assessment Mannequin – An Efficient Cross-Cultural Measurement of Emotional Response. // *Journal of Advertising Research*, 35(6), 63–68.
- Ou, L.; Luo, M. R.; Woodcock, A., Wright, A. (2004) A Study of Colour Emotion and Colour Preference, Part I: Colour Emotions for Single Colours // *Color Research and Application*. 29(3), 232–240.
- Ou, L.; Luo, M. R.; Woodcock, A., Wright, A. (2004) A Study of Colour Emotion and Colour Preference, Part II: Colour Emotions for Two-Colour Combinations // *Color Research and Application*. 29(4), 292–298.
- Spence I., Wong P., Rusan M., Rastegar N. (2006). How Color Enhances Visual Memory for Natural Scenes // *Psychological Science*, 17(1), 1–6.
- Terwogt M.M., Hoeksima J.B. (2001). Colors and Emotions: Preferences and Combinations // *The Journal of General Psychology*, 122(1), 5–17.
- Zettl H. Sight Sound Motion: Applied Media Aesthetics. Belmont, CA: Wadsworth, 2005.

THE EFFECTS OF DIFFERENT IMAGE ELEMENTS ON EMOTIONAL REACTION

Arvydas Kuzinas

Mykolas Romeris University

Kuzinasa@gmail.com

There is a lot of data about the effects of different image elements on emotional reaction evoked by visual stimulus. However there is a lack of data about the interrelations of different image elements. That is why a pilot study was made. The goal was to explore subjective emotional reactions evoked by the combinations of different image elements. Nonverbal *Self-Assessment Manikin* (SAM) measure was used for evaluating the three dimensions of emotion (valence, arousal and dominance). Results showed statistical differences in valence and arousal dimensions of emotions evoked by shape and colour, while no differences in dominance dimensions. In addition, the emotional impact of specific stimulus could be predicted by the impact of its constituent elements.

VAIKŲ BRANDUMO MOKYKLAI ĮVERTINIMO METODIKOS ADAPTACIJA LIETUVOS RUSAKALBIAMS VAIKAMS

Irina Jektorova

Vilniaus Universitetas

ijektorova@gmail.com

Lietuvoje vaiko brandumas yra vertinamas Vaiko brandumo mokyklai įvertinimo metodika, tačiau ji gali būti naudojama tiriant tik lietuviškai kalbančius vaikus. Taigi kilo poreikis adaptuoti šią metodiką Lietuvos rusakalbiams vaikams. Šiame tyrime buvo tirti šešiamečiai rusakalbiai vaikai, siekiant nustatyti rusiškos versijos Vaiko brandumo mokyklai vertinimo metodikos užduočių psichometrines charakteristikas ir palyginti rusiškai ir lietuviškai kalbančių šešiamečių vaikų rezultatus. Tyrimas parodė, kad Girdimojo suvokimo užduotys, skirtingai nuo Žodyno skalės, turi gerą patikimumą ir kitas psichometrines charakteristikas. Žodyno skalė reikalauja tolimesnio darbo. Lyginant rusiškai ir lietuviškai kalbančių vaikų užduočių atlikimo rezultatus, buvo rasti statistiškai reikšmingi skirtumai Spalvotų sudėtingėjančių matricų atlikime. Skirtumai taip pat rasti lyginant tėvų Galių ir sunkumo klausimyno emocinių simptomų skalės vertinimus bei Bendro vaiko probleminio elgesio įverčius. Šis tyrimas turėjo įtakos rusiškos versijos Vaiko brandumo mokyklai vertinimo metodikos adaptacijos proceso eigai ir surinkti duomenys bus naudojami sudarant šios metodikos normas.

Lietuvoje vaikų mokykliniu brandumu pradėta domėtis XX amžiaus pirmoje pusėje. Vienas pirmųjų šia sritimi susidomėjusių psichologų buvo A. Gučas. Savo knygoje „Vaiko psichologija“ jis rašė: „Mokymasis tampa pagrindinė vaiko veikla. Suprantama, tokiai veiklai vaikas turi būti fiziškai ir psichiškai pasirengęs“ (Gučas, 1981). Požiūrį į mokymąsi kaip į pagrindinę vaiko veiklą buvo patvirtinti tyrimais, kuriais buvo nustatyta, kad 6-7 metų vaikų nebepatenkina žaidimas, jie nori mokytis – užsiimti rimta veikla, jie nori patenkinti intelektualinio aktyvumo skatinamą smalsumą, siekia įgyti naujų įgūdžių ir žinių.

Šiuo metu vaiko brandumas mokyklai yra suprantamas kaip tam tikras gebėjimų rinkinys, kuriame turi būti visi esminiai elementai, nors jų išsivystymo lygis gali skirtis.

Lietuvių autoriai sutinka, kad brandumas mokyklai yra gebėjimų rinkinys, bet vis dėlto kiekvienas autorius savaip apibrėžia šią sąvoką. B. Grigaitė (1997) rašo, kad visapusišką vaiko brandumą sudaro fizinis, protinis ir socialinis asmenybės brandumas – visos šios dalys tarpusavyje susijusios ir yra vienodai svarbios. O Pileckaitė-Markovienė kiek kitaip sudėlioja akcentus. Jos nuomone, autoriai supranta vaiko brandumą mokyklai kaip fizinio ir psichinio išsivystymo lygį, kai vaikas gali visiškai susidoroti su mokykliniais reikalavimais (Pileckaitė-Markovienė, 2005). Bet turbūt išsamiausiai vaiko brandumą mokyklai apibūdino V. Glebuviene, B. Grigaitė, O. Monkevičienė (2004): tinkamas vaiko brandumas mokyklai – tai toks fizinis, intelektinis, socialinis ir praktinis subrendimo lygis, kuris sudaro prielaidas sėkmingai ugdytis pagal bendrąją programą pradžios mokykloje bei prisitaikyti prie mokyklos gyvenimo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad dauguma autorių pripažįsta, jog mokyklinė vaiko branda – tai bendra fizinių, psichinių bei socialinių komponentų suma, kur kiekvienas komponentas yra reikšmingas.

Taigi, galima išskirti šiuos svarbiausius brandumo mokyklai aspektus:

- fizinis vaiko brandumas (sveikata);
- intelektinis (protinis) vaiko brandumas;
- socialinis emocinis vaiko brandumas;
- motyvacinė parengtis bei pasirengimas prisiimti mokinio vaidmenį;
- mokyklos esmė ir reikalavimai mokiniui;
- praktinis vaiko brandumas.

Vaiko brandumo mokyklai įvertinimo atlikimą reglamentuoja LR švietimo ir mokslo ministro įsakymas (Nr. ISAK – 2173, 2005), pagal kurį vaiko brandumo mokyklai įvertinimas atliekamas tėvų (globėjų) prašymu, pageidaujant ugdyti vaiką pagal priešmokyklinio ugdymo programą, kai tais kalendoriniais metais jam dar nesueina 6 metai; tėvams (globėjams) pageidaujant leisti į pradinio ugdymo pirmąją klasę vaiką, nelankiusį priešmokyklinio ugdymo grupės arba lankiusį mažiau nei 2/3 priešmokyklinio ugdymo programos laiko, kai tais kalendoriniais

metais jam dar nesueina 7 metai. Ten pat pažymėta, kad atliekant Vaiko brandumo įvertinimą, taikomos Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro standartizuotos ir adaptuotos metodikos. Kaip tik tuo laiku buvo paruošta ir standartizuota Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodika (Gintilienė ir kt., 2005).

Tikslai

Šis tyrimas yra vienas adaptacijos etapas, skirtas patikrinti rengiamos rusiškos Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodikos versijos užduočių psichometrinės charakteristikas ir numatyti tolimesnio adaptavimo gaires. Keliami tokie tyrimo tikslai:

- atlikti Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodikos rusiškos versijos užduočių analizę;
- palyginti lietuviškai ir rusiškai kalbančių šešiamečių vaikų Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodikos užduočių atlikimo rezultatus.

Norint pasiekti keliamus tikslus, keliami tokie tyrimo uždaviniai:

1. įvertinti naudojamos metodikos užduočių psichometrinės charakteristikas (sunkumą, skiriamąją galią ir kt.);
2. įvertinti Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodikos rusiškos versijos testų patikimumą ir palyginti su lietuviškos versijos atitinkamų testų patikimumu;

Metodika

Tiriamieji. Šio tyrimo imtį sudaro 50 rusakalbių vaikų iš Vilniaus miesto darželių-mokyklų, lopšelių-darželių priešmokyklinių grupių. Stengtasi, kad imtis reprezentuotų Vilniaus miesto ikimokyklinukų imtį. Lyginamoji imtis buvo 46 lietuviškai kalbantys to paties amžiaus vaikai iš didmiesčių darželių, darželių-mokyklų, lopšelių-darželių priešmokyklinių grupių. Tokia lietuviškai kalbančių vaikų imtis buvo pasirinkta tam, kad būtų įmanoma lyginti vaikų rezultatus atsižvelgiant į jų gyvenamąją vietą.

Metodai. Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodika (Gintilienė ir kt., 2005) matuoja vaiko pažintinius gebėjimus, socialines emocines funkcijas bei vaiko elgesio ypatumus. Ši metodika gali būti naudojama ne vien tik psichologiniais tikslais, siekiant priimti sprendimą dėl vaiko brandumo lankyti priešmokyklinę grupę arba pradinio ugdymo pirmąją klasę anksčiau negu jam tais kalendoriniais metais sueis atitinkamai šešeri ar septyneri metai, ji taip pat gali būti naudojama siekiant atrinkti septynerių metų mokinius, turinčius specialių ugdymo poreikių, kai yra būtina suteikti objektyvią informaciją, padėsiančią numatyti vaiko mokymo pajėgumą. Be to, metodiką galima naudoti ankstyvai gabių penkiamečių ir šešiamečių vaikų identifikacijai bei papildomai taikyti atliekant klinikinį ir neuropsichologinį vaiko įvertinimą, bei mokslinio tyrimo tikslais.

Vaiko brandumo mokyklai įvertinimo metodiką sudaro šios dalys:

1. Galių ir sunkumų klausimynas – SDQ – skirtas 4-16 metų vaikų elgesio ir emociniams sunkumams nustatyti bei jų santykiams su bendraamžiais ir socialiniam elgesiui įvertinti. SDQ taip pat leidžia nustatyti vaiko galias;

2. Spalvotosios sudėtingėjančios matricos (CPM) skirta įvertinti vaikų nuo 5 iki 11 metų neverbalines mąstymo funkcijas, tokias kaip gebėjimus palyginti formą, mąstyti pagal analogiją ir organizuoti erdvinę informaciją į susistemintą visumą;

3. Girdimojo suvokimo užduotys skirtos 6-7 metų vaikų girdimajam suvokimui įvertinti;

4. Žodyno skalė skirta tirti 5-7 metų vaikų kalbinius gebėjimus, susijusius su verbalinės informacijos išmokimu ir atkūrimu. Vaiko atsakymai rodo gebėjimą kaupti informaciją, sąvokų bei gramatinės struktūros formavimosi ypatumus, kalbos sklandumą, atspindi jo kultūrinę aplinką;

5. Vaiko probleminio elgesio aprašas skirtas surinkti papildomą informaciją apie vaiko socialinio elgesio ir emocinius ypatumus tyrimo metu pagal tai, kaip jis sprendžia pateiktas užduotis, bendrauja su tyrėju, kokie yra matomi kalbos sunkumai, kokie motoriniai įgūdžiai, dėmesio ir atminties ypatumai;

6. Pokalbis su vaiku;

7. Pokalbis su tėvais.

Duomenų analizė. SPSS 12.0 ir Microsoft Excel kompiuterinėmis programomis buvo apskaičiuoti užduočių psichometrinės charakteristikos, Girdimojo suvokimo užduočių įverčių, Žodyno skalės įverčių klaidų vidurkiai bei standartiniai nuokrypiai. Metodikos dalių patikimumas buvo skaičiuojamas dalijimo pusiau būdu bei koreguojamas Spearmano ir Brawno formule, kad būtų įmanomas palyginimas su originalios versijos dalių patikimumu.

Rezultatai

Rusiškos versijos Girdimojo suvokimo užduočių patikimumas, apskaičiuotas dalijimo pusiau būdu bei pakoreguotas Spearmano ir Brawno formule, yra 0,78. Rusiškos versijos Žodyno skalės užduočių patikimumas, apskaičiuotas dalijimo pusiau būdu bei pakoreguotas Spearmano ir Brawno formule, yra 0,69.

Girdimojo suvokimo užduotys, kaip ir Žodyno skalė, jau buvo kelis kartus keičiami. Ir buvo tikimasi, kad šis tyrimas parodys, ar reikės užduotis keisti dar kartą. Išanalizavus gautus rezultatus, galima teigti, kad Girdimojo suvokimo užduotys neturi didelių trūkumų, dėl kurių reiktų kažką keisti – visų užduočių sunkumas ir skiriamoji galia yra pakankamai geri.

Žodyno skalė vis dėlto reikalauja tolimesnio darbo: užduočių pozicijų keitimo, naujų žodžių įterpimo, kai kurių žodžių atsisakymo. Keičiant užduočių pozicijas reikia vadovautis ne tik žodžių sunkumu bei skiriamąja galia, bet atsižvelgti ir į galimą ryšį tarp žodžių. Šio tyrimo metu buvo pastebėta, kad vaikai panašiai aiškina sąvokas „nuobodus“ ir „liūdnas“. Keli vaikai net sakė, kad žodis kartojasi. Todėl atliekant pakeitimus, reikia atsižvelgti į vaikų polinkį naujus žodžius aiškinti per ankstesnius. Taip pat reikia didinti Žodyno skalės patikimumą bei sunkumą. Be to, svarbu sudaryti sąlygas objektyviam vertinimui, pateikiant vertintojams 1 ir 0 balų atsakymų pavyzdžius.

Taigi rusiškos versijos Girdimojo suvokimo užduotys greičiausiai liks nepakitusios, o Žodyno skalė dar bus keičiama ir toliau bus atliekami tyrimai psichometrinėms skalės charakteristikoms nustatyti.

Lietuviškai ir rusiškai kalbančių 6 metų vaikų užduočių rezultatų palyginimas

Remiantis lietuviškai ir rusiškai kalbančių 6 metų vaikų Spalvotųjų sudėtingėjančių matricų (CPM) testo atsakymų vidurkių statistine analize, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p=0,001$) tarp lietuviškai ir rusiškai šnekančių 6 metų vaikų rezultatų: rusakalbių 6 metų vaikų CPM užduočių atsakymų vidurkiai yra aukštesni negu to paties amžiaus lietuviškai kalbančių vaikų. Skirtingai nuo CPM testo užduočių, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lietuviškai ir rusiškai kalbančių 6 metų vaikų Girdimojo suvokimo užduočių atsakymų vidurkių nerasta ($p=0,535$). Taip pat nerasta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lietuviškai ir rusiškai kalbančių 6 metų vaikų Žmogaus piešinio kopijavimo klaidų vidurkių ($p=0,381$) bei Žodyno skalės atsakymų vidurkių ($p=0,684$).

Taip pat buvo lyginami lietuviškai kalbančių (jų duomenys paimti iš Gintilienė ir kt., 2005) 6 metų vaikų ir rusiškai kalbančių to paties amžiaus vaikų tėvų varianto Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ) socialumo, hiperaktyvumo, emocinių simptomų, elgesio problemų ir problemų su bendraamžiais skalių ir bendri probleminio elgesio įverčiai. Analizuojant Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ) atskirų skalių atsakymus, statistiškai reikšmingas skirtumas buvo rastas tik emocinių simptomų skalėje ($p = 0,025$). Rusakalbiai vaikai pagal tėvų įvertinimus turi daugiau emocinių sunkumų negu lietuviškai kalbantys vaikai. Lyginant bendrus probleminio įverčių aprašo įverčius (iš Probleminio elgesio aprašo, kurį pildė tyrėjas tyrimo metu stebėdamas vaiko elgesį) irgi buvo rasti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p = 0,000$) tarp lietuviškai ir rusiškai šnekančių 6 metų vaikų. Tyrėjų stebėjimų duomenimis, lietuviškai kalbantys 6 metų vaikai turi daugiau probleminio elgesio apraiškų negu to paties amžiaus rusakalbiai vaikai.

Išvados

1. Ištyrus rusakalbius šešiamečius vaikus, nustatytas pakankamai aukštas rusiškos versijos Girdimojo suvokimo užduočių patikimumas;
2. ištyrus rusakalbius šešiamečius vaikus, nustatytas ne itin aukštas tačiau patenkinamas rusiškos versijos Žodyno skalės patikimumas;
3. visos rusiškos versijos Girdimojo suvokimo užduotys yra tinkamos pagal sunkumo bei diferenciacijos rodiklius ir nereikalauja tolimesnių keitimų;
4. skiriasi lietuviškai ir rusiškai kalbančių vaikų neverbalinio mąstymo gebėjimai;
5. skiriasi lietuviškai ir rusiškai kalbančių vaikų tėvų emocinių sunkumų vertinimai;
6. skiriasi lietuviškai ir rusiškai kalbančių vaikų bendro probleminio elgesio vertinimai;
7. reikalinga tolimesnė rusiškos Vaiko brandumo mokyklai metodikos versijos adaptacija ir standartizavimas.

Literatūra

- Gintilienė G., Butkienė D., Girdzijauskienė S., Dragūnevičienė R., Gudauskienė V. (2005) Vaikų brandumo mokyklai įvertinimo metodika. Vilnius.
- Glebuviienė V., Grigaitė B., Monkevičienė O. Lietuvos vaikų brandumas mokyklai: tyrimas ir problemos (2004) [žiūrėta 2008 12 14] Prieiga per internetą: <http://www.vpu.lt/bibl/elvpu/43568.pdf>
- Grigaitė B. (1997) Vaikų brandumo mokyklai klausimai // *Lietuvos psichologija amžių sandūroje*. Vilnius.
- Gučas A. (1981) Vaiko psichologija. Kaunas.
- LR švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK – 2173, 2005 [žiūrėta 2008 12 14] Prieiga per internetą: [http://www.smm.lt/ugdymas/docs/ikimokyklinis/2005-10-29-ISAK-2173\(2\).doc](http://www.smm.lt/ugdymas/docs/ikimokyklinis/2005-10-29-ISAK-2173(2).doc)
- Oakland T. (2002) Tarptautinės testų adaptavimo gairės // *Psichologija*, Nr. 26.
- Pilekaitė-Markovienė M. (2005) 6-11 metų amžiaus vaiko vystymasis // *Vystymosi psichologija. Vaikystė*. Vilnius.

ADAPTATION OF ASSESSMENT OF CHILD'S MATURITY FOR SCHOOL FOR RUSSIAN CHILDREN IN LITHUANIA

Irina Jektorova

Vilnius University

ijektorova@gmail.com

The Assessment of Child Maturity for School is used in Lithuania to assess child's school readiness. Although it can be used only for Lithuanian speaking children. Therefore, a demand for adaptation of this assessment for children speaking Russian has occurred. In this research six-year-old Russian-speaking children were tested. Purpose of this research was to determine psychometric characteristics of the Assessment tasks and to compare results of six-year-old Lithuanian-speaking and Russian-speaking children. The research results showed that reliability of Auditory perception task, unlike Vocabulary task, is quite high, all psychometric characteristics of the items are appropriate. While comparing results of six-year-old Lithuanian-speaking and Russian-speaking children, significant differences were found in CPM results and when comparing SDQ (version for parents only) and General Child's Problems evaluation results. Current research has accelerated the process of adaptation and will be used in future creation of norms.

PAAUGLIŲ SU SVEIKATA SUSIJUSIOS GYVENIMO KOKYBĖS ĮVERTINIMO METODIKOS KŪRIMAS

Birutė Radavičiūtė

Vilniaus universitetas

biru.radu@gmail.com

Su sveikata susijusi gyvenimo kokybė yra daugiadimensinis konstruktas, kurio tyrimai padeda bendrai suprasti ryšius tarp skirtingų žmogaus sveikatos sričių, suteikia informacijos apie pasirinktos populiacijos gerovę, leidžia įvertinti taikomų sveikatos poveikio priemonių efektyvumą bei išskirti specialių poreikių turinčias visuomenės grupes. Viena iš tokių jautrių grupių yra paaugliai. Deja, iki šiol Lietuvoje nėra instrumento, kuris leistų įvertinti paauglių su sveikata susijusią gyvenimo kokybę. Šio tyrimo tikslas yra paruošti patikimą ir validų generinį klausimyną, kuris leistų įvertinti 7–9 klasėse besimokančių paauglių su sveikata susijusią gyvenimo kokybę. Keliami reikalavimai, kad klausimynas būtų lengvai pildomas ir administruojamas, patrauklus paaugliams, o jo turinys orientuotas į potencialiai kontroliuojamus paauglio SGK aspektus. Tyrimas patvirtintas Lietuvos mokslo taryboje ir vykdomas 2010 metų vasario–gegužės mėnesiais. Šiuo metu įgyvendintas pirmasis tyrimo etapas – atliktos focus grupės su paaugliais ir, remiantis tarptautiniu KIDSCREEN-52 tyrimu, paruošta preliminari klausimyno versija. Pilnai tyrimo projektas bus įgyvendintas iki gegužės vidurio.

Su sveikata susijusi gyvenimo kokybė (toliau SGK), nors ir susilaukia įvairiapusio mokslininkų dėmesio užsienyje, o pastaruoju metu ir Lietuvoje, iki šiol neturi visuotinai priimtino apibrėžimo (Furmonavičius, 2004). Sutariama, kad tai yra daugiadimensis konstruktas, sudarytas iš asmens subjektyviai įvertintų jo gyvenimo sričių – fizinės, psichologinės ir socialinės gerovės (Solans ir kt., 2008). Susidaro dviprasmiška situacija, kai nėra tiksliai žinoma “kas”, tačiau aiškiai suprantama, kad tai yra svarbu, kuri sukuria erdvę gimti pačioms įvairiausioms šio konstrukto interpretacijoms.

Nors negalima kategoriškai teigti, kad visai nėra bandymų apibūdinti SGK. Testa ir Simonson (1996) pristatė apibendrintą SGK koncepciją, pagal kurią išskiriamos trys dar 1948 metais Pasaulinės sveikatos organizacijos įvardintos

sveikatos sritys – fizinė, psichinė ir socialinė sveikata. Kiekviena iš šių sričių gali būti įvertinta dviejuose kontinuumuose – objektyviajame (fiziologiniai duomenys, asmens funkcionavimas, psichikos ligos ir pan.) ir subjektyviajame (asmens įsitikinimai apie jo sveikatą). Kiekviena iš minėtų trijų sveikatos sričių turi daug skirtingų aspektų, kurie gali būti įvertinti ir objektyviai, ir subjektyviai, todėl latentinis kintamasis SGK gali turėti neribotą skaičių skirtingų kokybių. Norint išsamiai įvertinti SGK, reikia atsižvelgti į kiekvieną galimą visų trijų sveikatos sričių sudėtinį aspektą, ir tai tiek teoriškai, tiek praktiškai yra neįmanoma. Taigi, SGK daugialypiškumas yra viena iš pagrindinių problemų moksliniuose šio reiškinio tyrimuose.

Nepaisant to, kad SGK įvertinimas yra sudėtingas procesas, jis yra reikalingas. Visų pirma dėl to, kad tai padeda bendrai suprasti ryšius tarp skirtingų žmogaus sveikatos sričių, o kartu suteikia informacijos apie pasirinktos populiacijos gerovę, leidžia įvertinti taikomų sveikatos poveikio priemonių efektyvumą bei išskirti specialių poreikių turinčias visuomenės grupes. Viena iš tokių jautrių visuomenės grupių yra paaugliai. Paauglystė yra tas metas, kai formuojasi savęs suvokimas ir vertinimas, svarbūs tolimesnei sėkmingai adaptacijai ir gerovei (Masiliauskas, 2009). Tarp paauglių taip pat yra paplitęs įvairus probleminis ir sveikatai žalingas elgesys (Grabauskas ir kt., 2004; Žagminas ir kt., 2009), o Lietuvos paaugliai dar ir jaučiasi vieni nelaimingiausių Europoje (Zaborskis ir kt., 2002). Bendrai paauglio probleminis elgesys yra susijęs su psichosocialiniais veiksniais (Šeibokaitė, 2007), tad pastarųjų analizė ir paauglių SGK įvertinimas leistų taikyti tiriamai grupei aktualiausias į probleminio elgesio prevenciją nukreiptas poveikio priemones. Tad šiuo atveju svarbiausias klausimas yra, koku būdu galima įvertinti paauglių SGK.

Nors SGK tyrimai pradėti tik antroje praėjusio šimtmečio pusėje, nuo to laiko susidomėjimas šiuo konstruktu smarkiai išaugęs ir dabar pasaulyje susikaučiujama apie 94 vaikų arba paauglių SGK vertinančių klausimų, smarkiai besiskiriančių dimensijų (3–17) ir klausimų (6–183) skaičiumi (Solans ir kt.,

2008). Šiuo atveju svarbu pabrėžti, kad suaugusiems ir vaikams bei paaugliams negalima naudoti tų pačių klausimynų. Nors bendrinis šio konstrukto apibūdinimas tiek vaikams ir paaugliams, tiek suaugusiems nesiskiria, ir apima fizinę, psichinę ir socialinę gerovę, visgi egzistuoja dideli skirtumai tarp to, kokie tiksliai aspektai patenka į šias tris sveikatos sritis (Ravens-Sieberer ir kt., 2006). Paauglių sveikatos supratimas skiriasi nuo suaugusių, nes jis tik formuojasi, tad jiems trūksta nuoseklumo ir visapusiškumo vertinant savo sveikatą. Ši problema aktuali Lietuvoje, nes dabar išverstas ir adaptuotas SGK klausimynas SF-36 yra skirtas suaugusiems (Rugienė ir kt., 2005), o išskirtinai paaugliams skirto tokio klausimyno nėra. Taigi, paauglių SGK įvertinimo klausimyno kūrimas yra svarbi tolimesnių SGK tyrinėjimų Lietuvoje sritis.

Kalbant apie metodologinius SGK matavimo sunkumus, visi jie yra lemiami SGK daugialypiškumo ir sudėtingumo. Norint visapusiškai įvertinti šį konstrukta, reikia objektyviai ir subjektyviai įvertinti visus galimus fizinės, psichinės ir socialinės sveikatos aspektus. Tokio klausimyno administravimas yra sudėtingas, užima daug laiko ir reikalauja didelių žmogiškųjų resursų. Siekiant eliminuoti išvardintus trūkumus, bandoma kurti mažesnės apimties SGK klausimynus, kurie būtų lengviau ir greičiau administruojami, tačiau suteiktų ne mažiau informacijos nei didieji klausimynai. Bandymai atrasti, kas yra svarbiausia vertinant SGK, lemia tokią šios srities klausimynų įvairovę. Pasigirsta nuomonių, kad net neverta stengtis sukonstruoti tobulo SGK vertinančio instrumento, tačiau pritaikyti jį taip, kad geriausiai atitiktų atliekamo tyrimo tikslus (Schmidt ir kt., 2002). Po 24 ekspertų iš 9 šalių nuomonės tyrimo prieita prie išvados, kad geras SGK klausimynas turi būti daugiadimensinis profiline instrumentas, turintis 30–49 klausimus, patenkančius į 5–8 dimensijas, o jo atlikimas neturėtų trukti ilgiau nei 10–15 min. (Herdman ir kt., 2002). Tad yra svarbu atsižvelgti į SGK daugialypiškumą sudarinėjant naujus klausimynus.

Palyginus SGK tyrimų spurtą pasaulyje (Solans ir kt., 2008) su Lietuvoje atliekamais šios srities tyrimais, galima daryti išvadą, jog situacija nėra kritiška ir

jau yra SGK temai skirtų mokslinių publikacijų. Visgi, pagrindinis minėtų darbų bruožas yra tas, jog jie nagrinėja tik tam tikros imties, turinčios specifinių sveikatos sutrikimų, gyvenimo kokybę, pavyzdžiui, vaikų sergančių epilepsija (Grigonienė, 2002), astma (Vaitkaitienė, 2006) arba onkologinėmis ligomis (Makari, 2008). Tokias tendencijas galima paaiškinti tuo, jog tam tikrų specifinių sveikatos pakenkimų turintieji turi specifinius, lengviau identifikuojamus ir dėl to lengviau tiriamus poreikius, kurių atliepimas gydymo ir reabilitacijos procese duoda labiau apčiuopiamą ir santykinai greitesnę grąžą nei bendrosios populiacijos gyvenimo kokybės kėlimas. Nors sveikatos sutrikimų turinčių vaikų SGK tyrimų vertė yra neginčijama, tačiau taip pat yra svarbi ir sveikų paauglių SGK, kuriai moksliniuose tyrimuose Lietuvoje nebuvo skiriama pakankamai dėmesio. Taigi, šis tyrimas yra skirtas rimtų sveikatos pakenkimų neturinčių paauglių SGK nagrinėjimui.

Tyrimo tikslas

Šio tyrimo tikslas yra, įvykdant metodikų kūrimui keliamus reikalavimus, paruošti patikimą ir validų generinį klausimyną, kuris leistų įvertinti 7–9 klasėse besimokančių paauglių SGK. Tokios metodikos turėjimas suteiktų galimybę mokykloms įvertinti ją lankančių paauglių SGK, o taip pat vykdyti nuolatinį moksleivių SGK monitoringą ir išskirti tolimesnes sveikatos stiprinimo kryptis. Remiantis literatūra ir pasaulyje bei Lietuvoje naudojamų SGK klausimynų analize, keliami reikalavimai, kad naujasis klausimynas būtų neilgas, lengvai pildomas ir administruojamas, patrauklus paaugliams, o jo turinys orientuotas į potencialiai kontroliuojamus paauglio SGK aspektus, kad atliktos apklausos rezultatai ne tik konstatuotų faktus, tačiau taip pat nurodytų tolimesnes intervencijos kryptis. Tyrimas patvirtintas Lietuvos mokslo taryboje ir vykdomas 2010 metų vasario–gegužės mėnesiais. Šiuo metu įgyvendintas primasis tyrimo etapas, pilnai tyrimo projektas bus įgyvendintas gegužės viduryje, lietuviško SGK

klausimyno psichometrines charakteristikas planuojama įvertinti iki gegužės mėnesio.

Klausimyno kūrimo eiga

Klausimyno kūrimas vykdomas dviem etapais. Pirmajame etape atlikta egzistuojančių paauglių SGK klaisimynų charakteristikų analizė ir pasirinktas klausimynas, kuris bus naudojamas kaip pagrindas, konstruojant lietuvišką paaugliams skirtą SGK klausimyną. Šiam tikslui bus naudojamas 13-oje Europos šalių paraleliai kurtas klausimynas KIDSCREEN-52, sudarytas iš 5 balų Likerto skalėje vertinamų 52 klausimų, pasiskirstančių 10 dimensijų (Raven-Sieberer ir kt., 2008). Šis instrumentas pasirinktas dėl to, kad jo turinys buvo sudarytas remiantis išsamia literatūros analize, SGK srities ekspertų konsultacijomis bei focus grupėmis su vaikais ir paaugliais iš visų 13 projekte dalyvaujančių šalių (Raven-Sieberer ir kt., 2006). Svarbiausias aspektas yra tas, kad projektas vienu metu buvo vykdomas skirtingose kultūrose, iš kurių artimiausia Lietuvai buvo kaimyninė Lenkija, todėl galima daryti prielaidą, jog klausimyno struktūrą galima adekvačiai pritaikyti Lietuvos kultūrai. Dar viena priežastis, kodėl buvo pasirinktas KIDSCREEN-52, yra jo išskirtinė orientacija į psichologinius ir emocinius sveikatos aspektus ir sugebėjimas diferencijuoti tiriamuosius pagal jų psichikos sveikatos būklę. Psichometrinės KIDSCREEN-52 charakteristikos geros, Cronbacho alfa klausimyno dimensijoms svyruoja nuo 0,77 iki 0,89 (Raven-Sieberer ir kt., 2008). Klausimyną iš anglų į lietuvių kalbą vertė profesionalus vertėjas, gerai valdantis abi kalbas. Atgalinis vertimas nebuvo atliekamas, nes tyrimo tikslas nėra KIDSCREEN-52 klausimyno adaptacija.

Paraleliai literatūros analizei buvo atliekamos focus grupės su vienoje iš Vilniaus mokyklų besimokančiais 7–9 klasių mokiniais. Grupinių diskusijų tikslas buvo išsiaiškinti, kaip tokio amžiaus paaugliai apibrėžia sveikatą, kokie aspektai jiems yra svarbūs tokiose srityse kaip mokykla, santykiai su tėvais ir finansinė nepriklausomybė ir ar yra esminių skirtumų tarp tiriamiesiems paaugliams svarbių ir KIDSCREEN-52 nagrinėjamų santykių aspektų. Taip pat buvo bandoma

išsiaiškinti, kokios anketos paaugliams būtų patrauklios. Iš viso buvo atliktos 4 grupinės diskusijos, jose dalyvavo 33 paaugliai (11 septintokų, 4 aštuntokai ir 18 devintokų).

Apibendrinus focus grupių duomenis paaiškėjo, kad mokykloje pagrindinis geros paauglio savijautos garantas yra mokytojas (91,1 proc. visų pasisakymų apie mokyklą). Iš mokytojų savybių svarbios yra tokios kaip pozityvios nuostatos mokinių atžvilgiu, bendravimas su mokiniais ir humoras (atitinkamai 27,3 proc., 22,7 proc. ir 22,7 proc. visų pasisakymų apie mokytojo savybes). Kalbant apie mokymo proceso organizavimą, svarbiausias buvo jo prognozuojamumas (47,4 proc. visų pasisakymų apie mokymo procesą). Santykiuose su tėvais paaugliams yra svarbios tokios temos kaip pasitikėjimas, kontrolė, atvirumas ir privatumas (atitinkamai 19,5 proc., 19,5 proc., 15,9 proc. ir 13,4 proc.). Kalbant apie finansinius išteklius, visi šia tema kalbinti paaugliai pripažino, jog tai yra labai svarbu, o suma priklauso nuo kiekvieno asmeninių poreikių. Akcentuojamas gebėjimas pinigus leisti tikslingai ir esant galimybei juos taupyti (30 proc. visų pasisakymų apie finansinius išteklius).

Remiantis literatūros analize, versta KIDSCREEN-52 versija ir focus grupių rezultatais buvo sudaryta preliminari lietuviško SGK klausimyno versija. Ji pristatyta paauglių sveikatos srities ekspertui ir pataisyta atsižvelgiant į jo pastebėjimus. Tokiu būdu paruoštas tarpinis SGK klausimynas, sudarytas iš 43 klausimų, pasiskirsčiusių 9 dimensijose – fizinė gerovė (5 kl.), psichologinė gerovė (8 kl.), savęs vertinimas (4 kl.), santykiai su tėvais (8 kl.), savarankiškumas (3 kl.), santykiai su bendraamžiais (5 kl.), mokyklos aplinka (5 kl.), santykiai su mokytojais (3 kl.), finansiniai ištekliai (2 kl.).

Apibendrinant galima pasakyti, kad pirminės lietuviško paaugliams skirto SGK klausimyno versijos paruošimas buvo sėkmingas. Kokybinio tyrimo rezultatų palyginimas su paauglių SGK nagrinėjančia užsienio literatūra atskleidė skirtumus tarp lietuviams ir kitų šalių paaugliams svarbių sveikatos aspektų. Taigi, jau

pirmieji generinio paauglių SGK vertinančio klausimyno kūrimo žingsniai patvirtino, kad šis procesas atliekamas pagrįstai ir tikslingai.

Toliau planuojama atlikti pilotinį tyrimą vienoje iš Vilniaus miesto mokyklų, remiantis jo rezultatais paruošti galutinę klausimyno versiją, naudojant ją apklausti 250 Vilniaus miesto mokyklose 7–9 klasėse besimokančių paauglių ir remiantis apklausos duomenimis įvertinti lietuviško paauglių SGK klausimyno psichometrinės charakteristikas.

Literatūra

- Furmonavičius T. (2004). Su sveikata susijusios gyvenimo kokybės tyrimų metodologiniai aspektai // *Medicina (Kaunas)*, 40(6), 509–516.
- Grabauskas V., Zaborskis A., Klumbienė J., Petkevičienė J., Žemaitienė N. (2004). Lietuvos paauglių ir suaugusių žmonių gyvenimosios pokyčiai 1994 – 2002 metais // *Medicina (Kaunas)*, 40(9), 884–890.
- Grigonienė J. (2002). Epilepsija sergančių vaikų gyvenimo kokybė. Disertacija, Kaunas: KMU.
- Herdman M., Rajmil L., Ravens-Sieberer U., Bullinger M., Power M., Alonso J., European Kidscreen and Disabkids groups (2002). Expert consensus in the development of European health-related quality of life measure for children and adolescents: a delphi study // *Acta Pædiatr*, 91, 1385–1390.
- Makari J. (2008). Lietuvos vaikų, sergančių onkologinėmis ligomis, gyvenimo kokybė. Disertacija, Kaunas: KMU.
- Masiliauskas D. (2009). Skirtingo fizinio aktyvumo paauglių savęs vertinimas // *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2(23), 162–166.
- Ravens-Sieberer U., Erhart M., Wille N., Wetzel R., Nickel J., Bullinger M. (2006). Generic health-related quality-of-life assessment in children and adolescents // *Pharmacoeconomics* 2006, 24(12), 1199–1220.
- Raven-Sieberer U., Gosch A., Rajmil L., Erhart M., Bruil J., Power M., Duer W., Auquier P., Cloetta B., Czemy L., Mazur J., Czimbalmos A., Tountas Y., Hagquist C., Kilroe J., Kidscreen group (2008). The KIDSCREEN-52 quality of life measure for children and adolescents: psychometric results from cross-cultural survey in 13 European countries // *Value in health*, 11(4), 645–658.
- Rugienė R., Dadonienė J., Venalis A. (2005). Gyvenimo kokybės klausimyno adaptavimas, jo tinkamumo kontrolinei grupei ir reumatoidiniu artritu sergantiems ligoniams įvertinimas // *Medicina (Kaunas)*, 41(3), 232–239.
- Schmidt L. J., Garratt A. M., Fitzpatrick R. (2002). Child/parent-assessed population health outcome measures: a structural review // *Child care, health and development*, 28(3), 227–237.
- Solans M., Pane S., Estrada M. D., Serra-Sutton V., Berra S., Herdman M., Alonso J., Rajmil L. (2008). Health-related quality of life measurement in children and adolescents: a systematic review of generic and disease-specific instruments // *Value in health*, 11(4), 742–764.

- Šeibokaitė L. (2007). Su probleminiu elgesiu paauglystėje susiję psichosocialiniai veiksniai. // *Psichologijos tyrimai Lietuvoje: vieta pasaulyje ir ateities vizija*, 72–79.
- Testa M. A., Simonson D. C. (1996). Assessment of quality-of-life outcomes // *The New England journal of medicine*, 334(13), 835–840.
- Vaitkaitienė E. (2006). Vaikų, sergančių bronchine astma, gyvenimo kokybė. Disertacija, Kaunas: KMU.
- Zaborskis A., Makari J., Žemaitienė N. (2002). Lietuvos moksleivių psichologinė būseną. *Biomedicina*, 2(2), 107–112.
- Žagminas K., Šurkienė G., Stukas R., Vadeikienė G., Nariūnas G., Šilys A. (2009). Sveikatos rizikos veiksnių paplitimas tarp Vilniaus miesto vidurinių mokyklų 9–12 klasių mokinių 2001 ir 2006 metais // *Medicinos teorija ir praktika*, 15(1), 45–52.

DEVELOPMENT OF HEALTH-RELATED QUALITY-OF-LIFE QUESTIONNAIRE FOR ADOLESCENTS

Birutė Radavičiūtė

Vilnius University

biru.radu@gmail.com

Health-related quality-of-life is a multidimensional construct. Researches in this field provide useful information about differences and relations between physiological, psychological and social aspects of health, let to evaluate well-being of particular population and to identify population groups with special needs. One of such sensitive population groups is adolescents. Unfortunately, until now there is no instrument in Lithuanian language, that could be used to evaluate health-related quality-of-life in teenagers. The aim of this study is to develop valid and reliable generic health-related quality-of-life questionnaire for 7th-9th graders. Easily completed and administered, attractive for adolescents and identifying directions for further health promotion practices are requirements for the instrument. Research was approved and is supported by Research council of Lithuania. Until now first stage of the project is completed. It includes focus groups with teenagers and construction of tentative version of the questionnaire. Intended end of the project is middle of May 2010.

LIETUVIŠKOS WASI VERSIJOS KONSTRUKTO VALIDUMAS

Ieva Salialionė

Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija

Salialione@gmail.com

Šiomet Lietuvoje standartizuotas naujas intelekto testas – Wechslerio trumpoji intelekto skalė (*Wechsler Abbreviated Scale of Intelligence*: WASI). Svarbu patikrinti, ar adaptavus testą kitoje šalyje testas išlieka patikimas ir validus. Šio tyrimo tikslas yra patikrinti lietuviškos WASI versijos konstrukto validumą: ar WASI subtestai matuoja verbalinių ir neverbalinių kognitinių gebėjimų konstruktus. Jungtinė tiriamoji faktorinė analizė atlikta, remiantis koreliacinio WASI ir WAIS-III tyrimo duomenimis ($N = 88$). Patvirtinamoji faktorinė analizė atlikta, remiantis standartizacinio WASI tyrimo duomenimis ($N = 539$). Abiejų analizių rezultatai rodo, kad lietuviškos WASI versijos konstrukta sudaro du faktoriai: du verbaliniai ir du neverbaliniai subtestai.

Šiomet Lietuvoje standartizuotas naujas intelekto testas – Wechslerio trumpoji intelekto skalė (*Wechsler Abbreviated Scale of Intelligence*: WASI; Wechsler, 1999). Kaip ir visų naujų testų atveju, svarbu patikrinti, ar adaptavus testą kitoje šalyje testas išlieka patikimas ir validus. Šio tyrimo tikslas yra patikrinti lietuviškos WASI versijos konstrukto validumą: ar WASI subtestai matuoja verbalinių ir neverbalinių kognitinių gebėjimų konstruktus.

WASI – tai trumpa intelekto įvertinimo priemonė, skirta įvertinti 6–89 metų asmenų intelektiniams gebėjimams. Ji leidžia apskaičiuoti tris intelektinius gebėjimus aprašančius rodiklius: Verbalinį IQ, Neverbalinį IQ ir Bendrą IQ. WASI glaudžiai susijusi su *Wechslerio intelekto skale vaikams – trečiuoju leidimu* (WISC-III; Wechsler, 1991) ir *Wechslerio intelekto skale suaugusiems – trečiuoju leidimu* (WAIS-III; Wechsler, 1997). Pagal WASI rezultatus galima nustatyti WISC-III ir WAIS-III IQ intervalus (Wechsler, 1999).

WASI sudaro keturi subtestai: Žodynas, Kubelių kompozicija, Panašumai ir Matricos. Šie subtestai savo forma panašūs į atitinkamus subtestus WISC-III ir WAIS-III. Būtent šie keturi subtestai buvo pasirinkti iš ilgųjų testų, nes jie

geriausiai atspindi bendrą intelektinį funkcionavimą (*g* faktorių) ir stipriausiai siejasi su tokiais intelekto konstruktais, kaip verbalinis ir neverbalinis intelektas bei kristalizuotasis ir takusis intelektas (Wechsler, 1991, 1997, 1999).

Testo konstrukto validumas yra laipsnis, kuriuo instrumentas matuoja domimą teorinį konstrukta ar bruožą (Anastasi, Urbina, 1997). Originalios versijos WASI konstrukto validumą patvirtino WASI subtestų ir IQ balų tarpusavio korelacijų bei faktorinių analizių tyrimai (Wechsler, 1999). WASI standartizacinio tyrimo JAV duomenimis, WASI subtestai koreliuoja vienas su kitu bent vidutiniškai (visi korelacijos koeficientai statistiškai reikšmingi ir yra nuo 0,50 ir 0,75). Be to, subtestai, matuojantys panašias intelektinio funkcionavimo sritis, tarpusavy koreliuoja stipriau nei su subtestais, kurie matuoja kitas intelektinio funkcionavimo sritis, t.y., Žodynas labiausiai koreliuoja su Panašumais (0,75), o Matricos – su Kubelių kompozicija (0,59). WASI ir WAIS-III ($N = 248$) bei WASI ir WISC-III ($N = 176$) jungtinės tiriamosios faktorinės analizės atskleidė, kad WASI Žodyno ir Panašumų subtestai patenka į Verbalinio supratingumo faktorių kartu su WAIS-III / WISC-III Informacijos ir Supratingumo subtestais, o WASI Kubelių kompozicijos ir Matricų subtestai patenka į Percepcinės organizacijos faktorių kartu su WAIS-III / WISC-III Paveikslėlių užbaigimo, Paveikslėlių išdėstymo ir Objektų surinkimo subtestais. WASI patvirtinamoji faktorinė analizė parodė, kad dviejų faktorių modelis (teigiantis, kad skalę sudaro verbalinio intelekto ir neverbalinio intelekto faktoriai) geriau paaiškina duomenis nei vieno faktoriaus modelis (Wechsler, 1999).

Be anksčiau aprašytų testo vadove pristatomų WASI faktorinių analizių, pavyko rasti tik vieną tyrimą, kurio metu būtų tiriama WASI faktorių struktūra. J. Ryan ir kt. (2003) atliko WASI tiriamąsias faktorines analizes, naudodami JAV standartizacinės imties ($N = 1145$) ir mišrios klinikinės imties (tirti neurologinių, psichiatrinių ar medicininių sutrikimų turintys pacientai, $N = 201$) duomenis. Dviejų faktorių principinių ašių metodas su promaksiniu sukiniu abiejose imtyse aiškiai išskyrė du faktorius: Verbalinio supratingumo, apimančio Žodyną ir

Panašumus, bei Percepcinės organizacijos, apimančios Kubelių kompoziciją ir Matricas. Dviejų imčių sutapimo koeficientai buvo labai aukšti: 0,98 I faktoriui ir 0,99 II faktoriui.

Adaptuojant WASI Lietuvoje, be užduočių ir instrukcijų vertimo į lietuvių kalbą padaryta ir keletas pakeitimų. Pirma, visų subtestų užduotys išdėliotos sunkėjimo tvarka, remiantis Lietuvos bandomojo tyrimo duomenimis. Antra, pakeista 14 Žodyno subtesto stimulinių žodžių (bandomojo tyrimo metu tiramiesiems pateikta daugiau stimulinių žodžių ir paskui išmesti žodžiai, kurių skiriamoji geba žema, sunkumas labai panašus į kitų žodžių sunkumą, o taškų skyrimo kriterijai dviprasmiški) (Bagdonas ir kt., rengiama spaudai). Lietuviškos WASI versijos Žodyno žodžiai pateikti *WASI administravimo vadove* (Bagdonas ir kt., 2008).

Tyrimo tikslas – ištirti, ar adaptuota Lietuvos imčiai WASI kaip ir originalioji versija matuoja verbalinių ir neverbalinių kognitinių gebėjimų konstruktus.

Metodika

Koreliacinis WASI ir WAIS-III tyrimas.

Tiriamieji. WASI ir WAIS-III testai pateikti kintama tvarka 88 tiramiesiems nuo 16 iki 89 metų ($M=45,46$, $SD=22,46$), po 19–25 tiriamuosius kiekvienoje iš keturių amžiaus grupių: 16–24 m. grupėje – 19 tiriamieji, 25–44 m. grupėje – 24 tiriamieji, 45–64 m. grupėje – 20 tiriamųjų, 65–89 m. grupėje – 25 tiriamieji. Intervalas tarp dviejų testų pateikimų buvo nuo 1 iki 12 savaičių ($M=20$ dienų). Pasiskirstymas pagal lytį: 33% vyrų ir 67% moterų. Šis tyrimas vyko kartu su WASI standartizaciniu tyrimu, jį atliko 38 tyrėjai visoje Lietuvoje.

Duomenų analizė. Tiriamojoje faktorinėje analizėje turi būti bent trys kintamieji, kurie apibrėžtų kiekvieną potencialų faktorių. Kadangi WASI sudaro tik du verbaliniai ir du neverbaliniai subtestai, buvo atliekama jungtinė tiramoji faktorinė analizė, remiantis koreliacinio WASI ir WAIS-III tyrimo imties

duomenimis. Šioje imtyje vietoj keturių WAIS-III subtestų standartinių balų paimti keturių analogiškų WASI subtestų T balų ekvivalentai standartiniais balais; tada keturi WASI subtestai ir devyni WAIS-III subtestai (iš viso 13 subtestų) įtraukti į tiriamąją faktorinę analizę. Naudotas principinių ašių metodas su promaksiniu sukiniu.

Standartizacinis WASI tyrimas.

Tiriamieji. Standartizacinio tyrimo metu 38 tyrėjai visoje Lietuvoje apklausė 539 tiriamuosius. Imtis sudaryta atsižvelgiant į lyties, išsilavinimo, gyvenvietės dydžio, gyventojų pasiskirstymo pagal apskritis proporcijas Lietuvos populiacijoje, remiantis 2000 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis (Lietuvos statistikos departamentas). Standartizacinė imtis suskirstyta į 23 amžiaus grupes nuo 6 iki 89 metų. Detalus imties aprašymas pateikiamas *WASI Techniniame vadove* (Bagdonas ir kt., rengiama spaudai).

Duomenų analizė. Patvirtinamoji faktorinė analizė atlikta trimis grupėms: vaikų (6–16 m.), suaugusiųjų (17–89 m.) ir visai standartizacinei imčiai. Kiekvienoje iš šių patvirtinamųjų analizių dviejų faktorių modelis lygintas su vieno faktoriaus modeliu.

- 1 modelis (vieno faktoriaus): visi keturi subtestai pakliūna į vieną faktorių.
- 2 modelis (dviejų faktorių): yra du verbaliniai subtestai ir du neverbaliniai subtestai.

Vieno faktoriaus ir dviejų faktorių modelių tinkamumas įvertintas šiais suderinamumo indeksais: pataisytu modelio suderinamumo indeksu (*AGFI*) ir kvadratine šaknimi iš vidutinės liekanos (*RMSR*). Modelio tinkamumo pagerėjimas, pereinant nuo vieno faktoriaus prie dviejų, parodytas chi kvadrato indekso (χ^2) skirtumu. Santykinis vieno faktoriaus ir dviejų faktorių modelių tinkamumas įvertintas Tucker–Lewis indeksu (*TLI*).

Rezultatai

Jungtinės tiriamosios faktorinės analizės rezultatai pateikiami 1 lentelėje. Jie patvirtina faktorių modelį, atskiriantį verbalinius subtestus nuo neverbalinių. WASI Žodynas ir Panašumai pakliūna į Verbalinio supratingumo faktorių kartu su WAIS-III Informacija ir Supratingumu. Tuo tarpu WASI Kubelių kompozicija ir Matricos pakliūna į Percepcinės organizacijos faktorių kartu su WAIS-III Paveikslėlių užbaigimu, Paveikslėlių išdėstymu ir Objektų surinkimu.

1 lentelė. Jungtinės WASI/WAIS-III tiriamosios faktorinės analizės faktorių svoriai

Subtestai	Verbalinis	Percepcinė	Darbinė atmintis	Apdoravimo
	supratingumas	organizacija		greitis
WASI Žodynas	0,95	-0,13	-0,06	0,02
WASI Panašumai	0,94	0,05	-0,18	-0,04
WASI Kubeliai	0,12	0,50	-0,17	0,24
WASI Matricos	0,24	0,42	-0,01	0,08
Aritmetika	0,32	0,13	0,23	0,17
Skaičių seka	-0,04	-0,14	0,85	0,07
Informacija	0,75	-0,07	0,23	-0,05
Supratingumas	0,64	0,11	0,07	0,05
Raidžių skaičių seka	-0,03	0,21	0,75	-0,07
Paveikslėlių užbaigimas	-0,01	0,54	0,07	0,01
Kodavimas	0,01	0,00	0,09	0,82
Paveikslėlių išdėstymas	0,17	0,55	0,09	-0,18
Simbolių paieška	-0,02	-0,01	-0,03	0,87
Objektų surinkimas	-0,20	0,88	-0,03	0,01

($N = 88$)

Patvirtinamosios faktorinės analizės rezultatai pateikiami 2 lentelėje. Jie patvirtina prielaidą, kad dviejų faktorių modelis geriausiai tinka tiek vaikų, tiek suaugusiųjų, tiek visos standartizacinės imties duomenims paaiškinti.

2 lentelė. WASI patvirtinamosios faktorinės analizės suderinamumo indeksai

Modelis	Suderinamumo indeksai					Pagerinimas		
	χ^2	df	χ^2/df	AGFI	RMSR	χ^2	df	TLI
Visa imtis ($N = 539$)								
1 faktorius	23,8	2	11,9	0,887	3,203			
2 faktoriai	0,3	1	0,3	0,997	0,268	23,503	1	1,07
Vaikų imtis ($n = 241$)								
1 faktorius	6,2	2	3,1	0,936	2,499			
2 faktoriai	1,0	1	1,0	0,979	0,933	5,198	1	1,00
Suaugusiųjų imtis ($n = 298$)								
1 faktorius	22,9	2	11,4	0,807	4,147			
2 faktoriai	0,5	1	0,5	0,992	0,419	22,432	1	1,05

Abiejų analizių rezultatai yra panašūs į originalios WASI versijos faktorinių analizių rezultatus (Wechsler, 1999) ir patvirtina lietuviškos WASI versijos konstrukto validumą.

Šis tyrimas – tik vienas žingsnis, siekiant įrodyti WASI validumą. Čia nepateikiamos WASI subtestų ir skalių tarpusavio koreliacijos, kurios taip pat patvirtina teorinį WASI konstruklą (Bagdonas, rengiama spaudai). Ateityje būtų tikslinga atlikti WASI ir WISC-III koreliacinį tyrimą ir iširti, ar naujai adaptuotoji WASI tiria tuos pačius verbalinius ir neverbalinius gebėjimus, kaip ir Lietuvoje keletą metų taikoma WISC-III.

Taip pat būtų tikslinga patikrinti, ar klinikinėse imtyse WASI išlaiko tą pačią dviejų faktorių struktūrą. Mums pavyko rasti tik vieną mišrios klinikinės imties tyrimą (Ryan, 2003), kuris patvirtino WASI dviejų faktorių struktūrą. To tyrimo imtis buvo labai mišri: apėmė tiek neurologinių, tiek psichiatrinių, tiek psichikos raidos, tiek kitų medicininių sutrikimų turinčius pacientus. Būtų tikslingi homogeniškesnių klinikių grupių tyrimai, kurie atsakytų į klausimą, ar galime remdamiesi WASI tyrimu kalbėti apie konkretų neurologinį ar psichikos sutrikimą turinčių pacientų verbalinius ir neverbalinius gebėjimus.

Išvados

1. Lietuviškos WASI versijos konstruklą sudaro du faktoriai: du verbaliniai ir du neverbaliniai subtestai.
2. Dviejų faktorių struktūra patvirtinta tiek 6 – 16 m. vaikų, tiek 17 – 89 m. suaugusiųjų imtyje.

Literatūra

- Anastasi A., Urbina S. (1997). *Psychological testing* (7th ed.). Upper Saddle Rives, NJ: Prentice Hall.
- Bagdonas A., Butkienė D., Černiauskaitė M., Girdzijauskienė S., Jakutienė V., Malakauskaitė R., Narkevič-Skurko L., Salialionė I. (2008). *WASI administravimo vadovas*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Bagdonas A., Balkūnė R., Butkienė D., Černiauskaitė M., Girdzijauskienė S., Jakutienė V., Narkevič-Skurko L., Salialionė I. *WASI techninis vadovas*. Rengiama spaudai.

Lietuvos statistikos departamentas. www.stat.gov.lt

Ryan J. J., Carruthers C. A., Miller L. J. (2003). Exploratory factor analysis of the Wechsler Abbreviated Scale of Intelligence (WASI) in Adult Standardization and Clinical Samples // *Applied Neuropsychology*, 10, p. 252– 256.

Wechsler D. (1991). *Wechsler Intelligence Scale for Children – Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

Wechsler D. (1997). *Wechsler Adult Intelligence Scale – Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

Wechsler D. (1999). *WASI Manual*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

CONSTRUCT VALIDITY OF LITHUANIAN WASI VERSION

Ieva Salialionė

Vilnius University

Salialione@gmail.com

This year *Wechsler Abbreviated Scale of Intelligence* (WASI) was standardized in Lithuania. It's important to examine if the test's psychometrical properties like reliability and stability are good in the new cultural setting. The aim of this research is to examine whether the WASI subtests measure the constructs of verbal and nonverbal cognitive abilities. Joint exploratory factor analysis of the WASI was conducted with the data from WASI/WAIS-III correlation study ($N=88$). For this analyses, a principal axis method with Promax rotation was used. For confirmatory factor analyse data from the WASI standardization sample ($N=539$) were used. For confirmatory analyse a two-factor model (Two Verbal subtests and two Performance subtests) was compared to one-factor model (All four subtests on a general factor). The fit of the data to the two models was evaluated according to AGFI, RMSR, χ^2 difference and improvement TLI indexes. The results support the premise that the two-factor model best fits the data.

NUO ALKOHOLIO IR NARKOTIKŲ PRIKLAUSOMŲ ASMENŲ NUOSTATOS Į SAVIŽUDYBES

Vaiva Klimaitė

Vilniaus universitetas

vaiva.kl@gmail.com

Savižudybės rizika priklauso nuo daugybės įvairių demografinių, socialinių, biologinių, psichologinių veiksnių, sergamumo psichikos ligomis ir priklausomybėmis, ankstesnių bandymų nusižudyti. Nuostatos savižudybės atžvilgiu taip pat gali turėti įtakos savižudiškam elgesiui: didesnė suicidiško elgesio tolerancija didina savižudiško elgesio tikimybę. Vienas didžiausių savižudybės riziką didinančių faktorių yra priklausomybė nuo alkoholio arba narkotikų. Šio tyrimo tikslai buvo palyginti priklausomų nuo alkoholio ir priklausomų nuo narkotikų respondentų nuostatas į savižudybes, išsiaiškinti, ar jos yra susijusios su šių asmenų suicidišku elgesiu bei tai, ar priklausomų asmenų nuostatos į savižudybes leidžia prognozuoti šių asmenų suicidiškumą. Tyrimui atlikti buvo naudojamas Nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimynas (Attitudes Towards Suicide, ATTS). Tyrimo rezultatai parodė, kad priklausomi nuo alkoholio asmenys yra labiau linkę smerkti savižudybės reiškinį nei sergantieji priklausomybe nuo narkotikų. Taip pat buvo išsiaiškinta, jog suicidiškumas yra susijęs su nuostatomis savižudybių atžvilgiu: didesnis savižudybės priimtinumai, polinkis savižudybės priežastį sieti su vienatvės išgyvenimais bei mažesnis savižudybės smerkimas leidžia prognozuoti suicidiškumą.

Savižudybės rizika priklauso nuo daugybės įvairių demografinių, socialinių, biologinių, psichologinių veiksnių, taip pat nuo sergamumo psichikos ligomis ir priklausomybėmis, ankstesnių bandymų nusižudyti. Be to, nuostatos savižudybės atžvilgiu taip pat gali turėti įtakos savižudiškam elgesiui: labiau pritariantys savižudybei asmenys yra didesnės savižudybės rizikos grupėje ir teigiama asmenų nuostata į savižudybes gali paveikti kitus asmenis jų socialinėje aplinkoje (Stack & Kposowa, 2008; Ingram & Ellis, 1995).

Nuostatos į savižudybes priklauso nuo individualaus asmenų santykio su savižudybės reiškiniumi (ankstesniais bandymais nusižudyti, artimųjų įvykdytomis savižudybėmis), amžiaus, turimų žinių, lyties ir kt. Lietuvoje daugėja tyrimų, įrodančių, kad didesnė suicidiško elgesio tolerancija didina savižudiško elgesio tikimybę (Žemaitienė, 2000). Didelę įtaką nuostatoms į savižudybes turi ankstesni

bandymai žudyti (Lošakevičius, 2005). Nuostatų savižudybių atžvilgiu ir suicidiškumo ryšį patvirtina ir P. Skruibio (2008) duomenys.

Vienas didžiausių savižudybės riziką didinančių faktorių yra priklausomybė nuo alkoholio arba narkotikų. Didelė dalis priklausomybę nuo alkoholio ar narkotikų turinčių asmenų bent kartą gyvenime yra bandę nusižudyti. Įvairių tyrimų duomenimis, 20-40% nuo narkotinių medžiagų ar alkoholio priklausomų asmenų bent kartą gyvenime bandė nusižudyti (Ingvar, 1999; Darke & Ross, 2001; Howard ir kt., 2003; Roy, 2004).

Remeau ir kt. (2008), ieškodami priklausomų asmenų savižudiško elgesio priežasčių, iškelė prielaidą, jog sergantieji priklausomybėmis yra impulsyvesni, agresyvesni, tačiau atlikti tyrimai to nepatvirtino (Remeau ir kt., 2008; Roy, 2004). Crumley (1990, pg. Howard ir kt., 2003) manymu pats narkotinių medžiagų vartojimas daro tiesioginę įtaką bandymams nusižudyti. Baumeister (1990, pg. Howard ir kt., 2003) teigimu šis ryšys yra ne toks tiesioginis, nes savižudybės riziką didina ir gausybė kitų psichosocialinių veiksnių.

Nėra aišku, ar yra ryšys tarp priklausomybės nuo psichoaktyvių medžiagų ir nuostatos į savižudybes, tačiau apžvelgus literatūrą matyti, kad tiek biologiniai, tiek socialiniai, tiek psichologiniai veiksniai, turintys įtakos priklausomybėms ir savižudiškam elgesiui yra panašūs. Kadangi teigiamesnės nuostatos savižudybių atžvilgiu gali būti viena iš savižudybės priežasčių, kaip teigia Žemaitienė (2000) ir Gailienė (2000), kyla klausimas, kokios yra priklausomybėmis alkoholiui arba narkotikams sergančių asmenų nuostatos ir ar jos turi įtakos tam, kad nemaža dalis šių asmenų nusižudo.

Tyrimo tikslas: palyginti priklausomų nuo alkoholio ir priklausomų nuo narkotikų asmenų nuostatas į savižudybes bei tai, ar šios nuostatos leidžia prognozuoti respondentų suicidiškumą. Tikslui pasiekti keliami keli tyrimo uždaviniai: išsiaiškinti, ar priklausomybėmis sergančių asmenų nuostatos į savižudybes skiriasi, ar jos yra susijusios su šių asmenų suicidišku elgesiu bei

išsiaiškinti, ar nuo alkoholio arba narkotikų priklausomų asmenų nuostatos į savižudybes leidžia prognozuoti šių asmenų suicidiškumą.

Metodika

Tyrime buvo naudojamas *Nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimynas* (Attitudes Towards Suicide, *ATTS*), kurią iš anglų kalbos išvertė ir adaptavo P. Skruibis (2002). Klausimyną sudaro 61 klausimas, kuriuos galima suskirstyti į 5 dalis. Pagrindinė klausimyno dalis – 4-40 klausimai – atspindi nuostatas įvairių savižudybės aspektų atžvilgiu. Ją sudaro 5 faktoriai: „*priimtinumas*“, „*pasmerkimas*“, „*nenuspėjamumas*“, „*nesikišimas*“ ir „*vienatvė*“. Lietuviškosios ATTS metodikos 5 faktorių modelio vidinis suderinamumas yra pakankamas (cronbach alfa - 0,68). Atskirų faktorių vidinis suderinamumas taip pat geras (nuo 0,52 iki 0,85; Skruibis ir kt., 2008).

ATTS klausimyne yra 5 klausimai (54, 56-59), skirti įvertinti nusivylimą gyvenimu ir suicidinius ketinimus praėjusių metų laikotarpiu. Pirmieji keturi klausimai turi keturis atsakymo variantus: „dažnai“ (3 taškai), „kartais“ (2 taškai), „beveik niekada“ (1 taškas) ir „niekada“ (0 taškų). Penktasis klausimas turi du atsakymo variantus: „taip“ (3 taškai) ir „ne“ (0 taškų). Suicidiškumo indeksas gautas susumavus minėtų klausimų taškus.

Buvo tiriamos dvi respondentų grupės: 74 Vilniaus priklausomybės ligų centre detoksikacijos skyriuje besigydantys nuo alkoholio priklausomi asmenys (amžiaus vidurkis 40,32 m.) ir 47 tame pačiame skyriuje besigydantys nuo narkotikų priklausomi asmenys (amžiaus vidurkis 29,66 m.). Visiems respondentams yra diagnozuota priklausomybė nuo alkoholio arba narkotikų.

Tiriamųjų grupės buvo lyginamos pagal 5 faktorius, naudojantis SPSS 10.0 statistiniu duomenų apdorojimo paketu vienfaktorine dispersine analize. Nuostatų savižudybių atžvilgiu ir suicidiškumo ryšys buvo vertinamas Pearsono koreliacija, o tai, kaip nuostatos prognozuoja suicidiškumą – tiesine daugialype regresija (Čekanavičius & Murauskas, 2003).

Rezultatai ir jų aptarimas

ATTS klausimyno nuostatų dalį sudaro 5 faktoriai, pagal kuriuos buvo lyginamos nuo alkoholio priklausomų ir priklausomybę nuo narkotikų turinčių asmenų grupės. Jos statistiškai reikšmingai skyrėsi ($p < 0,05$) tik pagal vieną nuostatų faktorių „*pasmerkimas*“, atspindintį respondento nuomonę apie tai, ar jis pateisina savižudybę, yra linkęs suprasti žmogaus apsisprendimą atimti sau gyvybę. Priklausomi nuo alkoholio respondentai buvo labiau linkę pritarti faktorių sudarantiems teiginiams ir manyti, jog savižudybė yra smerktinas reiškinys. Pagal kitus faktorius („*priimtinumas*“, „*nenuspėjamumas*“, „*nesikišimas*“ ir „*vienatvė*“) respondentų grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Visi tiriamieji buvo labiau linkę pritarti faktorius sudarantiems teiginiams ir manyti, jog savižudybė, dažniausiai įvykstanti dėl vienatvės jausmo, gali būti priimtinas, pateisinamas reiškinys, kurį sunku nuspėti, tačiau stengtis sulaikyti kitą nuo savižudybės yra kiekvieno asmens pareiga.

Pagal suicidiškumą priklausomų nuo alkoholio respondentų grupė statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo priklausomų nuo narkotikų, tačiau buvo kiek mažiau suicidiška. Priklausomų nuo alkoholio respondentų suicidiškumo indeksas buvo 3,92, o priklausomų nuo narkotikų - 5,49 ($p = 0,051$). Tačiau 13,5% respondentų, priklausomų nuo alkoholio ir 34% turinčiųjų priklausomybę nuo narkotikų bent kartą gyvenime buvo bandę nusižudyti. Taigi šios respondentų grupės nesiskiria tik pagal suicidiškus ketinimus, mintis, tačiau stipriai skiriasi pagal suicidiško elgesio dažnumą.

Ryšys tarp nuostatų savižudybių atžvilgiu ir suicidiškumo buvo nustatomas naudojantis Pearsono koreliacija. Išaiškėjo, jog suicidiškumo indeksas labiausiai koreliavo su trimis ATTS faktoriais: „*priimtinumas*“, „*pasmerkimas*“ ir „*vienatvė*“. Šios koreliacijos buvo statistiškai reikšmingos ($p < 0,05$). Taigi respondentų nuostatos į savižudybes yra susijusios su šių asmenų suicidiškumu. Norint nustatyti, ar šios nuostatos leidžia prognozuoti suicidiškumą, buvo sudaryta

daugialypės tiesinės regresijos lygtis, į kurią buvo įtraukti trys ATTS faktoriai, reikšmingai koreliavę su suicidiškumu. Duomenys pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė. **Suicidiškumo prognozavimas pagal ATTS faktorius.**

R	R ²	Nepriklausomi kintamieji	β	p - reikšmė
0,532	0,283	konstanta		0,961
		Priimtinumas	0,285	0,002*
		Pasmerkimas	-0,170	0,037*
		Vienatvė	0,271	0,002*

* p<0,05

Kaip matyti lentelėje, determinacijos koeficientas (R²) yra didesnis už 0,20, taigi šis modelis yra tinkamas duomenims. Geriausiai prognozuoti respondentų suicidiškumą leidžia „*priimtinumo*“ ir „*vienatvės*“ faktoriai, kiek silpniau - „*pasmerkimo*“. Tačiau reikia pažymėti, jog visos šios koreliacijos laikytinos silpnomis.

Tyrimo metu buvo gauta, kad priklausomi nuo alkoholio asmenys yra labiau linkę smerkti savižudybės reiškinį. Tai gali būti susiję su tuo, jog jų suicidiškumo indeksas yra mažesnis nei priklausomų nuo narkotikų asmenų. Paskaičiavus nuostatų faktorių ir suicidiškumo indekso koreliacijas priklausomybę alkoholiui turinčių asmenų imtyje paaiškėjo, jog „*pasmerkimo*“ faktorius statistiškai reikšmingai koreliavo su suicidiškumo indeksu, nors ši koreliacija buvo beveik dvigubai silpnesnė nei esanti tarp suicidiškumo ir „*priimtinumo*“ bei „*vienatvės*“ faktorių. Priklausomų nuo narkotikų respondentų, kurių suicidiškumo indeksas buvo aukštesnis, imtyje suicidiškumo koreliacija su „*pasmerkimo*“ faktoriumi nebuvo statistiškai reikšminga. Šie rezultatai pritaria Skruibio (2008) gautiems duomenims, jog mažiau suicidiškiems respondentams savižudybė atrodė labiau smerktina.

Pagrindinis skirtumas, gautas lyginant respondentų grupes, buvo tas, jog priklausomi nuo narkotikų asmenys yra labiau linkę elgtis suicidiškai ir mažiau smerkia savižudybės reiškinį nei priklausomi nuo alkoholio. Taigi šių dviejų

tiriamųjų grupių asmenų suicidiškumas greičiausiai priklauso nuo kiek skirtingų veiksnių, tam įtakos gali turėti skirtingas alkoholio ir narkotikų poveikis, priklausomybėmis sergančiųjų impulsyvumas, amžiaus skirtumai, su priklausomybe susijusios gyvenimiškos problemos ir kt.

Suicidiškumą galima prognozuoti pagal „priimtinumą“ ir „vienatvės“ faktorius: jų koreliacijos (atitinkamai 0,440 ir 0,414), nors ir nelabai stiprios, buvo statistiškai reikšmingos tiek bendroje respondentų imtyje, tiek paskaičiavus jas atskirai priklausomų nuo alkoholio bei priklausomų nuo narkotikų tiriamųjų grupėse. Šie duomenys iš dalies nesutampa su Skruibio (2008) gautais rezultatais, jog pagal nuostatas savižudybių atžvilgiu suicidiškumo prognozuoti negalima.

Išvados

1. Lyginant priklausomų nuo alkoholio ir priklausomybę narkotikams turinčių respondentų nuostatas į savižudybes nustatyta, kad priklausomi nuo alkoholio asmenys yra labiau linkę smerkti savižudybės reiškinį.
2. Suicidiškumas yra susijęs su nuostatomis savižudybių atžvilgiu: nustatytas ryšys tarp aukštesnių suicidiškumo rodiklių ir didesnio savižudybės priimtimumo, mažesnio savižudybės smerkimo bei didesnio polinkio savižudybės priežastis sieti su vienatvės jausmu.
3. Didesnis savižudybės priimtimumas, polinkis savižudybės priežastį sieti su vienatvės išgyvenimais bei mažesnis savižudybės smerkimas leidžia prognozuoti suicidiškumą.

Literatūra

- Čekanavičius V., Murauskas G.(2003). Statistika ir jos taikymai I, II. Vilnius: TEV.
- Darke S., Ross J. (2001). The Relationship Between Suicide and Heroin Overdose Among Methadone Maintenance Patients in Sydney, Australia // *Addiction*, vol.96.
- Gailienė D. (2000). Savižudybės Lietuvoje: socialiniai – psichologiniai paplitimo aspektai ir prevencijos modelis. *Habilitacinis darbas*. Kaunas;
- Howard J., Lennings C.J., Copeland J. (2003). Suicidal Behavior in a Young Offender Population // *Crisis*, vol.24 (3).
- Ingram E., Ellis J.B. (1995). Situational Analysis of Attitudes Towards Suicide Behaviour // *Death Studies*, vol.19.

- Ingvar U.M. (1999). Persons who attempt suicide – social characteristics, social network and significant others. Oslo: Lunds universitet;
- Lošakevičius A. (2005). Mėginusių nusižudyti pacientų, medicinos studentų ir Vilniaus greitosios pagalbos ligoninės personalo nuostatos savižudybių atžvilgiu. *Magistro darbas*. Vilniaus Universitetas;
- Remeau F., Darreye A., Staner L., Correa H., Weibel H., Khidichian F., Macher J.P. (2008). Suicidality in Opioid – Dependent Subjects // *The American Journal of Addictions*, vol.17;
- Roy A. (2004). Impulsivity in Drug Dependent Patients Who Attempt Suicide // *Archives of Suicide Research*, vol. 8;
- Skruibis P. (2002). Medicinos ir psichologijos studentų bei krizių įveikimo tarnybos savanorių nuostatos savižudybių atžvilgiu. *Bakalauro darbas*. Vilniaus Universitetas;
- Skruibis P., Gailienė D., Labanaukaitė L. (2008). Nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimyno (ATTS) lietuviškoji versija // *Psichologija*. Nr. 38. P. 84-99;
- Skruibis P. (2008). Ryšys tarp nuostatų savižudybių atžvilgiu ir suicidinių tendencijų. *Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas;
- Stack S., Kposowa A.J. (2008). The Association of Suicide Rates with Individual-Level Suicide Attitudes: A Cross-National Analysis // *Social Science Quarterly*, vol.89(1);
- Žemaitienė N. (2000). Suicidinių polinkių turinčių Lietuvos paauglių psichosocialiniai ypatumai ir jų pokyčiai 1994-1998 metais. *Daktaro disertacija*. Kaunas.

ATTITUDES TOWARDS SUICIDE IN DRUG AND ALCOHOL ABUSERS

Vaiva Klimaitė

Vilnius University

vaiva.kl@gmail.com

Suicide risk depends on various demographic, social, biologic, psychological factors, mental illnesses, dependences, attempted suicides. Attitudes towards suicide may have impact on suicide risk: Greater tolerance of suicidal behaviour increases probability of it. Substance abuse is one of the most common causes of suicide. Aims of this research were to compare attitudes towards suicide in drug and alcohol abusers, to ascertain if these attitudes are concerned with suicidal behaviour of substance abusers and to find out if attitudes towards suicide allow to forecast suicide risk. The questionnaire Attitudes Towards Suicide (ATTS) was used to achieve these aims. Results of the research showed that alcohol abusers are more inclined to condemn suicidal behaviour than drug abusers. It was also ascertained that suicide risk is concerned with attitudes towards suicide. Stronger acceptability of suicide, tendency to relate reasons of suicide with loneliness and weaker condemnation of suicide allows to forecast suicide risk.

PRIKLAUSOMŲ NUO ALKOHOLIO VYRŲ ŽMONŲ PSICHOLOGINĖ SAVIJAUTA

Justina Kaliatkaitė

Vilniaus universitetas

justina_kaliatkaite@yahoo.com

Tyrimo tikslas yra ištirti priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių psichologinę savijautą ir nustatyti jos sąsajas su Al-Anon savitarpio pagalbos grupių lankymo faktu ir trukme, bei vyro esamu santykiu su alkoholiu. Psichologinė savijauta tirta suvokiamos gerovės ir sutuoktinių tarpasmeninės sąveikos ypatumus nusakančiais konstruktais. Tyrime dalyvavo 136 priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonos ir 30 moterų, kurių vyrai neturi problemų dėl alkoholio vartojimo. Nustatyta, kad priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių suvokiama gerovė yra žemesnė nei moterų, kurių vyrai neturi problemų dėl alkoholio vartojimo. Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių dažniau patiria fizinį ir psichologinį smurtą nei kontrolinei grupei priklausančios moterys. Aptikta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp Al-Anon grupės lankančių ir nelankančių moterų psichologinės savijautos ypatumų. Al-Anon lankymo trukmė su tiriamųjų psichologine savijauta susijusi teigiamu ryšiu. Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių pasitenkinimas santuoka teigiamu ryšiu yra susijęs su vyrų blaivaus gyvenimo trukme.

Paradoksalu, tačiau prarasdamas savo gyvenimo kontrolės galimybę, priklausomas asmuo įgyja vis didesnę kontrolę jį supančių artimųjų atžvilgiu. Priklausomo nuo alkoholio vyro žmona patiria ilgalaikį stresą. Dėl vyro nekontroliuojamo gėrimo šeimoje stinga intymumo ir emocinio susietumo, gausu konfliktų, didelė fizinio ir psichologinio smurto rizika. Nesklandumai darbe, galimas atleidimas iš darbo - neišvengiama vyro priklausomybės pasekmė, kuri finansinius šeimos sunkumus perkelia žmonai. Progresuojant ligai vyras nebeįstiga išpildyti tėvo vaidmeniui priklausančių atsakomybių vaikų atžvilgiu. Moteris išgyvena pasikartojantį lūkesčių, susijusių su vyylimusi, kad perdėm gausus ir dažnas vyro alkoholio vartojimas normalizuosis, žlugimą. Dėl visuomenėje vyraujančio stereotipo, jog priklausomybė nuo alkoholio yra šeimos gėda, žmona slepia vyro ligą nuo aplinkinių. Tai lemia socialinės izoliacijos augimą.

Moterys, ištekančios už nuo alkoholio priklausomų vyrų, jau nuo 1940 metų pradėjo traukti mokslininkų dėmesį. Pirmųjų šios srities tyrimų autoriai priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonose išvelgė pataloginių asmenybės bruožų, vertino jas kaip vieną svarbiausių grandžių vyro priklausomybės etiologijoje (Mowrer, 1940; Whalen, 1953). Ilgainiui šių moterų psichikos sveikatos problemos bei psichosomatiniai sutrikimai imti sieti su ilgalaikiu stresu, patiriamu dėl gyvenimo su priklausomu asmeniu. Funkcionalistinė šeimos sistemų teorija stipriai pakeitė iki tol vyravusią priklausomo nuo alkoholio asmens šeimos sampratą. Pagal šią teoriją, šeimos nariai esti lygiaverčiai sistemos komponentai, kurie vadovaujasi šeimos taisyklėmis ir siekia bendro tikslo – santykinai pastovios vidinės aplinkos šeimoje, vadinamos homeostaze. Tai paaiškina, kodėl daugumai šeimų, susikūrusių santykinai stabiliai gyvenimo su geriančiu vyru rutiną, pastarojo sprendimas gyventi blaiviai atneša daug naujų ir sudėtingų problemų (Estes ir Hanson, 1980; Wegsheider-Cruse, 1981). Į priklausomybę nuo alkoholio pažvelgta kaip į visos šeimos ligą. Pradėti priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonoms būdingos netiesioginės priklausomybės tyrimai. Tai savo individualybės, asmenybės praradimo liga, pasižyminti atviros jausmų raiškos bei veiksmų autonomijos stoka, asmeninės vertės suvokimu per santykio su priklausomu nuo alkoholio vyru prizmę (Bulotaitė, 2004). Naujausios priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių tyrimų tendencijos susijusios su gilinimusi į šių moterų psichologinę savijautą, suvokiamą gerovę, tarpasmeninių sąveikų su vyru ypatumus (O'Farrell ir Fals-Stewart, 2003; Dawson ir kt., 2007; Peled ir Sacks, 2008). Šeimose, kuriose esama priklausomybės nuo alkoholio, itin aktuali yra fizinio ir psichologinio smurto problema (Quigley ir Leonard, 2000; Hines ir Straus, 2007; Stanley, 2008).

Priklausomybės nuo alkoholio gydymo programose atsižvelgiama į šeimos sistemos koncepciją, taikomas kompleksinės pagalbos modelis (O'Farrell ir Fals-Stewart, 2003; Bischof ir kt., 2003). Vilniaus Priklausomybės Ligu Centre (VPLC) vedamos informacinės paskaitos priklausomų asmenų artimiesiems, siūlomos individualios psichologų, gydytojo psichiatro ir socialinių darbuotojų

konsultacijos. Priklausomybės ligų srities specialistai bendradarbiauja su Al-Anon draugija (Bulotaitė, 2009). Tai - savitarpio pagalbos grupės, skirtos priklausomų nuo alkoholio asmenų artimiesiems. Al-Anon programoje akcentuojamas įsitikinimų ir požiūrio į priklausomybę nuo alkoholio keitimas, netiesioginės priklausomybės mažinimas, asmeninė priklausomo asmens artimojo gerovė (Al-Anon, 2004). Al-Anon draugijos duomenimis (2003), 52 proc. šių savitarpio pagalbos grupių narių sudaro priklausomų nuo alkoholio asmenų sutuoktiniai.

Lietuvoje Al-Anon savitarpio pagalbos grupės veikia jau dvidešimt metų. Šias grupes lankantys priklausomų nuo alkoholio asmenų artimieji susilaukia vis didėjančio žiniasklaidos ir pavienių studentų dėmesio. Tačiau publikuotų mokslinių darbų, skirtų Al-Anon grupes lankančių priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių psichologinėms ir socialinėms problemoms tirti itin stinga. Šio tyrimo tikslas yra iširti priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių psichologinę savijautą ir nustatyti jos sąsajas su Al-Anon savitarpio pagalbos grupių lankymo faktu ir trukme, bei vyro esamu santykiu su alkoholiu.

Metodika

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 166 tiriamosios: 136 priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonos ir 30 kontrolinei grupei priklausančių moterų, kurių vyrai neturi problemų dėl alkoholio vartojimo. Tiriamųjų amžiaus vidurkis – 42 metai (stand. nuokrypis - 9,366). Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių suskirstytos į keturias grupes:

1) **Al-Anon + GV** (geriantis vyras)* - Al-Anon savitarpio pagalbos grupės lankančios moterys, kurių vyrai negyvena blaiviai, t.y. tyrimo atlikimo metu trumpą laiką negeria, arba geria kasdien (N=42);

2) **Al-Anon + AA + BV** (blaiviai gyvenantis vyras)** - Al-Anon savitarpio pagalbos grupės lankančios moterys, kurių vyrai daugiau nei metus gyvena blaiviai ir lanko Anoniminių Alkoholikų (AA) savitarpio pagalbos grupes (N=32);

3) *nonAl-Anon + AA + BV* - Al-Anon savitarpio pagalbos grupių nelankančios moterys, kurių vyrai daugiau nei metus gyvena blaiviai ir lanko AA savitarpio pagalbos grupes (N=30);

4) *nonAl-Anon + VPLC* - Al-Anon savitarpio pagalbos grupių nelankančios moterys, kurių vyrai pirmą kartą gydosisi VPLC I-ajame priklausomybių psichiatrijos skyriuje pagal „Minesotos“ programą ir pradeda lankyti AA grupes (N=32).

* Al-Anon lankančių tiriamųjų grupė sudaryta apklausus visas tyrimo metu Lietuvoje veikusios Al-Anon savitarpio pagalbos grupes (12-oje miestų);

** priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių, kurių vyrai ilgiau nei metus gyvena blaiviai, grupė sudaryta apklausus atsitiktinės atrankos būdu atrinktas dviejų AA grupių vyrų žmonas.

Įvertinimo būdai. Psichologinė savijauta šiame tyrime tirta suvokiamos gerovės ir sutuoktinių tarpasmeninės sąveikos ypatumus nusakančiais konstruktais: 1) *Suvokiamos gerovės vertinimo metodika (Perceived Wellness Survey)* (Adams ir kt., 1997; liet. k. Balaišis, 2004), skirta gerovei psichologinėje, emocinėje, socialinėje, intelektinėje, fizinėje ir dvasinėje dimensijose vertinti; 2) *FACES IV metodika (Family Adaptation and Cohesion Evaluation Scales)* (Olson, Gorrall ir Tiesel, 2006; liet. k. Kaliatkaitė, 2009), skirta suvokiamai šeimos darnai, lankstumui, komunikacijos ypatumams bei pasitenkinimui šeima matuoti; 3) *Spann-Fischer netiesioginės priklausomybės skalė* (Spann-Fischer Codependency Scale) (Fischer ir kt., 1991; liet. k. Kaliatkaitė, 2007); 4) *Demografiniams – socialiniams tiriamųjų duomenims gauti skirta anketa* (36 klausimai), į kurią įtraukta grupė klausimų (5 klausimai), skirtų fizinio bei psichologinio smurto iš priklausomo nuo alkoholio vyro patyrimo dažniui ir jo apraiškoms nustatyti (remtasi medžiaga, pateikta informaciniame portale „Smurtas prieš moteris, adresu <http://www.lygus.lt/ITC/smurtas2.php?tipas=1>).

Rezultatai

Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių suvokiama gerovė skiriasi nuo moterų, kurių vyrai neturi problemų dėl alkoholio vartojimo. Priklausomų nuo

alkoholio vyrų žmonių psichologinė ($p=0,000$, $p<0,05$), socialinė ($p=0,000$, $p<0,05$), dvasinė ($p=0,000$, $p<0,05$) ir intelektinė ($p=0,000$, $p<0,05$) gerovė statistiškai reikšmingai yra žemesnė nei moterų, kurių vyrai neturi problemų dėl alkoholio vartojimo. Šie rezultatai patvirtina kitų autorių gautus rezultatus (Tarter, 1976; Wills, 1990; Barber ir Gilbertson, 1997; Jacob ir kt., 2001; Dawson ir kt., 2007).

Kiek daugiau nei pusė visų tyrime dalyvavusių moterų yra patyrusios fizinį (50,6 proc.) ir psichologinį (60,2 proc.) smurtą iš savo vyrų. Beveik visos fizinį ir psichologinį smurtą patyrusios moterys yra priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonos (atitinkamai 95,2 proc. ir 96 proc.). Nustatyta, kad priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonos statistiškai reikšmingai dažniau susiduria su fiziniu ($\chi^2=28,157$, $p=0,000$, $p<0,05$) ir psichologiniu ($\chi^2=33,64$, $p=0,000$, $p<0,05$) vyro smurtu nei moterys, kurių vyrai nėra priklausomi nuo alkoholio. 35,7 proc. moterų nurodo pavienį vyro fizinio smurtavimo atvejį, 58,3 proc. tiriamųjų fizinį smurtą patyrė keletą sykių, prieš 6 proc. tiriamųjų vyrai fiziškai smurtauja nuolat. Moterų patiriamo vyro psichologinio smurto dažnis: 18 proc. - pavieniai atvejai, 54 proc. – keletas sykių, 28 proc. – nuolatinis smurtavimas. Šie duomenys sutampa su kitų tyrėjų rezultatais, kuriais nurodoma, jog priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonos priklauso padidintos rizikos patirti fizinį ir psichologinį vyro smurtą grupei (Leonard, 2002; O'Farrell ir kt., 2000; Quigley ir Leonard, 2000; Hines ir Straus, 2007; Stanley, 2008; Dawson ir kt., 2007).

Nustatyta, kad AI-Anon grupių nelankančių priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių, kurių vyrai pirmą kartą gydosi VPLC pagal „Minesotos“ programą ir pradeda lankyti AA grupes, netiesioginė priklausomybė stipresnė nei AI-Anon grupes lankančių moterų, kurių vyrai negyvena blaiviai ($p=0,021$, $p<0,05$), ar daugiau nei metus gyvena blaiviai ir lanko AA grupes ($p=0,035$, $p<0,05$). Netiesioginės priklausomybės mažinimas, orientacijos „į save“ stiprinimas, dvasinis augimas bei asmeninis tobulėjimas esti AI-Anon programos pagrindas.

Al-Anon grupės lankančių priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių, kurių vyrai ilgiau nei metus gyvena blaiviai ir lanko AA grupes, tarpasmeninės sąveikos su sutuoktiniu rodikliai aukštesni nei Al-Anon grupės lankančių moterų, kurių vyrai negyvena blaiviai: didesnė darna ($p=0,004$, $p<0,05$) ir lankstumas ($p=0,000$, $p<0,05$) šeimoje, efektyvesnė komunikacija ($p=0,001$, $p<0,05$), aukštesnis pasitenkinimas šeima ($p=0,000$, $p<0,05$), silpnesnė netiesioginė priklausomybė ($p=0,021$, $p<0,05$). Nustatyta, kad vyro blaivaus gyvenimo trukmę ir jų žmonių pasitenkinimą šeima sieja statistiškai reikšmingas teigiamas ryšys ($r=0,273^{**}$, $p<0,005$). Kuo ilgiau vyrai gyvena blaiviai, tuo jų žmonių pasitenkinimas šeima didesnis. Priklausomo nuo alkoholio vyro žmonos narystės Al-Anon programoje nepakanka, kad tarpasmeninė sąveika su vyru taptų pozityvesnė. Tam būtini pokyčiai visoje šeimos sistemoje.

Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių Al-Anon grupių lankymo trukmę su suvokiama gerove ($r=0,613^{**}$, $p<0,005$), darna ($r=0,247^*$, $p<0,001$), lankstumu šeimoje ($r=0,308^{**}$, $p<0,005$) bei pasitenkinimu šeima ($r=0,276^*$, $p<0,001$) sieja teigiama koreliacija, o su netiesiogine priklausomybe - neigiama ($r=-0,408^{**}$, $p<0,005$). Juo ilgiau lankomos Al-Anon grupės, juo aukštesnė suvokiama gerovė, didesnė darna ir lankstumas šeimoje, didesnis pasitenkinimas šeima, silpnesnė netiesioginė priklausomybė. Apibendrinant svarbu pabrėžti, jog reikšmingiems pokyčiams asmens psichologinėje savijautoje būtini svarbūs pokyčiai visose jo gyvenimo srityse. Persiorientavimas prie naujos gyvenimo filosofijos – lėtas, ilgai trunkantis, individualus procesas.

Išvados

1. Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių psichologinė, socialinė, intelektinė ir dvasinė gerovė yra žemesnė nei moterų, kurių vyrai neturi problemų dėl alkoholio vartojimo.

2. Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonos dažniau susiduria su fiziniu ir psichologiniu vyro smurtu nei moterys, kurių vyrai nėra priklausomi nuo alkoholio.
3. Al-Anon grupių nelankančių moterų, kurių vyrai pirmą kartą gydosį VPLC ir pradeda lankyti AA grupes, netiesioginė priklausomybė stipresnė nei Al-Anon grupes lankančių moterų, kurių vyrai negyvena blaiviai, ar daugiau nei metus gyvena blaiviai ir lanko AA grupes.
4. Al-Anon grupes lankančių priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių, kurių vyrai ilgiau nei metus gyvena blaiviai ir lanko AA grupes, tarpasmeninės sąveikos ypatumus tarp sutuoktinių nusakantys rodikliai geresni nei Al-Anon grupes lankančių moterų, kurių vyrai negyvena blaiviai.
5. Kuo ilgiau lankomos Al-Anon grupės, tuo moterų psichologinė savijauta geresnė.
6. Kuo ilgiau priklausomi nuo alkoholio vyrai gyvena blaiviai, tuo jų žmonių pasitenkinimas santuoka didesnis.

Literatūra

- Adams, T., Bezner, J., & Steihardt, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: integrating balance across and within dimensions // *American Journal of Health Promotion*, 11 (3), 207-218.
- Al-Anon (2003). Al-Anon / Alateen member survey. [žiūrėta 2008 m. lapkričio 28d.] Prieiga per internetą: <http://www.al-anon.alateen.org/survey.html>
- Al-Anon (2004). Alkoholiko šeimos dilema. Vilnius: Rotas, 62 p.
- Barber, J. G., & Gilbertson, R. (1997). Unilateral interventions for women living with heavy drinkers // *Social Work*, 42 (1), 69-78.
- Bischof, G.H., Richmond, C.J. & Case, A.R. (2003). Detoxification at home: A brief solution-oriented family systems approach // *Contemporary Family Therapy*, 25 (1), 17-39.
- Bulotaitė, L. (2004). Narkotikai ir narkomanija. Vilnius: Tyto alba, 89-91, 121-130.
- Bulotaitė, L. (2009). Priklausomybių anatomija. Narkotikai / Alkoholis / Lošimas / Internetas / Darbas / Pirkimas. Vilnius: Tyto alba, 127-138.

- Dawson, D., Grant, B. F., Chou, S. P., & Stinson, F. S. (2007). The impact of partner alcohol problems on women's physical and mental health // *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 68 (1), 66-75.
- Estes, N. J., & Hanson, K. J. (1980). Sobriety: problems, challenges, and solutions // *American Journal of Psychotherapy*, 256-266.
- Fischer, J. L., Spann L., & Crawford, D. (1991). Measuring codependency // *Alcoholism Treatment Quarterly*, 8, 87-100.
- Hines, D. A. & Straus, M. A. (2007). Binge Drinking and Violence Against Dating Partners: The Mediating Effect of Antisocial Traits and Behaviors in a Multinational Perspective // *Aggressive Behavior*, 33, 441 – 457.
- Jacob, L., Leonard, K. E., & Haber, J. R. (2001). Family interactions of alcoholics as related to alcoholism type and drinking condition // *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 25 (6), 835-843.
- Leonard, K. E. (2002). Alcohol's role in domestic violence: a contributing cause or an excuse? // *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106 (412), 9-14.
- Mowrer, H. R. (1940). A psychocultural analysis of the alcoholic // *American Sociological Review*, 5 (4), 546-557.
- O'Farrell, T. J., Murphy, C. M., Neavis, T. M., & Hutton, V. V. (2000). Verbal aggression among male alcoholic patients and their wives in the year before and two years after alcoholism treatment // *Journal of Family Violence*, 15 (4), 295-310.
- O'Farrell, T.J. & Fals-Stewart, W. (2003). Alcohol abuse // *Journal of Marital and Family Therapy*, 29 (1), 121-146.
- Olson, D. H., Gorrall, D. M. & Tiesel, J. W. (2006). FACES IV Package. Administration Manual. Life Innovations, Inc., Version 3/07.
- Peled, E. & Sacks, I. (2008). The Self-Perception of Women Who Live With an Alcoholic Partner: Dialoging With Deviance, Strength, and Self-Fulfillment // *Family Relations*, 57, 390-403.
- Quigley, B. M., & Leonard, K. L. (2000). Alcohol and the continuation of early marital aggression // *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24 (7), 1003-1010.
- Stanley, S. (2008). Interpersonal Violence in Alcohol Complicated Marital Relationships (A Study from India) // *Journal of Family Violence*, 23, 767-776.
- Tarter, E. R. (1976). Personality of wives of alcoholics // *Journal of Clinical Psychology*, 32 (3), 741-743.
- Wegscheider-Cruse, Sh. (1981). Another chance: hope and health for alcoholic family. Palo Alto: Science and Behavior Books, 46-49, 53-57, 80-103.
- Wills, E. M. (1990). Perceived health status, perceived stress, and family satisfaction of wives of alcoholics and of non-alcoholics. Austin: The University of Texas, Doctor Dissertation.
- Whalen, T. (1954). Wives of alcoholics: four types observed in a family service agency // *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 14 (4), 632-641.

PSYCHOLOGICAL CONDITION OF WIVES OF ALCOHOL ADDICTS

Justina Kaliatkaitė

Vilnius University

justina_kaliatkaite@yahoo.com

A cross sectional research was conducted to examine the psychological condition of wives of alcohol addicts, and to assess its relation with duration of Al-Anon groups attendance, and current alcohol addicted husband drinking condition. 136 wives of alcohol addicts and 30 women, whose husbands have no problems with alcohol usage, participated in the research. Psychological condition was measured with the perceived wellness and the peculiarities of the interpersonal interactions between spouses. Results indicated that perceived wellness of wives of alcohol addicts is lower than women's, whose husbands have no problems with alcohol usage. Wives of alcohol addicts experience physical and psychological violence from their husbands more frequently than control group participants. Statistically significant differences between psychological condition of women, who attend Al-Anon groups, and women, who do not attend Al-Anon groups, were found. The duration of Al-Anon attendance is associated with psychological condition of wives of alcohol addicts by positive connection. The duration of alcohol addicted husband's sobriety and family satisfaction of their wives are related by positive connection.

Eglė Matulaitytė

Mykolo Romerio Universitetas

ieglute@yahoo.com

Sandra Birbilaitė

Mykolo Romerio Universitetas

sandra@mruni.lt

Gydytojai, dirbantys onkologijos srityje, kasdien susiduria ne tik su medicininiais iššūkiais, sudarant efektyvų gydymo planą, bet ir su psichologiniais sunkumais, bendraudami su pacientais. Šio darbo tikslas – atskleisti gydytojų-onkologų darbo patirtį - stresą bei pasitenkinimą darbu keliančius veiksnius, įvardinti gydytojų taikomus streso įveikos būdus. Žvalgomojo tyrimo metu buvo atlikti pusiau struktūruoti interviu su 7 onkologijos srityje dirbančiais gydytojais. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad įtampą darbe kelia laiko stoka, blogų žinių sakymas, bendravimas su “sunkiais” pacientais, pacientų netektis, mintys apie savo pačių bei artimųjų mirtį, didelis emocinis įsitraukimas. Išgyvenamą stresą įveikti padeda supratimas, jog “nesi visagalys”, dėmesio nukreipimas į kažkokią veiklą, palaikymas iš artimųjų bei kolegų, veiklos įprasminimas, galimybė jaustis reikalingam.

Nuolatinis darbas su žmonėmis kelia įtampą, reikalauja didelio atsidavimo, išsekina, atima daug vidinės energijos. Ne vienas darbuotojas ilgai nei pasijunta pavargęs, nualintas, mažiau produktyvus, nepatenkintas savo darbo rezultatais. Įvairių tyrimų duomenimis, onkologijoje dirbantys medikai perdega dažniau negu kitose medicinos srityse dirbantieji. Vienas esminių „perdegimą“ onkologijoje skatinančių veiksnių yra dažnas medikų susidūrimas su pacientų mirtimis, kuris sukelia priešlaikinį nepažeidžiamumo jausmo praradimą bei skausmingą supratimą apie savo mirtingumą (Grunfeld, 2000; Turlinskienė, 2003, Holland, 1998). Neišreikštas gydytojo sielvartas dėl paciento netekties, gali peraugti į kaltės jausmą, o tai skatina pernelyg didelį emocinį įsitraukimą į kitų pacientų gydymą, siekį ieškoti papildomų gydymo metodų, kuomet gydymas pacientui jau nebeįpadeda, šeimos ir darbo gyvenimo pusiausvyros sutrikdymą (Jackson, 2008).

Baile ir kt (2009) teigimu, kasdieniame onkologo darbe įtampą kelia bandymas išlaikyti ribas tarp profesionalumo ir emocinio įsijautimo į pacientų išgyvenimus, laiko stoka, didelis pacientų srautas, bendravimas su piktais, įkyriais, depresyviais pacientais, blogų žinių pranešimas.

Lederberg (1998), veiksniais, keliančiais stresą onkologų darbe, suskirsto į tris grupes: 1) veiksniai, susiję su pačia ligos prigimtimi (neprognozuojama eiga, nenuspėjama organizmo reakcija į gydymą); 2) veiksniai, susiję su ligos gydymu (pašalinis poveikis, sukeltas gydymo procedūrų; sprendimų priėmimas gydymo eigoje; didelė atsakomybė; santykiai su kolegomis); 3) veiksniai, kylantys iš sąveikos su pacientu (“sunkūs” pacientai, blogų žinių sakymas, mintys apie savo pačių bei artimųjų mirtį, pacientų netektis) (cit.pgl .Holland, 1998). Anot Baile ir kt. (2009), onkologų patiriamas stresas darbe gali skatinti atsitraukimą nuo paciento, abejingus ir šaltus santykius su pacientu, nerealistišką vilčių pacientams teikimą, negebėjimą aptarti blogas prognozes ir mirties baimę su pacientu, depresijos simptomų pasireiškimą bei “perdegimą” darbe. Svarbu pabrėžti pozityvias patirtis, kurios didina pasitenkinimą darbu ir padeda gydytojams dirbti onkologijos srityje ilgus metus. Anot Holland (1998), pasitenkinimą darbu onkologijos srityje teikia intelektualiniai iššūkiai darbe, galimybė jaustis reikalingam, svarbiam.

Šio žvalgomojo tyrimo tikslas – atskleisti gydytojų-onkologų darbo patirtį Lietuvoje - stresą bei pasitenkinimą darbe keliančius veiksniais, įvardinti gydytojų taikomus streso įveikos būdus.

Metodika

Tyrimė dalyvavo 7 onkologijos srityje dirbantys gydytojai iš Vilniaus, Klaipėdos, Šiaulių – 3 moterys ir 4 vyrai. Tiriamųjų amžius – nuo 30 iki 60 m. Duomenys apie onkologų patiriamą stresą bei pasitenkinimą darbu buvo renkami pusiau struktūruoto interviu pagalba, t.y. pokalbio, kuris vyko laisvai, o tyrėjas

vadovavosi tiksliai bendrais, iš anksto apgalvotais klausimais. Konkrečių klausimų formulavimas ir jų pateikimas priklausė nuo konteksto.

Onkologų pirmiausia buvo prašoma: „*Prisiminkite ir papasakokite savo patirtį dirbant onkologijos srityje*“.

Orientaciniai klausimai: kas Jums kelia stresą darbe?; kas Jums kelia pasitenkinimą darbe?; kaip tvarkotės su darbo keliamu stresu?

Pirmiausia visi interviu buvo perrašomi iš diktofono ant popieriaus. Gauti duomenys analizuoti naudojant teorinės teminės analizės metodą (Braun, Clarke, 2006). Naudojant šį metodą, temos išskiriamos dedukciniu būdu – remiamasi tam tikra teorija arba anksčiau atliktais tyrimais. Kokybinių duomenų analizę atliko trys ekspertai: psichologijos bakalauro studentė ir du klinikiniai psichologai, dirbantys onkologijos srityje daugiau nei penkerius metus. Ekspertai susipažino su atliktais tyrimais gydytojų-onkologų streso ir pasitenkinimo darbu tema, peržiūrėjo surinktus kokybinius duomenis ir diskusijos metu išskyrė temas, kurias vėliau apjungė į platesnes kategorijas.

Rezultatai

Žvalgomojo tyrimo metu išskirtos pagrindinės 6 temos, kurios atskleidžia onkologų darbo patirtį bei išgyvenimus: laiko stoka, blogų žinių sakymas, bendravimas su pacientais, mirties tema, streso įveikos būdai, pasitenkinimas darbu. Toliau pateiksime specialistų, dirbančių onkologijos srityje, patirtį kiekvienoje iš šių temų:

Laiko stoka. Visų gydytojų minimas veiksnys, keliantis didžiausią stresą darbe - *laiko stoka*. Laiko stoka darbe susijusi su dideliu pacientų srautu, bei organizaciniu ir administraciniu darbu, tiesiogiai nesusijusiu su paciento gydymu (pav. dokumentų pildymas, priežiūros organizavimas ir kt.). Kaip dauguma gydytojų įvardija, laiko stoka darbe atsiranda dėl tinkamos darbo sistemos nebuvimo: „*O tas neapibrėžtumas, koks bus darbo krūvis – 3 val. nėra darbo*

krūvio, o kitas 3 val. - visas darbo krūvis. Ta neapibrėžta, nesuplanuota darbo diena ir darbo krūvis sukelia laiko stoką”.

Blogų žinių sakymas. Kitas veiksnys, kuris prisideda prie streso darbe – *blogų žinių sakymas*. Gydytojai mini, kad perteikdami blogas žinias pacientams, patys išgyvena stiprias neigiamas emocijas - *“vis tiek, kai jau gauni tą blogą atsakymą tyrimo, lauki tos moters, vis tiek pergyveni dėl to, kaip jinai supras, kaip jinai reaguos”*; *“sunku pranešti tas blogas žinias ir išlaikyti tokį ramų veidą. O viduje verda”*; įvardija, kad sunkiausia atskleisti pirminę diagnozę: *“Aišku, tas pirmas pasakymas – pats nemaloniausias, pats sunkiausias ir sukelia daktarui tokį patį stresą, aišku gal mažesnę nei pacientui”*. Stebimos trys gydytojų naudojamos blogų žinių pasakymo strategijos: kai pasakoma tiesa, bet paliekama viltis (*“Man atrodo, kad reikia remtis tikrais dalykais, aiškinti objektyviai, galima sakyti, kad 50 % miršta, 50 % pasveiksta. Tai aš sakau kaip ir tiesą, bet svarbu pabrėžti galimybę, kad gali pasveikti”*); *“geriausias ir patikimiausias metodas nemeluoti, bet kad ne visą tiesą ir ne iš karto”*); kai dalis informacijos nutylima, bandant „neišgąsdinti“ paciento ir/arba siekiant apsisaugoti nuo galimo stipraus neigatyvaus paciento emocinio reagavimo (*“Stengiesi vynioti žodžius, kad kažkaip vis tiek nepasakyt, kad tai piktybinis dalykas”*); kai gydytojai pasidalina atsakomybe pranešdami blogas žinias kartu su kitais gydytojais (tokiu būdu jie apsisaugo nuo neigatyvios paciento reakcijos, nukreiptos į jį asmeniškai): *„Yra tokia praktika, kada visi susirinkę ir dažniausiai tai padaro šefas. Ir dėl to tarsi tą atsakomybę biški nuima. Labai dažnai, jeigu reikia pasakyti kažkokią blogą žinią, einam trise ar dviese ir kažkaip tada lengviau”*.

Mirties tema. Dar vienas stresą darbe keliantis veiksnys - susidūrimas su pacientų mirtimis. Šią temą būtų galima padalinti į du aspektus: pirmas tai, kad dažna pacientų netektis gydytojams sukelia neigatyvius emocinius išgyvenimus (kaltės jausmas, bejėgiškumas, apkaltinimo baimė dėl aplaidaus darbo, liūdesys ir kt.), kurie trunka keletą dienų po paciento mirties: *“kai pacientas miršta visada yra jausmas – gal kažkas kaltins dėl kažko, gal dabar mane paduos į teismą. Net imi*

pergalvoti, ar tikrai viską padariau. Galų gale, tai kažkokia profesinė nesėkmė”; ilgą darbo stažą turintys gydytojai minėjo apie pirmus kelis emociškai sunkius metus, klinikinės praktikos pradžioje.

Antras svarbus aspektas tai, kad pacientų mirtis aktualizuoja savo paties ir artimųjų mirties baimę, ypatingai, grėsmę susirgti onkologine liga: *“Man taip baisu yra, kad tik niekas neatsitiktų niekam iš artimųjų. Pagalvoju, kad dirbant kitam darbe, galbūt sumažėtų mano baimės ir galbūt leistų labiau atsiriboti nuo šitų dalykų”*.

Bendravimas su pacientais. Kalbėdami apie santykį su pacientais gydytojai dažnai mini pacientus, su kuriais bendravimas jiems kelia įtampą bei dar kaip vieną įtampos šaltinį nurodo bendravimą su pacientų artimaisiais. Pacientai, dėl kurių labiausiai emociškai išgyvenama nesėkmių atvejais, minimi panašaus amžiaus ir su panašia šeimynine situacija (pvz., auginantys mažus vaikus). Dar, kaip „sunkūs“ minimi įkyrūs pacientai (*“Įkyrių pacientų labai nemėgstu. Jie tarsi biški nepasitiki, daug kartų klausia”*); pikti (*“...kurie pikti tiesiogiai ant tavęs dėl savo ligos, bėdos, jauti, kad į tave tas piktumas orientuotas”*); neigiantys savo ligą (*“Man sunkūs dar tie, kurie viską ignoruoja – daugmaž aš nesergu, čia viskas gerai”*); praradę viltį (*“Sunkiausia dirbti su tais, kurie nesikabina į gyvenimą, kurie praranda viltį ir zyžia, nebesistengia nieko daryti”*).

Streso įveikos būdai. Dažniausi gydytojų minimi streso įveikos būdai naudojami susitvarkyti su įtampą keliančiu darbu tai: dėmesio nukreipimas į kitą veiklą, nesusijusią su darbu: *“Namuose visokia veikla. Statausi namą penktus-šeštus metus, tai ten kažką darai. Muzika. Pomėgiai. Nes jeigu nieko neveikimas, tai manau, nelabai padėtų”*; negatyvių išgyvenimų, susijusių su darbu, išsakymas kolegoms: *„Ūkinė psichoterapija su kolegomis vyksta nuolat”*; darbinės veiklos įprasminimas: *“Šitie onkologiniai pacientai aplinkui esančiam personalui leidžia tam tikra prasme save realizuoti. Pacientas į daktarą žiūri kaip į pagalbininką emociškai ir visom kitom prasmėm. Tai daktarui tai leidžia jaustis be galo reikalingu”*.

Pasitenkinimas darbu. Pasitenkinimą darbu gydytojams onkologijos srityje teikia geri darbo rezultatai: *“Kai jis praeina kažkiek chemoterapijos kursų ir matai, kad ten visko sumažėję, tiek, kiek reikia. Aišku sekanti mintis, o gal dar per anksti džiaugtis, gal dar grįš ta liga. Bet kai yra darbo rezultatas, tada labai smagu”*. Taip pat gydytojai įvardija, kad darbas su sunkiais ligoniais jiems suteikia galimybę jaustis reikalingiems: *“Susiformavo pozicija, kad būtent su jais – beviltiškais pacientais dirbant, galiu būti naudingas”*, taip pat gydytojai mini, kad jų darbo pasirinkimas yra teisingas bei, jog jie neįsivaizduoja savęs dirbančio kitoje srityje ir neabejoja savo profesijos pasirinkimu.

Aptarimas

Tirti onkologai nurodė, kad didžiausias streso šaltinis darbe yra laiko stoka dėl: darbo krūvio, būtinybės dirbti viršvalandžius ir „neštis“ darbą į namus. Gabassi, Cervai, Rosbowski (2002), tirdami onkologus, nustatė, kad nepasitenkinimas darbu kyla, kai medikų darbo krūvis yra per didelis ir jei dėl darbo nukenčia šeimyniniai santykiai bei asmeninis gyvenimas. Kalbėdami apie darbo krūvį visi mūsų apklausti specialistai lygino savo darbą su užsienio kolegų, nurodydami skirtumus darbo administravimo sistemoje (tarkim, *„skyriuje, mes neturime kompiuterio, mes nekompiuterizuoti absoliučiai“*), pabrėžė komandinio darbo nebuvimą, didelį gydomų pacientų skaičių. Gydytojai kalba, kad pagrindinį darbo krūvį sudaro pacientų konsultavimas, dokumentacijos tvarkymas bei daugybė organizacinių darbų, tačiau nelieka laiko darbui su konkrečiais sudėtingais atvejais, profesinių žinių atnaujinimui bei kvalifikacijos kėlimui, todėl daugumą šių dalykų jie yra priversti daryti ne darbo metu. Trufelli ir kt. (2008), peržvelgę pastaraisiais metais atliktus mokslinius tyrimus profesinio perdegimo srityje, rado, kad medikų „perdegimas“ tiesiogiai yra susijęs su laisvalaikio ir socialinio aktyvumo stoka, kai prarandama riba tarp asmeninio gyvenimo ir darbo. Kaip dar vieną streso šaltinį darbe gydytojai nurodė komandinio darbo nebuvimą, kaip jie teigė, kad komandinis darbas vyksta tik tarp gydytojų specialistų, tačiau jiems

trūksta dietologo, socialinio darbuotojo, psichologo, psichiatro ir kt., kurių stanga gydymo įstaigose. Kalbant apie darbo administravimą šeši iš septynių gydytojų nurodė, kad efektyviam darbui su pacientais labai trukdo darbo patalpų trūkumas, šie specialistai minėjo, kad jie neturi patalpos, kurioje galėtų privačiai kalbėtis ir apžiūrėti pacientus (dažniausiai vienu gydytojo kabinetu dalinasi keli stacionaro gydytojai), todėl su pacientais jie bendrauja arba šalia kolegų, arba palatose, kur guli dar keli pacientai, o kartais ir koridoriuose.

Kita išskirta tema, susijusi su stresu onkologų darbe - blogų žinių sakymas. Baile ir kt. (2009) teigimu, nors pacientai turi teisę žinoti apie savo ligą, jos eigą, prognozes, tai nepalengvina blogų žinių sakymo užduoties pačiam gydytojui. Mūsų apklausti gydytojai mini, kad pranešimas pacientui, jog jis serga onkologine liga, o ypač, turėjimas pranešti, kad jo liga progresuoja ir nėra galimybių ją sustabdyti, jiems kelia stiprias neigiamas emocijas (kaltės jausmą, bejėgiškumą, nerimą, paciento emocinės reakcijos baimę ir kt.). Anot Baile ir kt. (2009), tokie jausmai gali sutrikdyti paciento-gydytojo bendravimą – gydytojas gali vengti pateikti pacientui neigiamą informaciją, prastai suprasti paciento išgyvenamus jausmus ir poreikius. Nors mūsų apklausti gydytojai teigė, kad perteikdami blogas žinias stengiasi nemeluoti, tačiau jei jie mato, kad pacientas yra labai emociškai susijaudinęs, stengiasi „sušvelninti“ arba nepasakyti visos informacijos apie tikrą esamą situaciją („*dažnai tuos dalykus kažkaip stengiesi ne viską iki galo pasakyti*“) arba blogas žinias pacientams pateikia palaipsniui, ne viską iš karto. Gydytojai linkę kurti pacientams „fiktyvią biografiją“ – neigti besitartinančios mirties faktą, palaikyti paciento viltį. Arnold ir kt. (2006) teigimu, susidūrimas su žmogaus kančia ir blogų žinių sakymas onkologijos srityje, nepriklausomai nuo turimų įgūdžių ir patirties, sukelia gydytojams liūdesį ir užuojautą pacientams, su kuriais jie bendrauja kasdien. Jaunesni gydytojai mini, kad blogų žinių pasakymą palieka vyresniems kolegoms, o jie tik būna šalia. Keturi iš septynių gydytojų minėjo, kad jiems patogiausia blogas žinias pranešti didesniame gydytojų rate, o ne „akis į akį“,

galima manyti, kad taip jie pasidalina atsakomybe, dėl ko tikėtina, mažiau išgyvena neigiamų emocijų.

Gydytojai onkologai savo darbe dažnai susiduria su pacientų netektimis, tačiau interviu metu gauti duomenys rodo, kad jie mažai laiko skiria gedėjimo procesui po paciento netekties. Visi gydytojai mini, kad netekę vieno paciento, jie iš karto turi eiti rūpintis kitais. Neišreikštos emocijos paciento netekties atveju daro poveikį bendravimui su kitais ligoniais ir jų artimaisiais. Interviu metu pastebėta, kad gydytojai neleidžia sau gedėti, tai paaiškindami laiko trūkumu, dideliu darbo krūviu, „profesionalumu“: („*Neleidžiu sau išgedėti, nes jeigu leistum, ar iš viso galėtum dirbti? Kaip gedėdamas galėtum dirbti su pacientais? Nelabai įsivaizduoju, tada norisi nieko nedaryt. Negali nedaryt. Tampi nedarbingas. O čia, juk apsisuki ir turi toliau daryt*“). Kada nėra laiko išreikšti liūdesiui, gydytojai stengiasi emociškai atsiriboti, gydydami kitus pacientus, jie tampa šaltais, abejingais. Apklausti onkologai dažnai prisimena savo pirmas pacientų netektis, po kurių jie ėmė „reaguoti profesionaliau“, t.y. nebe taip išgyventi dėl paciento mirties, „nebeprisirišti“ prie kitų pacientų. Anot Shanafelt ir kt.(2003), tam tikras emocinio atstumo išlaikymas reikalingas gydytojo-profesionalo pareigai atlikti, pernelyg didelis įsitraukimas gydytojus paverčia neefektyviais pagalbos teikėjais, gali sukelti emocinį išsekimą, profesinį „perdegimą“, asmeninio ir darbo gyvenimo pusiausvyros sutrikdymą.

Dauguma apklaustų gydytojų pabrėžia, kad darbas su onkologiniais pacientais, buvimas šalia tų, kurie patiria fizines kančias aktualizuoja jų pačių baimę susirgti onkologine liga: („*Mes bijom šitų ligų ir neinam tikrintis. Ir jeigu kas suskausta, jau galvoju... Kančia yra baisi*“). Solomon ir kt. (2000) teigimu, bendravimas su mirštančiais pacientais onkologams primena, kad mirtis yra universali ir sukelia jiems minčių apie savo pačių mirtį ar mirimo procesą. Apklausti gydytojai pasidalino, kad dažnas susidūrimas su pacientų mirtimis skatina galvoti, kaip patys elgtųsi mirties akivaizdoje – kaip priimtų žinią, jog liko gyventi nedaug laiko, kaip išnaudotų likusį laiką. Jaunesni gydytojai atskleidė, kad

ypatingai mintys apie mirtį suaktyvėja po jauno paciento netekties, kuris panašus į juos pačius – savo amžiumi, turi mažus vaikus. Keli gydytojai teigė, kad buvimas šalia mirštančių pacientų formuoja jų pačių nuostatą į mirtį, skatina labiau vertinti gyvenimą („*Keičia požiūrį į gyvenimą. Vertini labiau tą kasdienybę, tą tokį ramumą*“). Anot Baider ir kt.(2001), neišreikšta mirties baimė gali atsiskleisti vengimu būti su mirštančiu pacientu, sarkazmu, pykčiu, kaltinimais, nukreiptais į pacientą ir/arba šeimą, autoritarinio ir paternalistinio vaidmens prisiėmimu, gėda, pasimetimu, kitų įžeidinėjimu, žeminimu. Neišreikšta mirties baimė gali sukelti psichosomatinius nusiskundimus, pavyzdžiui, galvos skausmą; nuovargį, agresyvų gydymą, nerimą, konfliktus su kolegomis ir pacientais (Baider, Wein, 2001). Tai stebima, kai gydytojai kalba apie „sunkius“ pacientus, t.y. tokius, kurie nori daug žinoti apie gydymo metodus, eigą, galimas komplikacijas, pačią ligą, prognozes ir taip toliau. Dažnai jie užduoda daug klausimų, daug domisi, reikalauja daug dėmesio iš gydytojo. Dažnai tai yra nerimastingi pacientai, kuriems reikalingas gydytojų dėmesys ir emocinis įsitraukimas, pastarieji juos vadina „įkyriais pacientais“, kurių jie linkę vengti, kalbėdami apie juos, ironizuoja.

Interviu duomenys parodė, kad onkologai mažindami darbo keliamą stresą stengiasi namuose ilsėtis, užsiimti mėgstama veikla bei nesinešti darbo dokumentų į namus, taip pat kaip pagalbinį veiksni mini emociškai sunkių darbo situacijų su kolegomis aptarimą. Trys vyresni onkologai (kurių darbo stažas onkologijos srityje daugiau nei 15 m.) kalbėjo apie emociškai sunkius pirmus penkerius darbo metus, jų manymu, stresas darbe sumažėjo su atsiradusiu profesionalumo bei kompetencijos jausmu, kai išmoko atskirti situacijas, kuriose gali efektyviai padėti pacientui nuo tų, kur jų pastangos neduos rezultato. Visi gydytojai minėjo, kad dirbti šiame darbe padeda jausmas, kad jų veikla prasminga, tikėjimas, kad tai ką jie daro - vertinga ir reikalinga. B. Fife teigia (1994), kad prasmė, priskirta įvykiui, atspindi asmens unikalų suvokimą apie pasaulį, kaip jis jį pažįsta, savo vietos tame pasaulyje bei savo tapatybės suvokimą. Kitaip tariant, prasmės radimas yra svarbiausias veiksnys individui prisitaikant prie stresą keliančio įvykio.

Kalbant apie pasitenkinimą darbu, apklausti onkologai mini, kad jiems pasitenkinimą darbu teikia teigiamais pacientų atsakas į gydymą (pagerėjusi savijauta), pacientų ir artimųjų dėkingumas ir jausmas, kad profesinė patirtis yra išnaudojama. Anot Holland (1998) pasitenkinimą darbu onkologijos srityje teikia intelektualiniai iššūkiai darbe, galimybė jaustis reikalingam, svarbiam.

Čia buvo atliktas žvalgomasis tyrimas, toliau tiriant kas kelia stresą ir lemia pasitenkinimą darbu bus įtrauktas didesnis onkologų skaičius iš penkių Lietuvos miestų, kuriuose yra stacionarai onkologiniams pacientams. Šiame tyrime mes neįtraukėme tokių stresą ir pasitenkinimą darbu lemiančių faktorių kaip: individualios medikų savybės (lytis, amžius, darbo trukmė), asmeninės charakteristikos (pvz. motyvacijos dirbti savo darbą, profesinio „perdegimo“ ir kt.). Šie faktoriai yra svarbūs ir gali turėti įtakos gautiems rezultatams, į tai bus atsižvelgta tolimesniame tyrime.

Išvados

Galima daryti prielaidą, kad onkologams stresą kelia laiko stoka dėl didelio pacientų srauto bei tinkamos darbų paskirstymo sistemos nebuvimas, blogų žinių sakymas, bendravimas su įkyriais pacientais.

Kitas svarbus stresą keliantis veiksnys - onkologų susidūrimas su pacientų mirtimi, kuris skatina galvoti apie savo pačių bei artimųjų mirtį.

Stengdamiesi prisitaikyti prie darbo onkologijos srityje, gydytojai naudoja šiuos streso įveikos būdus: dėmesio nukreipimą į kitą veiklą, darbo įprasminimo strategiją.

Pasitenkinimą onkologo darbu teikia geri darbo rezultatai bei galimybė jaustis reikalingiems, naudingiems ir svarbiems.

Literatūra

Ablett J.R., Jones R.S.P. (2007) Resilience and well-being in palliative care staff: A qualitative study of hospice nurses' experience of work // *Psycho-Oncology*, vol. 16, p. 733-740.

- Arnold S.J., Koczwara B. (2006) Breaking bad news: learning through experience // *Journal of Clinical Oncology*, vol. 24, p. 5098-5100.
- Baider L., Wein S. (2001) Reality and fugues in physicians facing death: confrontation, coping, and adaptation at the bedside // *Critical Reviews in Oncology/Hematology*, vol. 40, p. 97-103.
- Baile W.F., Beale E.A. (2003) Giving bad news to cancer patients: Matching Process and Content // *Journal of Clinical Oncology*, vol. 21, p. 49-51.
- Baile W.F., Beale E. (2001) Giving Bad News to Cancer Patients: matching process with content // *Journal of Clinical Oncology*, vol.19, p. 2575–2577.
- Baile W.F., Buckman R. (2009) On being an oncologist // The University of Texas.
- Bitinas B., Rupšienė L., Žydžiūnaitė V. (2008) Kokybinių tyrimų metodologija: Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: S.Jokužio leidykla-spaustuvė.
- Braun V., Clarke V. (2006) Using thematic analysis in psychology // *Qualitative Research in Psychology*, vol. 3, p. 77-101.
- Fife B. L. (2005) The role of constructed meaning in adaptation to onset of life-threatening illness// *Social Science and Medicine*, vol.61, p. 2132-2143.
- Gabassi P.G., Cervai S., Rosbowsky P. (2002) Burnout syndrome in the helping professions // *Psychological Reports*. Vol. 90, Issue 1, P. 309
- Grinfeld E., Whelan T.J., Zitzelsberger L. (2000) Cancer care workers in Ontario: prevalence of burnout, job stress and job satisfaction // *CMAJ*, vol. 163, p. 166-169.
- Holland J.C. (1998) *Psycho-Oncology*. New York: Oxford University Press.
- Jackson V.A., Mack J., Matsuyama R., Lakoma M.D. A (2008) Qualitative Study of Oncologists' Approaches to End-of-Life Care // *Journal of Palliative Medicine*, vol. 11, p. 893-906.
- Shanafelt T., Adjei A., Meyskens F. (2003) When Your Favorite Patient Relapses: Physician Grief and Well-Being in the Practise of Oncology // *Journal of Clinical Oncology*, vol. 21, p. 2616-2619.
- Solomon Z., Hamama-Raz Y., Ohry A. (2000) Fear of personal death among physicians // *Omega*, vol. 41, p. 139-149.
- Trufelli D.C., Benci C.G., Garcia J.B. (2008) Burnout in cancer professionals: a systematic review and meta-analysis // *European Journal of Cancer Care*, vol.17, p. 524-531.
- Turlinskienė M. (2003) Medicinos personalo, dirbančio onkologinėje klinikoje, profesinio „perdegimo“ ypatumai. Magistro darbas. VU.

ONCOLOGISTS' JOB STRESS AND SATISFACTION ANALYSIS

Eglė Matulaitytė

Mykolas Romeris University

ieglute@yahoo.com

Sandra Birbilaitė

Mykolas Romeris University

sandra@mruni.lt

The medical challenges, the establishment of effective treatment plan, interaction with suffering and dying patients' create intense and stressful atmosphere for doctors, who are working in the area of oncology. The aim of this exploratory research was to reveal work experience of oncologists'. According to the aim of the study, factors of job stress and job satisfaction, ways of coping were disclosed. Semi-structured interviews were conducted with 7 doctors. Data was examined using theoretical thematic analysis. Results disclosed, that stress and tension comes from time pressure, delivering bad news, communication with "difficult" patients, losses of patients, thoughts about their own death and death of relatives, need "to win a fight against cancer", emotional overinvolvement. Awareness, that "I am not omnipotent", other activities (e.g. sport), support from colleagues and family, opportunity to feel useful and needful are effective ways of coping, used by oncologists.

STUDENTŲ ALKOHOLIO VARTOJIMO LŪKESČIŲ IR VARTOJIMO ĮPROČIŲ SĄSAJOS

Rūta Baltrušaitytė

Vilniaus Universitetas

ruta.baltrusaityte@fsf.stud.vu.lt

Nepaisant įvairių alkoholio vartojimo prevencijos programų ir šioje srityje atliktų tyrimų, piktnaudžiavimas alkoholiu išlieka rimta problema tiek Lietuvoje, tiek ir pasauliniu mastu. Viena iš šiuo metu populiariausių alkoholio vartojimą aiškinančių teorijų – lūkesčių teorija. Alkoholio vartojimo lūkesčiai yra socialinio išmokymo ir asmeninės patirties suformuoti įsitikinimai apie alkoholio poveikį elgesiui ir emociinei būsenai. Šio darbo tikslas – išsiaiškinti studentų alkoholio vartojimo lūkesčių ir vartojimo įpročių sąsajas. Tyrime dalyvavo 204 Lietuvos aukštųjų mokyklų studentai, kurie užpildė anketą ir alkoholio vartojimo lūkesčių klausimyną. Rezultatai atskleidė, kad kas penktas studentas išgeria 6 ir daugiau SAV per vieną kartą. Vyrai alkoholį vartoja dažniau ir didesniais kiekiais nei moterys. Dėl alkoholio vartojimo studentai patiria įvairių problemų. Dažniausiai studentai turi lūkestį, kad alkoholis didina socialinį ir fizinį malonumą, o mažiausiai tikisi, kad alkoholis padidins seksualinį potraukį bei pozityviai pakeis patirtį. Vyrų alkoholio vartojimo lūkesčiai visose skalėse stipresni nei moterų. Nustatyta, kad alkoholio vartojimo lūkesčiai yra susiję su alkoholio vartojimo įpročiais.

Jaunystė yra pokyčių ir atradimų metas. Šiame amžiaus tarpsnyje įsitraukimas į alkoholio vartojimą yra didesnis nei bet kuriame kitame (Andersson, 2007). 2007 metais Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės inicijuotas tyrimas atskleidė, kad per paskutinius 12 mėnesių gėrė beveik visi studentai (92 proc.), kiekvieną savaitę alkoholiu piktnaudžiauja (išgeria 6 ir daugiau SAV vienu metu) 16 proc. apklaustų studentų, o rečiau nei kartą per savaitę alkoholį vartoja tik 4 studentai iš 10. Daugiau nei trečdalis apklaustų studentų alkoholio vartojimo problemą įvardijo kaip vieną svarbiausių jaunimo problemų (Metinis pranešimas 2008).

Dauguma tyrėjų pripažįsta, kad gėrimas jaunystėje gali įtakoti alkoholio vartojimą brandžiam amžiuje. Todėl svarbu tyrinėti veiksnius, kurie leistų numatyti alkoholio vartojimą (Andersson, 2007). Viena iš šiuo metu populiariausių teorijų, aiškinančių alkoholio vartojimą yra lūkesčių teorija. Alkoholio vartojimo

lūkesčiai – tai socialinio išmokimo ir asmeninės patirties suformuoti įsitikinimai apie alkoholio poveikį elgesiui, emocinei būsenai. Šie lūkesčiai gali įtakoti tiek pasirinkimą vartoti alkoholį, tiek alkoholio poveikį (Goldman, 1987; Bayer, 2001).

Tyrimai rodo, kad teigiami lūkesčiai yra susiję su pagausėjusiu alkoholio vartojimu ir jo iššauktų problemų rizika (Hasking, 2008; Engels, 2005; Leigh, 2004). Šie lūkesčiai sėkmingai nuspėja alkoholio vartojimą visuose jo lygmenyse: nuo saikingų pirmųjų kartų paauglystėje iki gausaus alkoholio gėrimo ir alkoholizmo. Gausiai geriantys turi daugiau teigiamų lūkesčių nei geriantys saikingai (Goldman, 1987; West, 2006).

Alkoholio vartojimo pasekmių lūkesčių tyrėjai pabrėžia, kad šių tyrimų rezultatai gali pasitarnauti ne tik prognozuojant alkoholio vartojimo mastą, bet ir kuriant prevencines programas (Brown, 1980; Bayer, 2001).

Tyrimo **tikslas** - išsiaiškinti studentų alkoholio vartojimo lūkesčius, vartojimo įpročius bei jų sąsajas.

Metodika

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 204 19-24 metų amžiaus ($\bar{x}=20,7\pm 1,5$) studentai (103 vyrai ir 101 moteris). Tiriamųjų imtis buvo sudaryta patogiosios atrankos būdu, apklausiant įvairių universitetų studentus. I kurse mokėsi 42,2 proc. studentų, II – 15,7 proc., III – 19,1 proc., IV – 18,1 proc., V – 4,9 proc.

Tyrimo metodai. Tyrime buvo naudota specialiai sukurta anketa ir alkoholio vartojimo lūkesčių klausimynas.

Anketa. Ji buvo skirta išsiaiškinti studentų alkoholinių gėrimų vartojimo dažnumą, kiekį, problemas, kylančias dėl alkoholio vartojimo, demografines bei socialines tiriamųjų charakteristikas. Rengiant anketą buvo pasinaudota studentų alkoholio vartojimo klausimynu (SAQ, Student alcohol questionnaire; Engs R. C). Naudoti klausimyną Lietuvoje ir jį modifikuoti buvo gautas autorės (R. C. Engs) leidimas. Per vieną kartą suvartojamo alkoholio kiekis buvo išreikštas standartiniais alkoholio matavimo vienetais (SAV).

Alkoholio vartojimo lūkesčių klausimynas (AEQ-III, Alcohol Expectancy Questionnaire-III). Buvo gautas klausimyno autoriaus M. S. Goldman leidimas jį versti bei adaptuoti. Šis klausimynas skirtas tirti teigiamus alkoholio vartojimo pasekmių lūkesčius. Klausimyną sudaro 69 teiginiai, kurie įvertinami 5 balų skalėje (nuo „visiškai nesutinku“ iki „visiškai sutinku“). Aukštesni subskalių įverčiai išreiškia stipresnius lūkesčius. Tam tikros teiginių kombinacijos sudaro 6 subskales:

1. Alkoholis pozityviai keičia patirtį.
2. Alkoholis didina seksualinį potraukį.
3. Alkoholis didina socialinį ir fizinį malonumą.
4. Alkoholis didina socialinį tvirtumą.
5. Alkoholis mažina įtampą.
6. Alkoholis didina jėgą ir agresiją.

Nustatytas lietuviško klausimyno subskalių vidinio patikimumo Kronbacho alfa koeficientas nuo 0,796 iki 0,934. Žemas yra tik vienos subskalės (Alkoholis didina jėgą ir agresiją) Kronbacho alfa koeficientas (0,581). Visos lietuviško klausimyno subskalės statistiškai reikšmingai koreliuoja tarpusavyje.

Tyrimo rezultatai

Tyrimo duomenimis studentai per savaitę suvartoja vidutiniškai 9 SAV, vyrai – 14 SAV, o moterys – 4 SAV. Vyrai per savaitę suvartoja statistiškai reikšmingai daugiau alkoholio nei moterys ($p < 0,001$). Studentai per savaitę suvartoja vidutiniškai 5,4 SAV alaus, sidro, 0,9 SAV vyno, 2,7 SAV stipriųjų alkoholinių gėrimų. Vyrai visus alkoholinius gėrimus vartoja didesniais kiekiais nei moterys (vyrai – vidutiniškai 3-6 SAV per vieną kartą, o moterys – vidutiniškai 1-2 SAV).

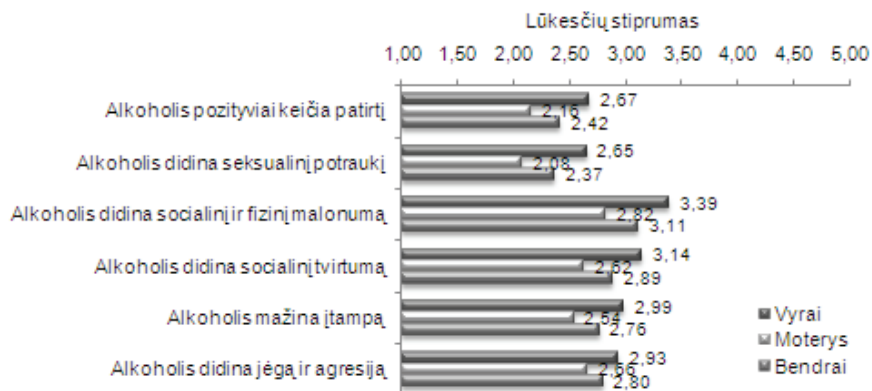
Studentų vyrų, vartojančių alkoholį dažniau nei kartą per savaitę, yra net 39,8 proc., o studenčių – keturis kartus mažiau (8,9 proc.). Tik kartą per metus ar rečiau alkoholį vartojančių moterų yra beveik trigubai daugiau nei vyrų, o 4 ir

daugiau kartų per savaitę geriančių moterų yra šešis kartus mažiau nei vyrų. Vyrų visus alkoholinius gėrimus išskyrus vyną vartoja dažniau nei moterys. 9 proc. tiriamųjų (5 vyrai ir 14 moterų) alkoholi vartoja tik kartą metuose ar dar rečiau, o 10 proc. (18 vyrų ir 3 moterys) alkoholi vartoja 4 kartus per savaitę ar dažniau. Tyrimo duomenis palyginus su Lietuvos bendros populiacijos duomenimis rasta, kad tirti studentai geria dažniau nei bendra Lietuvos populiacija. Populiariausias gėrimas studentų tarpe yra alus. Tai atitinka Narkotikų kontrolės departamento duomenis (Metinis pranešimas 2008).

Ištyrus studentų alkoholio vartojimo sukeltas problemas paaiškėjo, kad didžiąją dalį vyrų (66 proc.) ir pusę moterų bent kartą per pastaruosius metus kankino pagirios. Alkoholio vartojimas atsiliepia jaunuolių studijoms, nes 54 proc. vyrų bent kartą per pastaruosius metus dėl alkoholio vartojimo arba pagirių nedalyvavo paskaitose. Su šia problema susidūrusių moterų buvo trigubai mažiau. Net trečdalis vyrų bent kartą per pastaruosius metus ėjo į paskaitas išgėrę. Dėl alkoholio vartojimo prastesnį pažymį gavusių vyrų buvo penkis kartus daugiau nei moterų (atitinkamai 11 proc. ir 2 proc.). Buvo studentų, kurie bent kartą per pastaruosius metus būdami neblaivūs sukėlė triukšmą, suniokojo svetimą turtą (12 proc.) arba įsivėlė į muštynes (10 proc.). 6 proc. vyrų turėjo rimtų problemų su teisėsauga dėl alkoholio vartojimo, tuo tarpu moterys teigė su tokia problema nesusidūrusios. Išgėrus vairavusių vyrų buvo net aštuonis kartus daugiau nei moterų (atitinkamai 16 proc. ir 2 proc.). Rasti skirtumai tarp vyrų ir moterų alkoholio vartojimo įpročių atitinka Andersson (2007) išvadas, kad vyrai geria daugiau ir dažniau turi su alkoholio vartojimu susijusių problemų nei moterys.

Alkoholio vartojimo lūkesčių tyrimas atskleidė, kad labiausiai studentai tikisi, jog alkoholis padidins socialinį ir fizinį malonumą (žiūrėti 1 pav.). Aiškinant tai išmokymo teorijos rėmuose, galima teigti, kad šių lūkesčių formavimąsi įtakojo tradiciniai alkoholio vartojimo modeliai bei alkoholio reklamos, kuriose dažniausiai pabrėžiamas alkoholio sukeliamas malonumas. Antroje vietoje yra lūkestis, kad alkoholis didina socialinį tvirtumą. Tai paliudija ir kitų tyrėjų išvadas,

kad vienas dažniausių alkoholio vartojimo lūkesčių - jog alkoholis padidins pasitikėjimą savo jėgomis (Young, 2006). Mažiausiai laukiama, kad alkoholis padidins seksualinį potraukį bei pozityviai pakeis patirtį.

1 pav. Studentų alkoholio vartojimo lūkesčių subskalių vidurkiai.

Moterų ir vyrų visų šešių lūkesčių subskalių įverčiai skyrėsi statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$). Rezultatai parodė, kad vyrų lūkesčiai yra stipresni nei moterų. Tai atitinka Weinberger (2003) ir Rohsenow (1983) tyrimų išvadas, kad vyrų alkoholio vartojimo lūkesčiai yra stipresni. Tai gali būti paaiškinta skirtingais vyrų ir moterų alkoholio vartojimo įpročiais, skirtingomis gėrimo tradicijomis.

Siekiant nustatyti ar alkoholio vartojimo lūkesčiai ir alkoholio vartojimo įpročiai (vartojimo dažnumas ir suvartojamo alkoholio kiekis) yra susiję, atlikta koreliacinė analizė. Paaiškėjo, kad visos lūkesčių subskalės reikšmingai koreliuoja su alkoholio vartojimo dažnumu ir kiekiu. Tai atitinka kitų autorių tyrimų rezultatus, kad alkoholio vartojimas teigiamai koreliuoja su lūkesčiais (West, Hardy, 2006). Stipriausiai su alkoholio vartojimo dažnumu yra susiję lūkesčiai, kad alkoholis didina socialinį ir fizinį malonumą ($r = 0,707$, $p < 0,01$) bei pozityviai keičia patirtį ($r = 0,648$, $p < 0,01$). Su alkoholio vartojimo dažnumu taip pat stipriausiai susiję lūkesčiai, kad alkoholis didina socialinį ir fizinį malonumą ($r = 0,655$, $p < 0,01$) bei pozityviai keičia patirtį ($r = 0,603$, $p < 0,01$). Silpniausias alkoholio vartojimo ryšys rastas su lūkesčiais, kad alkoholis didina jėgą ir agresiją bei seksualinį potraukį.

Palyginus skirtingu dažnumu geriančių studentų alkoholio vartojimo lūkesčius paaiškėjo, kad vyrų grupėse pagal alkoholio vartojimo dažnumą lūkesčių stiprumas skiriasi. Vyrų, vartojančių alkoholį kartą metuose ar rečiau, visi lūkesčiai yra silpnesni nei tų, kurie alkoholį vartoja keletą kartų per savaitę ($p < 0,001$). Dažniau alkoholį vartojančių studentų lūkesčiai irgi yra stipresni – keletą kartų per savaitę alkoholį vartojančių studentų lūkesčių vidurkiai yra didesni, nei vartojančių kartą metuose ar rečiau ($p < 0,001$). Statistiškai reikšmingo skirtumo nebuvo tik tarp nevienodu dažnumu alkoholį vartojančių moterų lūkesčio, kad alkoholis didina jėgą ir agresiją, vidurkių.

Palyginus skirtingus alkoholinių gėrimų kiekius vartojančių studentų alkoholio vartojimo lūkesčius nustatyta, kad mažiau nei 1 SAV suvartojančių studentų alkoholio vartojimo lūkesčiai keturiose subskalėse (Alkoholis pozityviai keičia patirtį, didina socialinį bei fizinį malonumą, didina socialinį tvirtumą ir mažina įtampą) yra statistiškai reikšmingai mažesni nei tų studentų, kurie suvartoja daugiau nei 6 SAV vienu metu ($p < 0,001$). Tai liudija, kad stipresnius alkoholio vartojimo lūkesčius turintys studentai alkoholį vartoja didesniais kiekiais. Gauti rezultatai visiškai sutampa su West ir Hardy (2006) išvadamis, kad stipresnius socialinio ir fizinio malonumo, socialinio tvirtumo bei įtampos mažinimo lūkesčius turintys asmenys išgeria daugiau. Šio tyrimo rezultatai liudija, kad jaunimo alkoholio vartojimo prevencinėse programose daug dėmesio reikia skirti lūkesčių formavimui.

Išvados

1. Studentai vyrai alkoholį vartoja dažniau ir didesniais kiekiais nei moterys. 8 proc. tiriamųjų išgeria mažiau nei 1 SAV per vieną kartą, o kas penktas studentas išgeria 6 ir daugiau SAV per vieną kartą. 9 proc. tiriamųjų geria tik kartą metuose ar rečiau, o 10 proc. geria 4 ar dar daugiau kartų per savaitę. Vidutiniškai studentai geria 2-4 kartus per mėnesį.

2. Dėl alkoholio vartojimo studentai patiria įvairių problemų. 35 proc. bent kartą per pastaruosius metus dėl alkoholio vartojimo arba pagirių nedalyvavo paskaitose, 20 proc. ėjo į paskaitas išgėrę, o 6 proc. gavo prastesnį pažymį dėl alkoholio vartojimo. 12 proc. studentų būdami neblaivūs sukėlė triukšmą arba suniokojo svetimą turtą, o 10 proc. įsivėlė į muštynes. Studentai vyrai dėl alkoholio vartojimo patiria daugiau problemų, nei moterys.
3. Stipriausi yra studentų lūkesčiai, kad alkoholis didina socialinį bei fizinį malonumą bei didina socialinį tvirtumą. Mažiausiai studentai laukia, kad alkoholis padidins seksualinį potraukį bei pozityviai pakeis patirtį.
4. Studentų vyrų alkoholio vartojimo lūkesčiai visose skalėse yra reikšmingai stipresni nei moterų. Tai liudija, kad vyrai labiau tiki teigiamomis alkoholio vartojimo pasekmėmis.
5. Studentų alkoholio vartojimo lūkesčiai yra susiję su alkoholio vartojimo įpročiais. Stipriausiai su alkoholio vartojimo įpročiais yra susiję lūkesčiai, kad alkoholis didina socialinį ir fizinį malonumą bei pozityviai keičia patirtį.
6. Studentai, kurių lūkesčiai stipresni, alkoholinius gėrimus vartoja dažniau, didesniais kiekiais ir dažniau susiduria su alkoholio vartojimo sukeltomis problemomis.

Literatūra

- Andersson C., Johnsson K.O., Berglund M., Öjehagen A. (2007). Alcohol involvement in Swedish university freshmen related to gender, age, serious relationship and family history of alcohol use // *Alcohol & Alcoholism*, 42(5), 448-455.
- Bayer I. (2001). Extraversion and alcohol expectancies: relation to alcohol use among college students // *Journal of Psychological Inquiry*, 6(2), 71-77.
- Brown S.A., Goldman M.S., Inn A., Anderson L.R. (1980). Expectations of reinforcement from alcohol: their domain and relation to drinking patterns // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 419-426.
- Engels R.C., Wiers R., Lemmers L., Overbeek G. (2005). Drinking motives, alcohol expectancies, self-efficacy, and drinking patterns // *Journal of Drug Education*, 35(2), 147-166.
- Goldman M.S., Brown S.A., Christiansen B.A. (1987). Expectancy Theory: Thinking about Drinking. Howard T. Bane, Kenneth E. Leonard // *Psychological theories of drinking and alcoholism*. Ed.: Bane HT, Leonard KE. New York: Guilford Press, 181-226.

- Hasking P.A., Oei T.P.S. (2008). Incorporating Coping into an Expectancy Framework for Explaining Drinking Behaviour // *Current Drug Abuse Reviews*, 1, 20-35.
- Leigh B.C., Stacy A.W. (2004). Alcohol expectancies and drinking in different age groups. // *Addiction*, 99, 215-227.
- Metinis pranešimas 2008. Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos respublikos vyriausybės. Vilnius.
- Rohsenow D. J. (1983). Drinking habits and expectancies about alcohol's effects for self versus others // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(5); 752-756.
- Weinberger A. H. (2003). Genre Differences in Alcohol Expectancies: Influence of Context and Specificity of Items. University of South Florida.
- West R., Hardy A. (2006). Theory of addiction. University College London.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ALCOHOL EXPECTANCIES OF UNIVERSITY STUDENTS AND THEIR ALCOHOL USE

Rūta Baltrušaitytė

Vilnius University

ruta.baltrusaityte@fsf.stud.vu.lt

Despite various alcohol use prevention programs and researches done, the misuse of alcohol is a warning issue not only in Lithuania but in the whole world. Expectancy theory is one of the most popular theories explaining alcohol consumption. Alcohol expectancies are beliefs that individuals hold about alcohol's effects on behavior and emotional state produced by social learning and one's own experience with alcohol. The aim of this study was to investigate the relationship between alcohol expectancies and alcohol use in a student sample. 204 Lithuanian university students took part in the research and completed the Alcohol Expectancy Questionnaire. Results have shown that every 5 students consume 6 or more 'Alcohol Units' at a single time. Students approximately drink 2-4 times a month. Male consume alcohol more frequently and in bigger amounts than female. Students have various drinking-related problems. Students reported stronger expectancies of social and physical enhancement and weaker expectancies of sexual enhancement and global positive changes. Male students reported stronger alcohol expectancies compared with female students in all subscales. Alcohol expectancies are related to the frequency and amount of drinking among students.

REKLAMINIO FILMUKO CHARAKTERISTIKŲ IR JO TURINIO ATSIMINIMO RYŠYS

Lina Grigaliūnaitė

Vilniaus universitetas

linuuulis@yahoo.com

Mokslinėje literatūroje teigiama, jog reklamos patikimas yra sudėtinė reklamos charakteristika, susijusi su kitomis charakteristikomis: reklamos painumu, įprastumu, empatiškumu, atstūmimu, išsakyta svarbia žinia bei suteikta pramoga. Manoma, jog patinkančios reklamos sulaukia daugiau žiūrovų dėmesio. Atminties tyrimai rodo, jog didėjant dėmesio sutelktumui išreikštas informacijos atsiminimas gerėja, o neišreikštas atsiminimas išlieka nepakitęs, tačiau iki galo nėra nustatyta, ar tokia pati atsiminimo tendencija būdinga ir didėjant reklamos patikimui. Šiame tyrime nagrinėjamas reklamos charakteristikų ryšys su išreikštu ir neišreikštu jos turinio atsiminimu. Buvo keliami prielaidai, kad išreikštas atsiminimas kils priklausomai nuo skirtingai suvoktų reklamos charakteristikų, o neišreikštas atsiminimas bus nuo jų nepriklausomas. Rezultatai atskleidė, kad išreikštas reklamos turinio atsiminimas susijęs su reklamos teikiama pramoga ir empatija: kuo individui reklama atrodo linksmesnė bei leidžianti susitapatinti su vaizduojama situacija, tuo geriau atsimenamas jos turinys. Tuo tarpu neišreikštas reklamos turinio atsiminimas nebuvo susijęs su nė viena iš tirtų charakteristikų.

Reklamos atsiminimas – vienas iš galimų reklamos efektyvumo matavimo būdų. Ilgą laiką reklamos atsiminimas buvo matuojamas žiūrovo sugebėjimu atpažinti prekinį ženklą ar atkurti, kas buvo pasakyta reklamoje. Nesąmoningi procesai buvo palikti nuošalėje ir kai kurie reklamos specialistai net teigė, jog reklama veikia tiesiogiai ir joje nėra jokių paslėptų poveikio priemonių (Reeves, 1961, cit. pg. Heath, Hyder, 2005, p. 467). Tik paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo atkreiptas dėmesys, jog sąmoningas reklamos atsiminimas atskleidžia tik dalį reklamos daromo poveikio, o norint susidaryti išsamesnį vaizdą reikėtų vertinti tiek sąmoningą, arba išreikštą, tiek nesąmoningą, arba neišreikštą, atsiminimą. Skirtingą šių atsiminimo tipų dalyvavimą priimant sprendimą įsigyti tam tikrą prekę aiškina Heath (2007) informacijos apdorojimo esant žemam dėmesio lygiui modelis. Kiek kitaip šį klausimą sprendžia Goode (2007), pritaikydamas priežasčių

priskyrimo teoriją. Anot šio autoriaus, jei žinios apie prekinį ženklą išsaugomos tik išreikštojoje atmintyje, žmogus sąmoningai prisimena informacijos gavimo aplinkybes ir turimas žinias priskiria reklamai. Pirkėjas sąmoningai suvokia, jog tai yra ta informacija, kurią reklamos užsakovai panoro atskleisti, ir greičiausiai jos nepriima „už gryną pinigą“, yra linkęs ieškoti kontrargumentų ir gali net atmesti gautą informaciją kaip neteisingą. Tuo tarpu jei žinios apie prekinį ženklą išsaugomos neišreikštu pavidalu, žmogus jaučia, jog ši informacija jam yra pažįstama, tačiau negali sąmoningai prisiminti jos šaltinio. Tokiu atveju atsiranda galimybė, kad turima informacija bus priskirta paplitusiai nuomonei apie prekinį ženklą (Goode, 2007).

Reklamos patikimas – kitas reklamos efektyvumo tyrimo būdų. Mokslinėje literatūroje teigiama, jog reklamos patikimas yra sudėtinė reklamos charakteristika, susijusi su kitomis charakteristikomis (Biel, Bridgwater, 1990; du Plessis, 1994; Fam, 2008). Reklamos patikimas didėja, kai reklama suvokiama kaip teikianti pramogą, išsakanti svarbią žinią ar empatiška, ir reklamos patikimas mažėja, kai reklama suvokiama kaip paini, atstumianti ar įprasta (du Plessis, 1994).

Manoma, jog patinkančios reklamos sulaukia daugiau žiūrovų dėmesio (Fam, Waller, 2004, Smit, van Meurs, Neijens, 2006). Atminties tyrimai rodo, jog didėjant dėmesio sutelktumui išreikštas informacijos atsiminimas gerėja, o neišreikštas atsiminimas išlieka nepakitęs (Jacoby, Toth, Yonelinas, 1993; Yoo, 2008), tačiau iki galo nėra nustatyta, ar tokia pati atsiminimo tendencija būdinga ir didėjant reklamos patikimui bei kintant kitoms su patikimu susijusioms reklamos charakteristikoms. Šio *darbo tikslas* – nustatyti reklaminio filmuko charakteristikų ir reklamos turinio atsiminimo ryšį. Tyrime keliamos *hipotezės*:

H1: reklamą įvertinusių teigiamai išreikštas reklamos turinio atsiminimas bus geresnis nei įvertinusių neigiamai, o neišreikštas atsiminimas nesiskirs.

H2: pramogos, svarbios žinios ir empatijos charakteristikos bus teigiamai susijusios su išreikštu reklamos turinio atsiminimu, o su neišreikštu atsiminimu nesisies.

H3: painiavos, įprastumo ir atstūmimo charakteristikos bus neigiamai susijusios su išreikštu reklamos turinio atsiminimu, o su neišreikštu atsiminimu nesisies.

Metodika

Tiriamieji. Tyrimo metu buvo apklaustas 171 Vilniaus universiteto studentas: 87 respondentai sudarė pagrindinę grupę ir 84 – kontrolinę grupę.

Tyrimo metodai. Išskirtos septynios reklamos charakteristikos: reklamos patikimas, painumas, įprastumas, empatiškumas, atstūmimas, išsakyta svarbi žinia bei suteikta pramoga. Reklamos patikimas įvertintas šešiabale reklamos patikimo skale, kur 1 – labai nepatiko, 6 – labai patiko. Likusios reklamos charakteristikos įvertintos Schlinger (1979) žiūrovo atsiliiepimo profiliu (angl. *viewer response profile, VRP*), sudarytu iš septynių skalių: pramogos, painiavos, svarbios žinios, empatijos, įprastumo, atstūmimo bei prekinio ženklo pastiprinimo (pastaroji nebuvo naudojama). VRP psichometrinių charakteristikų tikrinimas buvo aprašytas kursiniame darbe (Grigaliūnaitė, 2008). Visų skalių išskyrus įprastumo (Cronbacho α lygi 0,58) patikimumas pasiekė pageidautiną 0,7 lygį (Cronbacho α lygi 0,701 – 0,832).

Išreikštam ir neišreikštam reklamos turinio atsiminimui matuoti buvo pasirinkta reklamoje pavartotų žodžių užbaigimo užduotis. Siekiant atskirti išreikšto ir neišreikšto atsiminimo dalyvavimą užduoties atlikime, buvo pasinaudota Jacoby (1998) aprašyta procesų atskyrimo procedūra ir pagal ją sukurta antra anketos dalis.

Tyrimo eiga. Pirmo etapo metu buvo gautas tyrimo tikslus atitinkantis reklaminis filmukas (lietuviškas, anksčiau nematytas, esama žodžiu pateikiamos informacijos). Taip pat pagal kontrolinės grupės (kuriai prieš darant žodžių užbaigimo užduotį reklama parodyta nebuvo) atsakymus ir tokius kriterijus kaip: kiek kartų žodis buvo pavartotas reklamoje, ar jis buvo pateiktas žodžiu, ar raštu, ar abiem būdais, atrinkti žodžiai atsiminimo užduotims.

Antrojo etapo metu atlikta apklausa. Parodžius reklamą iš pradžių tiriamųjų buvo prašoma įvertinti reklamos charakteristikas ir tik po to išdalinama antra užduotis ir paprašoma atlikti žodžių užbaigimo užduotį.

Rezultatai ir jų aptarimas

Gauti rezultatai parodė, jog 65,5% tiriamųjų reklamą įvertino teigiamai. Reklamos patikimas teigiamai koreliavo su pramogos ($r = 0,408$, $p < 0,01$) ir empatijos ($r = 0,486$, $p < 0,01$) charakteristikomis bei neigiamai koreliavo su painiavos ($r = -0,294$, $p < 0,01$), įprastumo ($r = -0,261$, $p < 0,05$) ir atstūmimo ($r = -0,351$, $p < 0,05$) charakteristikomis. Nebuvo gauta tiesinio ryšio tik su svarbios žinios skale.

Palyginus pagrindinės bei kontrolinės grupės reklamos turinio atsiminimo rezultatus, paaiškėjo, jog vienintelį kartą matyta reklama padarė poveikį ir sąlygojo geresnį užduoties atlikimą pagrindinėje tiriamųjų grupėje, o tai sudaro sąlygas tikrinti hipotezes apie reklaminio filmuko charakteristikų bei jo turinio atsiminimo ryšį.

Tikrinant iškeltas hipotezes paaiškėjo, kad tiek reklamą įvertinusiųjų teigiamai, tiek įvertinusiųjų neigiamai išreikštas ir neišreikštas atsiminimas nesiskyrė.

Su išreikštu atsiminimu koreliavo dvi iš šešių VRP skalių – buvo nustatytas teigiamas išreikšto atsiminimo ryšys su pramogos ($r = 0,303$, $p < 0,01$) ir empatijos ($r = 0,198$, $p < 0,05$) skalėmis, o neišreikštas atsiminimas, kaip ir buvo tikėtasi, nesisiejo su nė viena iš charakteristikų.

Kadangi teorija teigia, jog išreikštas ir neišreikštas atsiminimas skirtingai veikia vartotojo elgesį, remiantis šio tyrimo rezultatais galima teikti rekomendacijas reklamų kūrėjams. Reklamuojant kasdieninio vartojimo prekes, kurių įsigijimas nereikalauja ilgų svarstymų, galėtų būti pasirinkta emocingo turinio, maloni (kad žiūrovas neperjungtų kanalo), per daug dėmesio nepatraukianti reklama. Tokiu būdu informacija būtų išsaugota neišreikštojoje atmintyje ir taip

padidėtų tikimybė, jog individas ją priskirs savo asmeninei patirčiai. Žinoma, svarbu apgalvoti, kokio turinio žinutę pateikti reklamoje, kad nebūtų išsaugota vengimą pirkti skatinanti informacija. Tuo tarpu reklamuojant brangias, apsvarstymo reikalaujančias prekes turėtų būti orientuojamasi į pramogos ir empatijos charakteristikas. Kaip manoma, šios dvi charakteristikos didina žiūrovo dėmesingumą rodomai reklamai, o tai lemia geresnį informacijos išsaugojimą išreikštojoje atmintyje. Čia vėl turi būti atidžiai parenkama reklaminė žinutė, nes išsaugota išreikštojoje atmintyje ji bus svarstoma, lyginama su iš kitų šaltinių gauta informacija.

Šio tyrimo rezultatai galėtų būti interpretuojami ir platesniame, ne tik psichologijos mokslo, kontekste. Nustačius, kad reklama daro poveikį net ir tada, kai žiūrovas mano, jog ji jam nepatinka (greičiausiai tuo pačiu manydamas, jog nekreipiant į reklamą dėmesio ji jam neturės jokio poveikio), kyla etinių klausimų, kokia reklama gali būti rodoma per televiziją bei kitas masinės informacijos priemonės.

Išvados

1. Hipotezė, jog teigiamai reklamą įvertinusiųjų išreikštas reklamos turinio atsiminimas bus geresnis nei neigiamai įvertinusiųjų, o neišreikštas atsiminimas abiejose grupėse nesiskirs, patvirtinta dalinai: nepriklausomai nuo to, ar žiūrovui reklama patinka, ar ne, tiek išreikštojoje, tiek neišreikštojoje atmintyje išsaugomas tas pats informacijos kiekis.
2. Iš dalies patvirtinta hipotezė, jog pramogos, svarbios žinios ir empatijos charakteristikos bus teigiamai susijusios su išreikštu reklamos turinio atsiminimu, o su neišreikštu atsiminimu nesisies: rastas teigiamas ryšys tarp išreikšto atsiminimo ir pramogos bei empatijos charakteristikų rodo, kad kuo žiūrovui reklama atrodo linksmesnė ir leidžianti susitapatinti su vaizduojama situacija, tuo geresnis išreikštas reklamos atsiminimas, tuo tarpu neišreikšto atsiminimo pokyčiai nepriklauso nuo nė vienos iš trijų charakteristikų.

3. Iš dalies patvirtinta hipotezė, jog painiavos, įprastumo ir atstūmimo charakteristikos bus neigiamai susijusios su išreikštu reklamos turinio atsiminimu, o su neišreikštu atsiminimu nesisies: stiprėjant išpūdžiui, jog reklama yra paini, nusibodusi ar asmeniškai nesvarbi, tiek išreikštas, tiek neišreikštas reklamos turinio atsiminimas nesikeičia.

Literatūra

- Biel A. L., Bridgwater C. A. (1990). Attributes of likable television commercials // *Journal of Advertising Research*, June/July, 38-44.
- Du Plessis E. (1994). Likeable ads work best, but what is 'likeability'? // *Admap*, May, 10-12.
- Fam K.-S., Waller D. S. (2004). Ad likeability and brand recall in Asia: A cross-cultural study // *Brand Management*, 12, 93-104.
- Fam K.-S. (2008). Attributes of likeable television commercials in Asia // *Journal of Advertising Research*, September, 418-432.
- Goode A. (2007). The implicit and explicit role of ad memory in ad persuasion: rethinking the hidden persuaders // *International Journal of Market Research*, 49, 95-116.
- Grigaliūnaitė L. (2008). Žiūrovo atsiliepimo profilis: metodikos adaptacija. Kursinis darbas.
- Heath R., Hyder P. (2005). Measuring the hidden power of emotive advertising // *International Journal of Market Research*, 47, 467-486.
- Heath R. (2007). Reinforcement and low attention processing // *Sage handbook of advertising* / Ed. by Tellis G., Ambler T. Los Angeles: SAGE Publications, 89-104.
- Yoo C. Y. (2008). Unconscious processing of web advertising: Effects on implicit memory, attitude toward the brand, and consideration set // *Journal of Interactive Marketing*, 22, 2-18.
- Jacoby L. L., Toth J. P., Yonelinas A. P. (1993). Separating conscious and unconscious influences of memory: Measuring recollection // *Journal of Experimental Psychology*, 122, 139-154.
- Jacoby L. L. (1998). Invariance in automatic influences of memory: Toward a user's guide for the process-dissociation procedure // *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 24, 3-26.
- Schlinger M. J. (1979). A Profile of responses to commercials // *Journal of Advertising Research*, 19, 37-46.
- Smit E. G., van Meurs L., Neijens P. C. (2006). Effects of advertising likeability: A 10-year perspective // *Journal of Advertising Research*, March, 73-83.

THE LINK BETWEEN CHARACTERISTICS OF THE ADVERTISEMENT CLIP AND MEMORIES OF THE CONTENT

Lina Grigaliūnaitė

Vilnius University

linuulis@yahoo.com

Research literature states that one of characteristics of the advertisement – ad likeability is a complex concept intertwined with other characteristics, such as advertisement-induced empathy, entertainment, confusion, familiarity, alienation and expressed relevant news. It is believed that advertisements that are liked receive more viewers' attention. Memory research shows that manipulating attention during study affects explicit memory but leave implicit memory relatively invariant. Higher level of attention during study is associated with better explicit memory. Nevertheless it is not fully established whether the same tendency is right when ad likeability enhances. The results revealed that explicit memory of advertisement content is linked with advertisement-induced empathy and entertainment: the more individual feels the advertisement is entertaining and provides the opportunity to identify oneself with the situation is being watched, the better explicit memory is. Meanwhile there was no link found between characteristics of advertisement and implicit memory of the content.

SUVOKTO ATLYGIO UŽ DARBĄ TEISINGUMO YPATUMAI VIEŠAJAME IR PRIVAČIAJAME SEKTORIUJE

Jurgita Lazauskaitė-Zabielskė

Vilniaus Universitetas

jurgita.lazauskaite@fsf.vu.lt

Pranešime nagrinėjami suvokto atlygio už darbą teisingumo ypatumai skirtingo tipo organizacijose bei jo sąsajos su pasitenkinimu atlygiu. Tyrime dalyvavo 219 darbuotojų, iš kurių 103 priklausė viešojo sektoriaus organizacijoms, 115 – privatus. Tyrime taikyta anketinė dalyvių apklausa parodė, jog darbo užmokesčio ir papildomo atlygio skirstymo teisingumas priklauso nuo skirtingų taisyklių, t.y. suvoktas darbo užmokesčio teisingumas priklauso nuo įnašo taisyklės, papildomo atlygio – nuo poreikių taisyklės. Be to, pasitenkinimas darbo užmokesčiu ir papildomu atlygiu priklauso nuo atitinkamai įnašo ir įnašo bei poreikių taisyklių. Viešojo sektoriaus organizacijose tiek suvoktas darbo užmokesčio teisingumas, tiek pasitenkinimas darbo užmokesčiu priklauso nuo įnašo ir poreikių taisyklių, tuo tarpu privataus sektoriaus organizacijose – nuo įnašo taisyklės. Galiausiai, papildomo atlygio teisingumas viešojo sektoriaus organizacijose priklauso nuo įnašo ir poreikių taisyklių, privataus – nuo poreikių taisyklės, o pasitenkinimas papildomu atlygiu – įnašo ir lygybės taisyklių viešojo sektoriaus organizacijose, ir nuo įnašo bei poreikių taisyklių privataus sektoriaus organizacijose.

Atlyginimas už darbą yra vertingas darbinės veiklos rezultatas, teikiamas darbuotojui mainais už jo indėlį siekiant organizacijos tikslų. Jis ne tik motyvuoja darbuotoją dirbti, bet rodo jo vertę organizacijai, socialinį statusą bei lemia pragyvenimo lygį. Todėl organizacijoms, siekiančioms išlaikyti darbuotojus bei užtikrinti jų pasitenkinimą, yra labai svarbu tinkamai parinkti atlygį ir jį paskirstyti. Vienas iš atlygio skirstymo principų yra teisingumas.

Skirstymo teisingumas yra apibrėžiamas kaip darbuotojų gaunamų rezultatų suvokiamas teisingumas (Cropanzano, Greenberg, 1997). Jis remiasi trimis taisyklėmis: įnašo (*equity*), lygybės (*equality*) ir poreikių (*need*). Įnašo taisyklė nurodo, jog darbuotojai vertina, ar su jais elgiamasi teisingai, lygindami savo ir kitų darbuotojų įnašo ir atlygio santykius (Adams, 1965). Jei šie santykiai nėra lygūs, yra suvokiamas neteisingumas. Tyrimai rodo, jog įnašo taisyklė skatina

darbuotojų produktyvumą. Lygybės taisyklė nurodo, kad visi individai turi gauti panašų atlygį nepriklausomai nuo poreikių ar įnašo (Leventhal, 1976). Lygybės taisyklės taikymas tam tikruose sprendimuose padeda organizacijoms išlaikyti darbuotojus. Galiausiai, poreikių taisyklė teigia, jog didesniais poreikiais pasižymintys individai turėtų gauti didesnę atlygį. Poreikių taisyklės taikymas leidžia organizacijoms patenkinti individualius darbuotojų poreikius, kad jie susitelktų ne ties asmeniniais, bet organizacijos tikslais (Folger ir kt., 1995; Scheppard ir kt., 1992).

Leventhal (1980) teigimu, individai taiko skirtingas skirstymo taisykles skirtingu metu, todėl ir individualūs skirstymo teisingumo kriterijai skiriasi priklausomai nuo situacijos. Tačiau tiek pačios organizacijos, tiek tyrimai dažniausiai susitelkia ties įnašo taisyklės taikymu. Leventhal (1976) manymu, organizacijos taiko įnašo taisyklę, nes verslo organizacijoms ši taisyklė yra tinkamiausia, skatina organizacijos pelningumą bei padeda atsirinkti produktyviausius darbuotojus. Tačiau, kaip jau buvo minėta, skirtingi sprendimai gali būti grindžiami skirtingomis skirstymo taisyklėmis. Be to, tuo tarpu kai įnašo taisyklė yra labai tinkama privataus sektoriaus organizacijoms, kurių pagrindinis tikslas yra pelno siekimas, kyla klausimas dėl šios taisyklės tinkamumo viešojo sektoriaus organizacijoms, kurių pagrindinis tikslas yra viešųjų poreikių, interesų tenkinimas. Kadangi tyrėjai išskiria du atlygio už darbą aspektus, t.y. darbo užmokestį ir papildomą atlygį (Tremblay ir kt., 2000), toliau apžvelgsime darbo užmokesčio ir papildomo atlygio ypatumus skirtingo tipo organizacijose.

Teisingumo tyrimai rodo, jog nuo darbo užmokesčio skyrimo principo priklauso suvoktas darbo užmokesčio teisingumas. Kuomet darbo užmokestis yra skiriamas priklausomai nuo įnašo į veiklą, jis yra suvokiamas kaip teisingas, o darbuotojai yra labiau patenkinti darbo užmokesčiu. Be to, esama tyrimų, liudijančių, jog kai kuriais atvejais vienodas darbo užmokesčio skyrimas yra suvokiamas kaip teisingas (pvz., Folger et al., 1995). O štai tyrimų, kurie nagrinėtų poreikio taisykle grindžiamą darbo užmokesčio skyrimą, trūksta.

Kalbant apie organizacijos tipą, viešojo sektoriaus organizacijose darbo užmokestis yra reglamentuojamas teisės aktais, kurie, galima teigti, apibrėžia darbo užmokesčio nustatymą remiantis tiek įnašu, tiek lygybės taisyklėmis. Pavyzdžiui, valstybės tarnautojų darbo užmokesčio dydis priklauso nuo kvalifikacijos ir organizacijoje išdirbto laiko (įnašo taisyklė), o vienodą kategoriją turintiems darbuotojams darbo užmokestis yra vienodas (lygybės taisyklė). Tuo tarpu privačiajame sektoriuje darbo užmokestis, išskyrus minimalų jo dydį, nėra reglamentuojamas teisės aktais. Be to, kadangi privataus sektoriaus organizacijų pagrindinis tikslas yra pelno siekimas, jose darbo užmokestis yra skiriamas remiantis darbuotojų įnašu į organizacijos veiklą, ką patvirtina ir esami tyrimai.

Papildomas atlygis apima finansinį (pvz., premijos) ir natūrinį (pvz., laisvalaikio ir pramogų organizavimas) atlygį, suteikiamą papildomai prie darbo užmokesčio. Daugiausia tyrimų, nagrinėjančių suvoktą papildomo atlygio teisingumą bei jo sąsajas su pasitenkinimu papildomu atlygiu, atliko Tremblay ir kt. (1998, 2000). Jie nustatė, jog svarbiausią vaidmenį papildomo atlygio teisingumo suvokime atlieka lygybės taisyklė, t.y. kuo vienesnį papildomą atlygį darbuotojai gauna, tuo jis suvokiamas kaip teisingesnis ir tuo labiau darbuotojai juo patenkinti. Tačiau esama mažai tyrimų, kurie nagrinėtų poreikių taisyklės vaidmenį papildomo atlygio skyrimo, išskyrus su palankia šeimai politika susijusį papildomą atlygį. Grover (1991) teigimu, tokiu atveju papildomas atlygis skiriamas remiantis lygybės ir poreikių taisyklėmis, t.y. tokio tipo atlygį gauna visi, kuriems jis yra reikalingas, pavyzdžiui, visos motinos gauna papildomų poilsio dienų. Panašiai Grandey (2001) tyrimas rodo, jog dauguma darbuotojų vertina papildomo atlygio pagal poreikius skyrimą kaip teisingą. Tremblay ir kt. (2000) nustatė, jog pasitenkinimas papildomu atlygiu yra didesnis, kuomet jis atitinka poreikius, o ne įnašą į veiklą.

Lyginant papildomo atlygio skyrimą viešojo ir privataus sektoriaus organizacijose, viešajame sektoriuje pagrindinis ir vienintelis teikiamas papildomas atlygis yra piniginis, todėl tikėtina, jog papildomos atlygio teisingumas bei

pasitenkinimas juo priklauso nuo to, kaip jis atitinka darbuotojų indėlį į veiklą. O privataus sektoriaus organizacijose teikiamas tiek piniginis, tiek natūrinis papildomas atlygis, todėl, tikėtina, jose papildomas atlygis bus suvokiamas kaip teisingesnis ir teiks didesnę pasitenkinimą, kuomet atitiks poreikių ir lygybės taisykles.

Tyrimo tikslas - nustatyti nuo kokių skirstymo teisingumo taisyklių priklauso viešajame ir privačiajame sektoriuje dirbančiųjų suvoktas darbo užmokesčio ir papildomo atlygio teisingumas bei pasitenkinimas darbo užmokesčiu ir papildomu atlygiu.

Metodika

Tyrimo dalyvavo 219 darbuotojų iš įvairių Lietuvos organizacijų, iš jų 152 (69,4%) moterys ir 67 (30,6%) vyrai. Vidutinis darbuotojų amžius – 39,96 metai (STD=12,23), vidutinis pareigų ėjimo laikas – 6 metai (STD=6,12). 88,2% darbuotojų turėjo aukštąjį išsilavinimą, 5,5% – aukštesnįjį, 6,4% – vidurinį. 103 tyrimo dalyviai priklausė viešojo sektoriaus organizacijoms, 115 – privatiems.

Siekiant įvertinti tyrimo kintamuosius buvo atlikta anketinė tyrimo dalyvių apklausa.

Vertinant *skirstymo teisingumo taisykles* (įnašo, poreikių, papildomo) ir *suvoktą skirstymo teisingumą*, darbuotojams buvo pateikti darbo užmokesčio ir papildomo atlygio apibrėžimai ir prašoma prisiminti paskutinį kartą, kuomet buvo priimami sprendimai dėl jų darbo užmokesčio bei papildomo atlygio. Skirstymo teisingumo taisyklės vertintos prašant darbuotojų nurodyti 7 balų skalėje (1 – „visiškai nesutinku“, 7 – „visiškai sutinku“), kiek sprendimas dėl darbo užmokesčio/papildomo atlygio atitiko jų indėlį į veiklą, atitiko jų poreikius, buvo vienodas visiems darbuotojams, pavyzdžiui, „Sprendimas dėl darbo užmokesčio atitiko jūsų indėlį į veiklą“. Suvoktas skirstymo teisingumas vertintas prašant

nurodyti 7 balų skalėje (1 – „labai neteisingas“, 7 – „labai teisingas“), kiek sprendimas dėl darbo užmokesčio/papildomo atlygio buvo teisingas ar neteisingas.

Pasitenkinimas darbo užmokesčiu ir papildomu atlygiu vertinti Heneman ir Schwab (1985) pasitenkinimo darbo užmokesčiu bei papildomo atlygio skalėmis. Jas sudaro po 4 teiginius, vertinamus 5 balų skale (1 – „labai nepatenkintas“, 5 – „labai patenkintas“). Skalių taikymui tyrimo tikslu buvo gautas autorių leidimas. Verčiant teiginius į lietuvių kalbą buvo taikytas dvigubo vertimo metodas. Jų patikimumas buvo tikrintas vidinio suderinamumo metodu: abiejų skalių Cronbacho alfa reikšmė lygi 0,98.

Tyrimo hipotezėms patikrinti buvo taikoma kelių analizė (*angl. path analysis*), naudojantis AMOS 6 statistikos paketu.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimo rezultatai pateikiami 1 ir 2 lentelėse.

Tyrimo rezultatai rodo, jog suvoktas darbo užmokesčio ir papildomo atlygio skirstymo teisingumas priklauso nuo skirtingų taisyklių: darbo užmokesčio teisingumas priklauso nuo įnašo taisyklės (kelio koeficientas lygus 0,64, $p < 0,01$), o papildomo atlygio teisingumas – nuo poreikių taisyklės (0,74, $p < 0,01$). Taigi, darbuotojai vertina darbo užmokesčių kaip teisingesnę, kuomet jis atitinka jų indėlį į veiklą, o papildomas atlygis vertinamas kaip teisingesnis tuomet, kai atitinka darbuotojų poreikius. Be to, nuo įnašo taisyklės priklauso ir pasitenkinimas darbo užmokesčiu (0,58, $p < 0,01$). Tai atitinka ankstesnių tyrimų rezultatus, rodančius įnašo taisyklės svarbą darbo užmokesčio sprendimams (pvz., Tremblay, 2000). Tuo tarpu pasitenkinimas papildomu atlygiu priklauso tiek nuo įnašo (0,35, $p < 0,01$), tiek nuo poreikių taisyklės (0,23, $p < 0,01$). Nors toks ryšys prieštarauja esamų tyrimų rezultatams, pabrėžiantiems poreikių taisyklės svarbą papildomo atlygio sprendimams (pvz., Tremblay, 1998), jis nėra netikėtas turint omenyje tai, jog papildomas atlygis gali būti tiek piniginis, tiek natūrinis. Tais atvejais, kuomet

papildomas atlygis yra piniginis, galima tikėtis, jog jo teisingumui vertinti bus taikoma įnašo taisyklė, kaip ir darbo užmokesčio atveju.

Remiantis tyrimo rezultatais, viešajame ir privačiajame sektoriuje suvoktas darbo užmokesčio skirstymo teisingumas priklauso nuo skirtingų taisyklių. Viešajame sektoriuje darbo užmokesčio teisingumas yra susijęs su įnašo (0,43, $p < 0,01$) bei poreikių (0,36, $p < 0,01$) taisyklėmis, privačiajame sektoriuje – tik su įnašo taisykle (0,74, $p < 0,01$). Be to, ir pasitenkinimas darbo užmokesčiu yra susijęs su įnašo (0,39, $p < 0,01$) ir poreikių (0,24, $p < 0,01$) taisyklėmis viešajame sektoriuje, ir įnašo taisykle (0,60, $p < 0,01$) privačiajame sektoriuje. Kitais žodžiais tariant, kuo labiau darbo užmokestis atitinka darbuotojų įnašą ir poreikius valstybiniame sektoriuje, arba įnašą privačiajame sektoriuje, tuo labiau darbuotojai suvokia darbo užmokestį kaip teisingą ir yra labiau juo patenkinti. Šie rezultatai iš dalies prieštarauja tyrimams, rodantiems, jog darbo užmokestis suvokiamas kaip teisingas, jei atitinka darbuotojų įnašą į veiklą arba yra vienodas. Tokį rezultatą galima aiškinti tuo, jog viešojo sektoriaus organizacijos yra orientuotos ne į pelno siekimą, bet į viešųjų interesų tenkinimą, todėl darbuotojai gali tikėtis, kad tokiose organizacijose didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas jų poreikiams. Kita vertus, šis rezultatas gali būti susijęs ir su tuo, jog, kaip rodo tyrimas, viešojo sektoriaus darbuotojų darbo užmokestis yra statistiškai reikšmingai mažesnis nei privataus sektoriaus darbuotojų (Mann-Whitney $U=4208,5$, $p < 0,01$).

Lyginant papildomo atlygio teisingumą viešajame ir privačiajame sektoriuje matyti, jog papildomas atlygis suvokiamas kaip tuo teisingesnis, kuo labiau atitinka įnašą (0,42, $p < 0,01$) ir poreikius (0,41, $p < 0,01$) viešajame sektoriuje bei poreikius (0,87, $p < 0,01$) privačiajame sektoriuje. Pasak esamų tyrimų, papildomo atlygio teisingumas paprastai priklauso nuo atitikimo darbuotojų poreikiams. Tačiau, turint omenyje tai, jog viešajame sektoriuje papildomas atlygis yra piniginis, tikėtina, kad jam taikomos tokios pačios teisingumo taisyklės kaip ir darbo užmokesčiui, t.y. įnašo. Galiausiai, pasitenkinimas papildomu atlygiu priklauso nuo to, kiek jis atitinka darbuotojų įnašą (0,48, $p < 0,01$) ir yra visiems darbuotojams vienodas

(0,27, $p < 0,01$) viešajame sektoriuje, bei kiek jis atitinka darbuotojų įnašą (0,40, $p < 0,01$) ir poreikius (0,38, $p < 0,01$) privačiajame sektoriuje. Nors esami tyrimai rodo, jog pasitenkinimas papildomu labiau priklauso nuo poreikių ir lygybės, o ne įnašo taisyklės, remiantis šio tyrimo rezultatais, galima daryti prielaidą, jog privačiame sektoriuje papildomas atlygis yra siejamas ne tik su tam tikrų poreikių patenkinimu, bet ir vertinamas kaip atlygis už atliktą darbą. Tačiau siekiant išsamiau atsakyti į šį klausimą, reikėtų tirti atskiras papildomo atlygio rūšis ir jų suvokiamą teisingumą bei pasitenkinimą.

Aptariant rezultatus svarbu pažymėti ir tai, jog pasitenkinimą darbo užmokesčiu ir papildomu atlygiu prognozuoja ne suvoktas jų teisingumas, bet tai, kiek yra įgyvendinami skirstymo teisingumo principai. Pavyzdžiui, darbo užmokesčio teisingumas priklauso nuo to, kiek jis atitinka darbuotojo įnašą (0,58, $p < 0,01$) ir nepriklauso nuo to, ar darbo užmokestis suvokiamas kaip teisingas (-0,01, $p > 0,01$). Panašiai ir pasitenkinimas papildomu atlygiu priklauso ne nuo suvokto jo teisingumo (-0,04, $p > 0,01$), bet nuo įnašo (0,35, $p > 0,01$) ir poreikių (0,23, $p > 0,01$) principų įgyvendinimo. Šį dėsningumą pastebėjo ir Colquitt ir kt. (2001), atlikę daugelio teisingumo tyrimų metaanalizę ir nustatę, jog teisingumo principų vertinimas leidžia geriau prognozuoti teisingumo padarinius organizacijoje nei tiesioginis suvokto teisingumo vertinimas. Taigi, šiuo atveju suvokto atlygio už darbą teisingumo principų įgyvendinimas organizacijoje yra svarbus ne tik dėl to, kad lemia suvoktą atlygio teisingumą, bet ir dėl to, kad tiesiogiai įtakoja pasitenkinimą juo.

Išvados

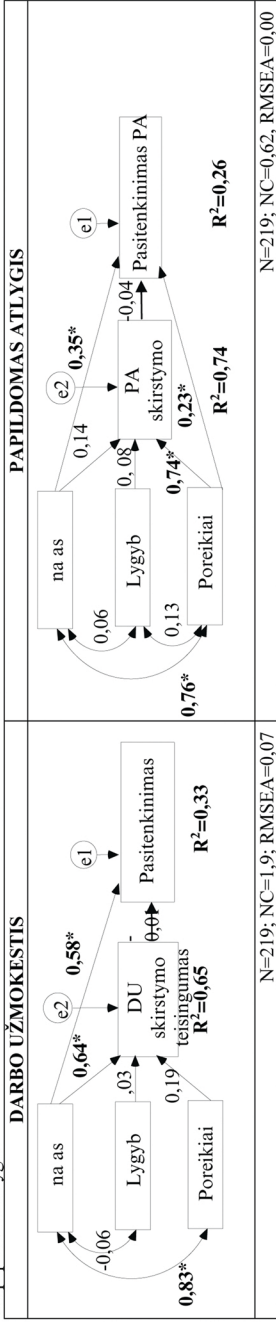
1. Kuo labiau darbo užmokestis atitinka darbuotojų įnašą į veiklą, o papildomas atlygis – poreikius, tuo jie suvokiami kaip teisingesni. Be to, darbuotojai yra labiau patenkinti darbo užmokesčiu, jei jis atitinka jų indėlį į veiklą, ir labiau patenkinti papildomu atlygiu, jei jis atitinka jų įnašą į veiklą ir poreikius.

2. Kuo labiau papildomas atlygis atitinka darbuotojų poreikius bei įnašą viešajame sektoriuje bei poreikius privačiajame sektoriuje, tuo jis vertinamas kaip teisingesnis. O pasitenkinimas papildomu atlygiu viešajame sektoriuje priklauso nuo papildomo atlygio atitikimo darbuotojų poreikiams bei jo vienodumo visiems darbuotojams, privačiajame sektoriuje – nuo papildomo atlygio atitikimo poreikiams ir įnašui.

Literatūra

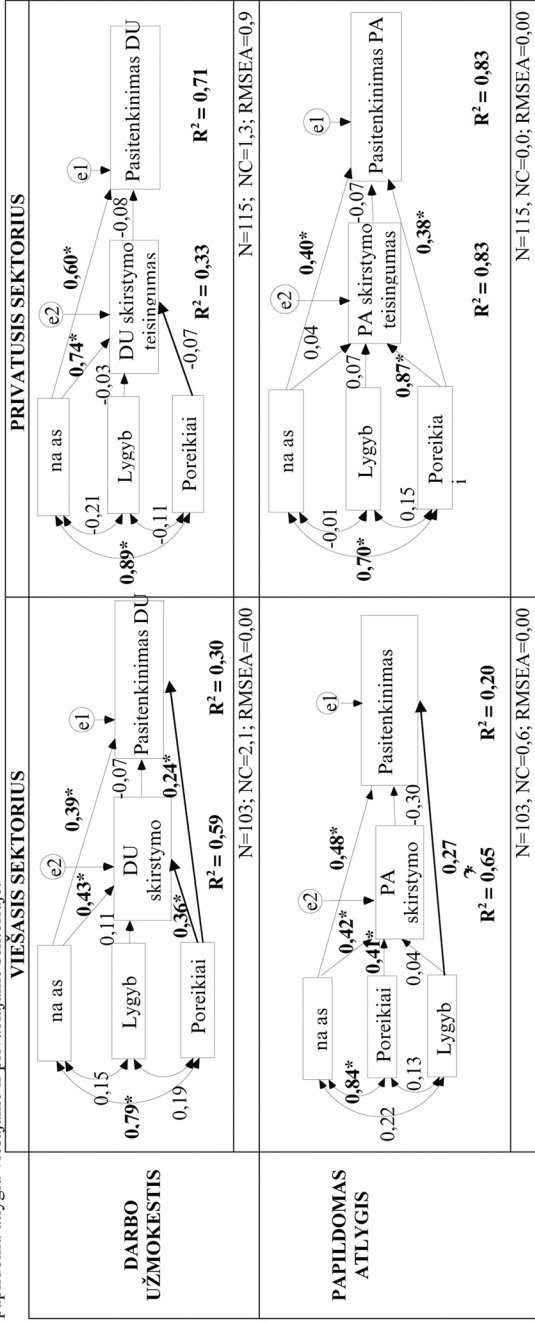
- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In: L. Berkowitz (ed.) // *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 2, p. 267–299). New York: Academic Press.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E., Wesson, M.J., Porter, C.O.L.H, Ng, K.Y. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research // *Journal of Applied Psychology*, 86, 425-445
- Cropanzano R., Greenberg J. Progress in organizational justice: Tunneling through the maze // Cooper C. L., Robertson I. T. (Eds.) // *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, vol. 12, p. 317-372. Chichester: John Wiley & Sons, 1997
- Folger, R., Sheppard, B. H., Buttram, R. (1995). Three faces of justice. In: J. Rubin & B. Bunker (eds) // *Cooperation, Conflict, and Justice* (p. 261–289). San Francisco: Jossey-Bass.
- Grandey, A. (2001). Family friendly policies: Organizational justice perceptions of need-based allocations. In: R. Cropanzano (ed.) // *Justice in the Workplace: From Theory to Practice* (Vol. 2, p. 145–173). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Grover, S. L. (1991). Predicting the perceived fairness of parental leave policies // *Journal of Applied Psychology*, 76, 247–255.
- Heneman, H. G., Schwab, D. P. (1985). 'Pay satisfaction: Its multi-dimensional nature and measurement' // *International Journal of Psychology*, 20, 129-141.
- Leventhal, G. S. (1976). The distribution of rewards and resources in groups and organizations. In: L. Berkowitz & . Walster (eds) // *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 9, pp. 91–131). New York: Academic Press.
- Leventhal, G. S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In: K. J. Gergen, M. S. Greenberg, R. H. Willis (eds) // *Social Exchange: Advances in Theory and Research* (p. 27–55). New York: Plenum Press.
- Scheppard, B. H., Lewicki, R. J., Minton, J. W. (1992). Organizational Justice: The Search for Fairness in the Workplace. New York: Lexington Books/Macmillan.
- Tremblay, M., Sire, B., Balkin, D. B. (2000). The role of organizational justice in pay and employee benefit satisfaction, and its effects on work attitudes // *Group & Organization Management*, 25, 269–290.
- Tremblay, M., Sire, B., Pelchat, A. (1998). A study of the determinants and the impact of flexibility on employee benefit satisfaction // *Human Relations*, 51, 667–688.

1 lentelė. Darbo užmokesčio (DU) ir papildomo atlygio (PA) teisingumo taisyklių sąajos su suvoktu skirstymo teisingumu ir pasitenkinimu darbo užmokesčiu bei papildomu atlygiu.

*p<0,01

2 lentelė. Darbo užmokesčio (DU) ir papildomo atlygio (PA) teisingumo taisyklių sąajos su suvoktu skirstymo teisingumu ir pasitenkinimu darbo užmokesčiu bei papildomu atlygiu viešajame ir privačiajame sektoriuje.

PERCEIVED JUSTICE OF COMPENSATION IN PRIVATE AND PUBLIC SECTOR

Jurgita Lazauskaitė-Zabielskė

Vilnius University

jurgita.lazauskaite@fsf.vu.lt

The study was aimed at exploring the role of distributive justice rules in private and public sector organizations and their relationship with compensation satisfaction. 219 employees participated in the study, 103 of which worked in public sector and 115 worked in private sector. The results of the survey revealed that perceived pay and benefits justice depends upon different rules: pay justice depends upon equity rule, and benefits justice – upon need rule. Moreover, pay satisfaction is related to equity rule, while benefit satisfaction is related to equity and need rules. In public sector organizations perceived pay justice and pay satisfaction depend upon equity and need rule, on the other hand, in private sector organizations – on equity rule. Furthermore, equity and need rules predict perceived justice of benefits in public sector, and in private sector perceived justice of benefits is predicted by need rule. Finally satisfaction with benefits is predicted by equity and equality rules in public organizations and by equity and need rules in private organizations.

GRUPIŲ KARIUOMENĖJE PSICHOLOGINIAI YPATUMAI

Vita Mikuličiūtė

Vilniaus universitetas

mikuliciute@gmail.com

Pranešimo tikslas – pristatyti ir pagrįsti teorinį modelį, kuris bus tikrinamas tiriant Lietuvos karių, vykstančių į taikos palaikymo misijas Afganistane, grupes. Modelis remiasi keturiais pagrindiniais grupės apibūdinančiais kintamaisiais: sutelktumu, kolektyviniu efektyvumu, pasitikėjimu ir streso lygiu. Daroma prielaida, kad pasitikėjimo lygis, t.y. emocinis grupės konstruktas, išmatuotas grupės formavimosi pradžioje, turi stipriausius ryšius su objektyviu veiklos efektyvumu ir leidžia prognozuoti grupės efektyvumą vėlesniais jos raidos etapais. Tuo tarpu kolektyvinis efektyvumas ir sutelktumas (kognityviniai konstruktai) susiformuoja vėliau nei pasitikėjimas ir siejasi su veiklos efektyvumu vėlesniais grupės raidos etapais. Taip pat daroma prielaida, kad užduoties atlikimo efektyvumas siejasi su sutelktumu, kolektyviniu efektyvumu ir pasitikėjimu ne tiesiogiai, o per streso procesus. Būsimo tyrimo rezultatus bus galima taikyti siekiant supaprastinti ir sukongretinti komandų, vykstančių į taikos palaikymo misijas, įvertinimą.

Kai mes kalbame apie bet kokią organizaciją, pagrindinis kintamasis, kurį mes norime įvertinti, išmatuoti ir prognozuoti, yra darbo efektyvumas. Geras darbo atlikimas yra tai, į ką orientuota kiekviena organizacija, nes gero darbo rezultatas yra pelnas, patenkinti klientai, sėkmės, pasididžiavimo jausmas ir daugybė kitų pasekmių. Kai mes kalbame apie kariuomenę, geras darbo atlikimas yra dar daugiau – išsaugota sveikata ar gyvybė. Ir ne tik savo, bet ir daugybės kitų žmonių. Klaidos atliekant užduotį gali būti pražūtingos ne tik mūsų, bet ir pratybų lauke.

Tam, kad padidėtų darbo efektyvumas, organizacijos vis labiau linksta prie grupinio arba dar aukštesnio grupinio darbo organizavimo lygmens – komandinio darbo (Jex, Thomas, 2003; Hirschfeld, Jordan, 2005; Gorman, Cooke ir kt., 2006). Ir vėlgi kariuomenėje grupė turi gilesnę prasmę. Čia tiesiogiai gali būti taikomas priežodis, kad “vienas lauke ne karys”. Pats mažiausias karinis vienetas kariuomenėje yra diada, t.y. du žmonės. Niekuomet užduotis nėra skiriama pavieniui kariui, dažniausiai tai būna grandis, skyrius ar būrys. Taigi negalima

kalbėti ir apie vieno kario darbo efektyvumą – neišvengiamai kalbama apie grupės efektyvumą. Dar VI a. pr. Kr. kinų karvedys ir filosofas *Sun Tzu* rašė: “Išlaikydami vientisumą mes sudarysime vienetą, o pasidalinęs į dalis priešas sudarys dešimtį. Tuomet mes pulsime kiekvieną jo vienetą su dešimt kartų didesne jėga. Tada mūsų bus daug, o priešų mažai. Tie, kurių dauguma puola mažumą, lengvai laimi, nes mūsųje mažesnioji dalis neįstengia pasipriešinti daugumai”.

Nors nuo “Karo meno” parašymo praėjo daugiau nei 2,5 tūkst. metų, šiuolaikinis Vakarų pasaulis vėl su didžiule aistra skaito šią knygą, nes ji puikiai atspindi iššūkius, kurie iškyla šiuolaikinėse organizacijose. Psichologijos mokslų tyrimų rezultatai teigia, kad darbas komandose yra susijęs su teigiamomis psichologinėmis pasekmėmis. Dirbant komandoje didėja išpareigojimas organizacijai, sutelktumas, pasitenkinimas darbu, suvokiamas didesnis atlikimo veiksmingumas, elgesys tampa saugesnis, gerėja organizacijos klimatas ir, aišku, objektyvus darbo efektyvumas (Rasmussen, Jeppesen, 2006).

Taigi natūraliai priėjome tašką, kuomet reiktų atskirti sąvokas “komanda” ir “grupė”, apibrėžti ypatumus, apibūdinančius grupes, ir pristatyti modelį, padedantį įvertinti ir prognozuoti grupės funkcionavimą karinėse struktūrose.

Luft (1984, cit.pl.Wheelan, 2005) teigia, kad grupė – tai gyva sistema, reguliuojanti save per bendrą suvokimą, tarpusavio bendravimą, jautimą ir grįžtamąjį ryšį, taip pat per mainus su išorine aplinka. Tuo tarpu komanda – tai du ar daugiau asmenų, kurie tarpusavyje socialiai bendrauja, siekia vieno ar kelių bendrų tikslų, vykdo tam tikras organizacijos jiems priskirtas užduotis, yra tarpusavyje iš dalies priklausomi bei turi savo vaidmenis komandoje (Rasmussen, Jeppesen, 2006; Blaskovich, Hartel, 2008). Taigi grupė nuo komandos pirmiausia skiriasi tuo, kad komandoje žmonės turi formalius arba neformalius savo vaidmenis bei tuo, kad komanda visuomet orientuota į vieną ar kitą tikslą (pvz., krepšininukų komanda – laimėti varžybas). Grupėje nariai gali ir neturėti aiškių vaidmenų ar bendro tikslo (pvz., vairavimo kursų grupė).

Kai kurie autoriai teigia, kad svarbiausias ypatumas, atskiriantis komandą nuo grupės, yra paremiamasis elgesys, t.y. komandos narių stipri priklausomybė vienas nuo kito. Komandos nariai ne tik seka vienas kito elgesį, jį koreguoja, bet ir suteikia paramą, kai jos reikia. Gerų komandų nariai sugeba sekti ne tik kitų elgesį, bet ir savo tam, kad galėtų paprašyti paramos, kai jos prireikia (Wilson, Salas ir kt., 2007). Taigi komandinis darbas – tai daugiadimensinis, dinamiškas konstruktas, kuris remiasi tarpusavyje susijusių kognicijų, poelgių ir nuostatų deriniu (Wilson, Salas ir kt., 2007). Iš pateiktų komandos ir grupės skirtumų galima daryti išvadą, kad komanda yra daug sudėtingesnis psichologinis darinys nei grupė.

Svarbu pastebėti, kad kiekviena komanda yra grupė, tačiau toli gražu ne kiekviena grupė yra komanda (Blascovich, Hartel, 2008). Komponentų modelis teigia, kad komandos lygio savybių tiesiogiai nelemia kiekvieno nario savybės, o dėka ypatingų tarpusavio ryšių tarp komandos narių komandos savybės gali kokybiškai skirtis nuo kiekvieno iš jos narių savybių (Gorman ir kt., 2006). Jei kalbama apie grupes komandoje, tai reikia pripažinti, kad užduotys kariuomenėje kuo toliau, tuo labiau remiasi komandiniu darbu. Kiekvienas skyrius yra komanda dar didesnėje komandoje – būryje. Kiekvienas būrys yra milžiniškos komandos – kuopos – dalis. Taigi elementariausia komanda kariuomenėje yra skyrius (8-10 žmonių). Kiekvienas karys skyriuje turi labai aiškiai apibrėžtą vaidmenį (pvz., skyriaus vadas, grandies vadas, šaulys, šaulys gelbėtojas ir t.t.), todėl mūsų tyrime bus remiamasi skyriaus kaip komandos supratimu. Grupei arba komandai tiek kariuomenėje, tiek civiliniame gyvenime apibūdinti naudojami trys pagrindiniai konstruktai: elgesio, kognityviniai ir emociniai.

Daugiausiai tyrinėjami kognityviniai bei elgesio konstruktai. Ne vienas tyrinėtojas pabrėžia, kad informacijos apie emocinius komandos konstruktus kol kas labai trūksta (Rasmussen, Jeppese, 2006; Blascovich, Hartel, 2008), nors pastaraisiais metais apie juos kalbama vis daugiau (Reus, Liu, 2004). Tiriama tokie emociniai kintamieji kaip *psichologinis mikroklimatas; pasitikėjimas; identifikacija su komanda; patrauklumas; pasitenkinimas; perdegimas; stresas; emociniai*

gebėjimai (grupės emocinis intelektas) (Jordan, Troth, 2004; Reus, Liu, 2004; Rasmussen, Jeppesen, 2006; Baranski ir kt., 2007; Elfenbein, 2007; Blascovich, Hartel, 2008). Visgi duomenys apie emocijų vaidmenį komandose yra nenuoseklūs ir dažnai prieštaringi, sąvokos nepakankamai diferencijuotos ir operacionalizuotos.

Situacija neturėtų stebinti, nes grupėje kylančias emocijas sunku įvardinti ir įvertinti, todėl ilgus metus jos buvo ignoruojamos stengiantis išmatuoti “objektyvesnius” kintamuosius: kognityvinius ir/ar elgesio. Skiriami tokie kognityviniai grupės konstruktai: *komandos bendras pažinimas: bendras situacijos sąmoningumas; bendri psichiniai modeliai, tranzitinė atmintis* (Langan-Fox, Anglim ir kt., 2004; Espevik, Johnsen ir kt., 2006; Gorman, Cooke ir kt., 2006); *komandos orientacija* (Beersma, Hollenbeck ir kt., 2003; Halfhill, Nielsen ir kt., 2005); *kolektyvinis efektyvumas* (Bandura, 1994, 1995, 2006; Hirschfeld, Jordan ir kt., 2005; Wilson, Salas ir kt., 2007; Blascovich, Hartel, 2008); *sutelktumas* (Hirschfeld, Jordan Gorman ir kt., 2005; Espevik, Johnsen ir kt., 2006; Ahronson, Cameron, 2007). Komandos elgesio konstrukta apibūdina tokie kintamieji kaip *konfliktai, valdymas, bendradarbiavimas, kūrybingumas* ir, be abejo, *veiklos efektyvumas* (Britt, Adler ir kt., 2006; Siebold, 2006; Rasmussen, Jeppesen, 2006; Blascovich, Hartel, 2008).

Tradicinė ir labiausiai ištirta grupės kariuomenėje savybė – sutelktumas. Nustatyta, kad jis teigiamai koreliuoja su subjektyvia savijauta, pasitenkinimu darbu, veiklos efektyvumu. Sutelktumas neigiamai koreliuoja su distresu ir PTSD, kitų psichikos sutrikimų įverčiais (Manning, 1991; Orsillo, Roemer ir kt., 1998; Siebold, 2006; Ahronson, Cameron, 2007; Maguen, Turcotte ir kt., 2008). Sutelktumas laikomas viena svarbiausių ir seniausių karo psichologijos sąvokų, tačiau ji sunkiausiai ir operacionalizuojama (Ahronson, 2007). Kai kurie autoriai jį net sugretina su plačiai karyboje taikoma sąvoka “moralė” ir apibrėžia sutelktumą kaip karių tarpusavio ryšius, padedančius išlaikyti įsipareigojimą vienas kitam, vienybę ir ryžtą siekiant misijos tikslų nepaisant mūšio ar misijos streso (Manning, 1991). Visgi sutelktumą norint apibrėžti kaip kognityvinį kintamąjį geriausia

pasitelkti G. A. Kelly teoriją ir jos pasekėją Fransella'ą (1971), kuri teigia, kad sutelktumas – tai grupės narių psichinių konstrukčių vienodas kitimas laikui bėgant. Remiantis tokiu apibrėžimu, sutelktumas – tai ne tik psichinių konstrukčių panašumas ar persidengimas, ką apibrėžia bendrųjų psichikos modelių sąvoka, bet ir grupės kitimo procesą atsižvelgiantis darinys.

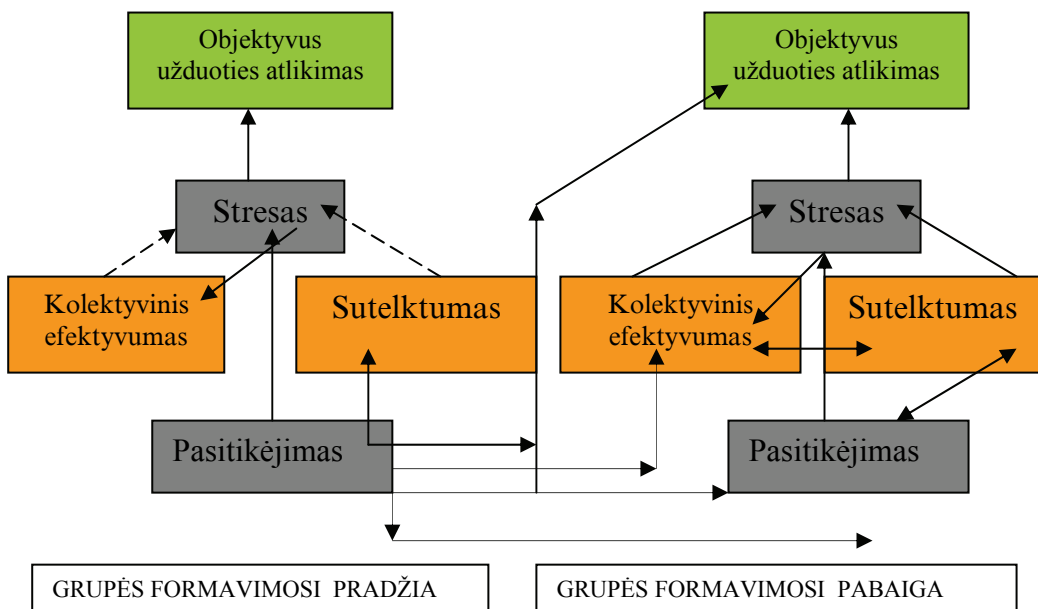
Mes renkamės tirti sutelktumą ne tik todėl, kad tai dažniausiai naudojama grupės apibūdinanti savybė karyboje. Įrodyta, kad grupės sutelktumas gerai prognozuoja darbo atlikimo efektyvumą (Ahronson, Cameron, 2007), tačiau pagrindinis sunkumas, kai kalbama apie naujai besiformuojančias grupes, yra tas, jog sutelktumui atsirasti reikia daug laiko (Manning, 1991), todėl grupės raidos pradžioje sutelktumo įverčiai gali būti labai žemi ir nepakankamai vertingi dėl menko gebėjimo prognozuoti. Todėl svarbu ieškoti kitų kintamųjų, kurie, tikėtina, galėtų būti tikslesni prognozuojant veiklos efektyvumą vėlesnėse grupės raidos stadijose.

Taigi taip pat imama kita, mažiau tyrinėta, tačiau ne mažiau reikšminga grupės savybė, - kolektyvinis efektyvumas. Kolektyvinis efektyvumas – tai žmogaus įsitikinimai apie grupės, kuriai jis priklauso, gebėjimus pasiekti reikiamų tikslų (Bandura, 1994, 2006). Suvokiamas kolektyvinis efektyvumas nėra paprasta individualių grupės narių įsitikinimų apie jų efektyvumą suma. Tai išskylanti grupės lygio savybė. Tačiau ji neveikia atskirai nuo individų, sudarančių socialinę sistemą, todėl funkcionuoja per panašius procesus kaip ir individualus Aš efektyvumas (Bandura, 2006). Suvokiamas grupės efektyvumas teigiamai susijęs su atlikimo produktyvumu, darbo motyvacija, atsparumu trukdžiams (Hirschfeld, Jordan ir kt., 2005; Bandura, 2006; Gorman, 2006).

Tiek kolektyvinis efektyvumas, tiek sutelktumas yra susiję su užduoties atlikimo efektyvumu, tačiau greičiausiai netiesiogiai, o per streso procesus (žr. 1 pav.). Pats Bandura (1994) remiasi Lazarus streso teorija ir teigia, kad egzistuoja trys keliai, per kuriuos Aš efektyvumas susijęs su patiriamu stresu. Pirmasis kelias remiasi *stresoriaus įvertinimu*. Jei stresorius yra įvertinamas kaip iššūkis, t.y.

situacija interpretuojama kaip viršijanti dabartines žmogaus galimybes, bet įveikiama labiau pasistengus, žmogui nekyla distreso ir jis užduotį įvykdo. Tuo tarpu jei užduotis suprantama kaip grėsminga arba žalinga, kyla distresas ir vertinimo procesas tęsiasi toliau. Pasak Banduros (1994), stresoriaus įvertinimas kaip grėsmingo arba negrėsmingo priklauso nuo suvokiamo Aš efektyvumo lygio. Jei žmogus jaučiasi pajėgus susidoroti su stresą keliančia situacija, jis interpretuos ją kaip iššūkį, tuo tarpu jei jis jaučiasi negalintis susidoroti su aplinkos reikalavimais, situacija interpretuojama kaip grėsminga ir kyla distresas.

Atsiradęs distresas sukelia kitas vertinimo reakcijas. Prasideda antrasis Banduros išskirtas kelias. Vertinama, ar galima *įveikti patiriamą distresą*. Lazarus (1993) teigia, kad egzistuoja dvi pagrindinės įveikos strategijos: pirmoji orientuota į problemą, antroji - į emocijas. Paprastai žmogus sprendžia, kuri strategija situacijoje yra naudingesnė, tačiau abiejų jų tikslas – sumažinti distresą tiek, kad galima būtų atlikti tam tikrą užduotį. Jei Aš efektyvumas yra aukštas, žmogus įvertina, kad jis gali įveikti distresą naudodamas tam tikras įveikos strategijas. Jei Aš efektyvumas yra žemas, žmogus nusprendžia, kad jam distreso įveikti nepavyks ir tuomet sprendžiamas klausimas, ar įmanoma *atlikti reikiamą užduotį apskritai* nepaisant distreso būsenos. Jei žmogus turi aukštą Aš efektyvumą, jis priima sprendimą, jog galima atlikti užduotį nepaisant nemalonios vidinės būsenos, tačiau jei Aš efektyvumas žemas, žmogus nutaria, kad užduoties atlikti jam nepavyks, ir tokiu atveju imasi kitų, neadaptivių veiksmų, kurie greičiausiai dar labiau padidina distresą. Kolektyvinio efektyvumo funkcionavimo principai turėtų būti tokie patys (Bandura, 2006).

1 pav. Hipotetinis modelis, demonstruojantis, kaip siejasi pagrindiniai tyrimo kintamieji grupės formavimosi pradžioje ir pabaigoje.

Remiantis PTSD tyrimais, teigiančiais, kad pagrindinis apsauginis veiksnys, padedantis susidoroti su psichologine trauma, yra grupės sutelktumas (Manning, 1991; Siebold, 2006; Ahronson, Cameron, 2007; Maguen, Turcotte ir kt., 2008), galima būtų teigti, kad sutelktumas veiklos efektyvumą veikia pagerindamas grupės gebėjimą įveikti stresą. Susidūrusi su kliūtimi sutelkta grupė linkusi ją vertinti vieningai, vadinasi tarpusavio komunikacija yra pakankamai gera ir didėja tikimybė, kad bus pasirinktas tinkamas streso įveikos kelias, nekils konfliktų ir užduotis bus atlikta tinkamai.

Taigi pavaizduotame modelyje (1pav.) keliama hipotezė, kad grupės sutelktumas ir kolektyvinis efektyvumas padeda prognozuoti darbo atlikimą jau susiformavusioje grupėje, nes, kaip jau buvo minėta, sutelktumas formuojasi praleidžiant daug laiko kartu, atliekant bendras užduotis, dalyvaujant

neformaliuose susitikimuose (Manning, 1991), o kolektyviniui efektyvumui atsirasti reikia pakankamai sukauptų žinių apie grupės gebėjimus (Bandura, 2006). Taigi reikalingas kintamasis, kuris, išmatuotas jau grupės formavimosi pradžioje, padėtų prognozuoti grupės efektyvumą vėlesnėmis grupės raidos stadijomis. Tokiu atveju vertingiausi emociniai grupės apibūdinantys kintamieji, kurie grupėje išsivysto greitai, jiems nereikalingi nuoseklūs samprotavimai.

Pasitikėjimas atsiranda tuomet, kai mes įvertiname, jog kitas asmuo yra išsikėlęs tokius pat tikslus ir disponuoja tokiomis pat vertybėmis kaip ir mes. Toks įvertinimas gali būti labai greitas (Lahno, 2001). Pasitikėjimas apibrėžiamas kaip pasitenkinimas esant priklausomam nuo kito asmens veiksmy (Sweeney ir kt., 2009). Kai kurie karo psichologai apskritai teigia, kad pasitikėjimas – pirmiausiai atsirandantis ir svarbiausias kintamasis karinio vieneto veikloje, nes tam, kad kariai nedvejodami vykdytų paskirtas užduotis, rizikuotų savo gyvybe, jie turi pasitikėti vadu, kuris tas užduotis skelbia, ir kolegomis, su kuriais tos užduotys yra vykdomos. Vado ir būrio elgesys kovoje bus neefektyvus, jei nebus abipusio pasitikėjimo tarp lyderio ir pavaldinių bei tarp pačių karių (Sweeney, Thompson ir kt., 2009).

Nustatyta, kad pasitikėjimas skatina sutelktumo jausmo formavimąsi (Reus, Liu, 2004; Sweeney, Thompson ir kt., 2009). Taigi modelyje (2 pav.) keliama prielaida, kad pradinėje grupės raidos stadijoje pasitikėjimas skatina sutelktumo formavimąsi ir padeda prognozuoti grupės sutelktumą grupei jau susiformavus. Vėlesnėse raidos stadijose pasitikėjimo ir sutelktumo ryšys yra abipusis: kuo didesnis pasitikėjimas, tuo grupės nariai atviriau bendrauja, o kuo didesniais ir tikslesniais kiekiais informacijos keičiamasi, tuo didėja tikimybė, kad psichiniai konstruktai keičiasi taip pat lygiagrečiai. Ir atvirkščiai, kuo panašesnis psichinių konstrukto kitimas, tuo didesnė tikimybė, kad narių tikslai vienodi ir pasitikėjimas vieni kitais didesnis. Be to remiantis Sweeney, Thompson ir bendrautorių (2009) duomenimis, įrodančiais, kad pasitikėjimas skatina problemų sprendimo efektyvumą, galima daryti prielaidą, kad jis turi ryšį ne tik su esamų uždavinių

sprendimo efektyvumu, bet ir leidžia prognozuoti veiklos efektyvumą grupei jau susiformavus.

Chang ir Fong (2007) ištyrę Taivano bendruomenių reakciją į SARS protrūkį nustatė, kad tuomet, kai žmonės yra veikiami aukšto streso lygio, ryšys tarp kolektyvinio efektyvumo ir pasitikėjimo vieni kitais nutrūksta. Kai streso lygis yra žemas arba vidutinis, stebimas gana tvirtas teigiamas ryšys tarp pasitikėjimo ir kolektyvinio efektyvumo. Taigi mūsų modelyje keliami prielaida, kad kolektyvinis efektyvumas su pasitikėjimu siejasi ne tiesiogiai, o per streso kintamąjį. Pavyzdžiui, karys naujai suformuotame būryje gali jausti nepasitikėjimą kai kuriais savo būrio kariais, tačiau bandyti sumažinti šį nepasitikėjimą racionaliai apsvarstydamas kolektyvinio efektyvumo lygį. Jei jis manys, kad kolektyvinis efektyvumas yra aukštas, žemo streso sąlygomis greičiausiai galės kontroliuoti neigiamus jausmus kolegų atžvilgiu. Visgi patekus į taikos palaikymo misiją, kur grėsmė gyvybei daug didesnė, taigi ir stresas aukštesnis, kontrolės gebėjimai nusilps, ir kolektyvinio efektyvumo jausmas nebeturės ryšio su pasitikėjimo lygiu. Nepaisant to, kad jis jaus, jog su kolegomis gali įvykdyti net ir sunkiausią užduotį, nepasitikėjimas kai kuriais jų gali būti itin stiprus.

Trūksta informacijos apie tyrimus, kurie nagrinėtų kolektyvinio efektyvumo ir sutelktumo ryšį. Jex ir Thomas (2003) yra nustatę, kad tarpasmeninių konfliktų skaičius grupėje neigiamai koreliuoja su kolektyvinio efektyvumo suvokimu. Taigi tikėtina, kad žemas sutelktumo lygis (ką greičiausiai rodo konfliktų skaičius) yra neigiamai susijęs su kolektyviniu efektyvumu. Shamir, Brainin ir kt. (2000) yra nustatę, kad kuo ilgiau kariai tarnauja viename dalinyje, tuo jų kolektyvinis efektyvumas yra didesnis. Kadangi sutelktumas taip pat yra susijęs su bendrai praleisto laiko trukme (Manning, 1991) modelyje nurodoma, kad susiformavusioje grupėje egzistuoja abipusis ryšys tarp kolektyvinio efektyvumo ir sutelktumo, tačiau pradinėse raidos stadijose šio ryšio dar negali būti.

Apibendrinant galima kelti prielaidas, kad pasitikėjimas, sutelktumas ir kolektyvinis efektyvumas – tai grupės savybės, kurios tarpusavyje susiję ir

pirmiausia atsiradęs pasitikėjimo jausmas sudaro sąlygas vystytis sutelktumo jausmui. Kolektyvis efektyvumas ir sutelktumas vystosi lygiagrečiai ir yra tiesiogiai tarpusavyje susiję. Kolektyvinis efektyvumas su pasitikėjimu siejasi per tarpinį streso kintamąjį, o susiformavus grupei ryšiai tarp kolektyvinio efektyvumo ir sutelktumo yra tiesioginiai. Tuo tarpu stresas – tarpinis kintamasis, per kurį šios grupės savybės veikia veiklos efektyvumą. Keliama prielaida, kad norint prognozuoti grupės efektyvumą ateityje, formavimosi pradžioje tikslingiausia tirti pasitikėjimo lygį. Tuo tarpu vėlesniais grupės formavimosi etapais visi trys šie kitimieji: kolektyvinis efektyvumas, sutelktumas ir pasitikėjimas gali būti vienodai reikšmingi.

Išvados

1. Daroma prielaida, kad pirmasis ypatumas, susiformuojantis grupėje, yra pasitikėjimas kitais grupės nariais. Pasitikėjimas skatina sutelktumo formavimąsi.
2. Galima manyti, kad stresas yra tarpinis kintamasis, kuris veikia kolektyvinio efektyvumo ir pasitikėjimo ryšį.
3. Tikėtina, kad norint prognozuoti veiklos efektyvumą ateityje, pačioje grupės raidos pradžioje prasmingiausia yra įvertinti pasitikėjimo lygį, o vėlesniais raidos etapais efektyvumą padeda prognozuoti visi trys kintamieji: sutelktumas, kolektyvinis efektyvumas ir pasitikėjimas.
4. Daroma prielaida, kad užduoties atlikimo efektyvumas siejasi su sutelktumu, kolektyviniu efektyvumu ir pasitikėjimu ne tiesiogiai, o per streso procesus.

Literatūra

- Ahronson A., Kameron J. E. (2007) The Nature and Consequences of Group Cohesion in Military Sample // *Military Psychology*, Vol. 19 (1), p. 9-25.
- Bandura A. (1994) Self-Efficacy // *Encyclopedia of Human Behavior*. NY: Academic Press, p. 71-81.
- Bandura A. (1995) Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies // *Self-Efficacy in Changing Societies*. UK: Cambridge University Press, p. 3-42.

- Bandura A. (2006) Guide for Constructing Self-Efficacy Scales // *Self-Efficacy Beliefs of Adolescents*, NY: Information Age Publishing, p. 307-337.
- Britt T. W., Adler A. B. (2003) *The Psychology of the Peacekeeper : Lessons from the Field*, N.Y.: Praeger.
- Chang L. Y., Fong E. (2007) Collective Efficacy, Trust, and Reciprocity: A Case Study of SARS in Taiwan // *American Sociological Association Conference Paper*, p. 1-26.
- Blascovich J., Hartel J.J. (2008) *Human Behavior in Military Contexts*. Washington: The National Academic Press, p. 2-251.
- Dirkzwager A.J.E., Bramsen I., Van der Ploeg H. M. (2005) Factors Associated with Posttraumatic Stress among Peacekeeping Soldiers // *Anxiety, Stress, and Coping*, 18: 1, p. 37-51.
- Elhai J.D. (2007) Posttraumatic Stress Disorder and Associated Risk Factors in Canadian Peacekeeping Veterans With Health-Related Disabilities // *La Revue canadienne de psychiatrie*, 52 (8), p.57-73.
- Gorman N.J., Cooke J.L., Winner J.C. (2006) Measuring Team Situation Awareness in Decentralized Command and Control Environments // *Ergonomics*, 49 (12), p. 1312-1325.
- Fransella F. (1971) An Investigation of Conceptual Process and Pattern Change in Psychotherapy Group // *British Journal of Psychiatry*. Vol.119, p. 199-206.
- Halfhill T., Nielsen T.M., Sundstrom E., Weilbaecher A. (2005) Group Personality Composition and Performance in Military Service Teams // *Military Psychology*, 17 (1), p. 41-54.
- Hirschfeld R.R., Jordan M.H., Feild H.S., Giles W.F., Armenakis A. (2005) Teams' Female Representation and Percieved Potency as Inputs to Team Outcomes in a Predominantly Male Field Setting // *Personnel Psychology*, 58, p. 893-924.
- Jex S.M., Thomas J.L. (2003) Relations between stressors and Goup perceptions: main and mediating effects // *Work & Stress*, Vol. 17 (2), p. 158-169.
- Lahno B. (2001) On the Emotional Character of Trust // *Ethical Theory and Moral Practice*, vol. 4, p. 171-189.
- Langan-Fox J., Anglim J., Wilson J.R. (2004) Mental Models, Team Mental Models, and Performance: Process, Development and Future Directions // *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing*, Vol.14 (4), p.331-352.
- Lazarus R.S. (1993) From psychological stress to the emotions: a history of changing outlooks // *Annual Review of Psychology*, Vol. 44.
- Manning F.J. (1991) Morale, Cohesion, and Esprit de Corps // *Handbook of Military Psychology*. NY: John Wiley and Sons, Inc., p. 345-391.
- Moran A.P. (2004) Team Cohesion // *Sport and Exercise Psychology – a Critical Introduction*. NY: Routledge, p. 69-101.
- Orsillo S. M., Roemer L., Litz B. T., Ehlich P. and Friedman M. J. (1998) Psychiatric Symptomatology Associated with Contemporary Peacekeeping: An Examination of Post-Mission Functioning Among Peacekeepers in Somalia // *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 14, p. 611-625.
- Shamir B., Brainin E., Zakay E., Popper M. (2000) Percieved Combat Readiness as Collective Efficacy: Individual- and Group Level Analysis // *Military Psychology*, 12 (2), p.105-119.
- Siebold G.L. (2006) Military Group Cohesion // *Military Life: The Psychology of Serving in Peace and Combat*. NY: Routledge, p, 30-62.

- Solomon Z., Mikulincer M., Hobholl S.E. (1986) Effects of Social Support and Battle Intensity on Loneliness and Breakdown During Combat // *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 6, p. 1269-1276.
- Sweeney P.J., Thompson V., Blanton H. (2009) Trust and Influence in Combat: An Interdependence Model // *Journal of Applied Social Psychology*, 39(1), p.235-264.
- Rasmussen T.H., Jeppesen H.J. (2006) Teamwork and Associated Psychological Factors: A Review // *Work & Stress*, vol. 20 (2), p. 105-128.
- Reus T.H., Liu Y. (2004) Rhyme and Reason: Emotional Capability and Performance of Knowledge-Intensive Work Groups // *Human Performance*, vol. 17 (2), p. 245-266
- Wheelan S. A. (2005) The Developmental Perspective // *The Handbook of Group Research and Practice*. London: Sage Publications Ltd, p. 99-135.
- Wilson K.A., Salas E., Priest H.A., Andrews D. (2007) Errors in the Heat of Battle: Taking a Closer Look at Shared Cognition Breakdowns Through Teamwork // *Human Factors*, 49 (2), p. 243-256.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MILITARY GROUPS

Vita Mikuličiūtė

Vilnius University

mikuliciute@gmail.com

The main purpose of this paper is to present and to validate the theoretical model, which is going to be tested on Lithuanian military groups, preparing to go to the peace keeping operations in Afghanistan. Model is based on four main variables, which describe the groups – it is cohesion, collective efficacy, trust and stress level. The main assumption of the model is that the level of trust, estimated at the beginning of the group development, has the greatest relation with the objective performance efficacy and has the power to predict performance efficacy at the later stages of group development. Collective efficacy and cohesion (cognitive constructs) appear later in the groups and are related with performance efficacy in the later stages of the group development. Another assumption in the model is made, which states that performance efficacy is related to cohesion, collective efficacy and trust not directly but through the stress processes instead. The results of the research could be used in order to simplify and specify the evaluation of the teams, going to the peace keeping operations.

PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ POKALBIAI: AR MERGAITĖS IR BERNIUKAI KALBA SKIRTINGO ILGIO SAKINIAIS?

Ingrida Balčiūnienė

Vytauto Didžiojo universitetas

i.balciuniene@hmf.vdu.lt

Inga Miklovytė

Vilniaus Universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas

ingamiklovyte@gmail.com

Šiame straipsnyje analizuojama viena iš svarbiausių vaikų kalbos ypatybių – vidutinis pasakymo ilgis, atskleidžiantis ne tik žodyno, gramatikos išsivystymą, bet ir bendrąją kalbos ir kognityvinę raidą. Remiantis tekstynų lingvistikos metodu ir naudojantis automatinės kalbinės analizės programa CHILDES (Child Language Data Exchange System), buvo sukaupti (įrašyti, transkribuoti ir morfologiškai koduoti) priešmokyklinio amžiaus vaikų pokalbiai ir nustatytas vidutinis jų pasakymų ilgis. Tyrimo rezultatai rodo, kad priešmokyklinio amžiaus mergaitės kalba šiek tiek ilgesniais ir sudėtingesnės konstrukcijos sakiniais, nors bendros jų kalbos išsivystymo tendencijos yra tokios pat kaip bendraamžių berniukų.

Psicholingvistiniai vaikų kalbos tyrimai pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje sulaukia vis daugiau mokslininkų dėmesio – per šį laikotarpį išsamiai išanalizuotas lietuvių kalbos daiktavardžio (Savickienė, 1999, 2003), būdvardžio (Kamandulytė, 2010), veiksmažodžio (Wójcik, 2000) morfologijos įsisavinimas, vaikų ir tėvų pokalbio ypatybės (Balčiūnienė, 2009), šiuo metu atliekami eksperimentiniai tyrimai, pradedama tirti sutrikusi kalbos raida (Dabašinskienė, Ruzaitė 2009). Vis dėlto nemažai svarbių kalbos raidos aspektų (tokių, kaip vaikų kalbos sintaksė, leksika) Lietuvoje dar nėra tyrinėti arba tyrimai atliekami tik fragmentiškai. Viena iš tokių kalbos raidos ypatybių yra ir vidutinis pasakymo ilgis: nors kitose šalyse ši vaikų kalbos ypatybė tiriama jau daugiau kaip trisdešimt metų, Lietuvoje tokio pobūdžio tyrimai iki šiol nebuvo atliekami (išskyrus atvejus, kai vaikų kalbos tyrimus atliekantys mokslininkai skaičiuoja tiriamųjų vidutinį pasakymo ilgį, kaip

papildomą kalbos išsivystymo charakteristiką). Lietuvoje trūksta ir vyresnio amžiaus vaikų kalbos tyrimų – dažniausiai apsiribojama ankstyvosios kalbos raidos analize. Siekiant bent iš dalies užpildyti šią spragą, 2007 m. VDU buvo pradėti kaupti priešmokyklinio amžiaus vaikų kalbos duomenys, kuriuos ištyrus tikimasi nustatyti ne tik vidutinio pasakymo ilgio, bet ir kitų svarbių kalbos išsivystymo ypatybių standartą 5–7 m. vaikams, kad ateityje būtų galima įvertinti kalbinį vaiko pasirengimą mokyklai. Taigi šiuo straipsniu pristatoma dalis atliekamo tyrimo – priešmokyklinio amžiaus vaikų vidutinio pasakymo ilgio analizė.

Teoriniai tyrimo pagrindai

Vidutinis pasakymo ilgis (angl. *mean length of utterance* – MLU) yra viena iš svarbiausių vaikų kalbos ypatybių, parodanti ne tik žodyno apimtį, gramatikos įsisavinimo lygį, bet ir bendrąją kalbos ir kognityvinę raidą. Atliekant vaikų kalbos didelių imčių tyrimus, vidutinis pasakymo ilgis yra taikomas kaip pagrindinis kriterijus, padedantis sugrupuoti tiriamuosius pagal jų kalbos išsivystymo lygį. Įrodyta, kad šis rodiklis yra žymiai tikslesnis nei vaiko biologinis amžius, kadangi vaikai tas pačias kalbos išsivystymo fazes (vienažodžių pasakymų fazę, perėjimą į pirmųjų dvižodžių junginių fazę ir t. t.) pasiekia nevienodu amžiaus laikotarpiu (Miller, Chapman, 1981). Tiriant vieno ar kelių informantų kalbą, vidutinis pasakymo ilgis leidžia palyginti individualų kalbos išsivystymo lygį su tos pačios amžiaus grupės vaikų kalba. Užsienio šalyse, turinčiose ilgametę vaikų kalbos tyrimų patirtį, nustatyta tiesioginė priklausomybė tarp vidutinio pasakymo ilgio ankstyvuojų kalbos raidos laikotarpiu ir vėliau, mokykliniame amžiuje, besiformuojančių skaitymo įgūdžių lygio. Žymiai mažesnis, lyginant su tos pačios amžiaus grupės vaikų kalba, vidutinis pasakymo ilgis leidžia įtarti ir tam tikrą kalbos raidos sutrikimą.

Daugelis specialistų teigia, kad vaikai, pradėję lankyti mokyklą, turi pakankamai susiformavusią kalbą, t. y. taisyklingai taria garsus, turi pakankamos apimties aktyvųjų ir pasyvųjų žodyną, kalba gramatiškai taisyklingais sakiniais. Vis

dėlto pastebima, kad vaikai mokykloje sunkiai geba formuluoti (galbūt – ir suvokti) ilgesnius pasakymus, kurti rišlius pasakojimus (Povilaitienė, 2008). Atkreipiant dėmesį į specialistų pastabas, buvo suformuluotas tyrimo **tikslas** – nustatyti vidutinį pasakymo ilgį priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje, kad vėliau būtų galima įvertinti bendrąją vaikų kalbos raidą. Vidutinis pasakymo ilgis nustatomas dviem būdais: a) skaičiuojant morfemų skaičių pasakyme ir b) skaičiuojant žodžių skaičių pasakyme. Iki šiol diskutuojama, kuris skaičiavimo būdas tiksliau atskleidžia vaikų kalbos išsivystymo stadiją (Parker, 2005), tačiau šiuo metu programa CHILDES yra pritaikyta nustatyti vidutinį pasakymo ilgį žodžiais.

Metodika

Tyrimo taikomas skersinio pjūvio (angl. *cross-sectional*) metodas, kai tyrimui atrenkami informantai, priklausantys tai pačiai amžiaus grupei, pasižymintys panašiomis socialinėmis charakteristikomis, imtis yra subalansuota lyties požiūriu.

Tyrimo medžiagą sudaro priešmokyklinio amžiaus vaikų pokalbiai (dialogai), sukaupti taikant *bendros veiklos metodą* (Jurjeva 2001): vaikų porai duodamas nespalvotas piešinys, spalvoti pieštukai ir skiriama 10 minučių nuspalvinti piešiniui; užduoties atlikimo metu vaikai paliekami vieni specialioje patalpoje, jų pokalbiai įrašinėjami. Siekiant paskatinti vaikus aktyviau dalyvauti pokalbyje, naudojami du stimuliuojantys veiksniai: a) vaikams pasakoma, kad jie dalyvauja gražiausio piešinio konkurse, todėl atlikdami užduotį jie aktyviau tariasi, kaip gražiau nuspalvinti; b) vaikams duodami tik šeši pagrindinių spalvų pieštukai, todėl vaikai, atlikdami užduotį, turi susitarti, kaip jais dalintis. Įrašinėjant dialogus, vaikai buvo suskirstyti pagal jų bendravimą darželio grupėje, nes bijota, kad vaikai, kurie visiškai nebendruoja tarpusavyje, mažai kalbės (ar visai nekalbės) ir atlikdami skirtą užduotį. Ruošiantis tyrimui, 2007 m. pavasarį – 2008 m. rudenį Kauno vaikų darželyje „Vaikystė“ buvo įrašyta dvidešimt priešmokyklinio ugdymo

grupės lankančių vaikų dialogų. Vėliau iš šių įrašų tyrimui atrinkti dvylikos vaikų duomenys, lygiavertiški lyties ir amžiaus aspektu: a) pasirinktos šešios mergaitės ir šeši berniukai; b) pasirinkti šeši vaikai, kurių kalba įrašyta mokslo metų pradžioje, ir šeši vaikai, kurių kalba įrašyta mokslo metų pabaigoje. Vidutinė vieno pokalbio trukmė – vienuolika minučių.

Įrašius informantų kalbą, tolimesnis darbo etapas buvo transkribuoti ir koduoti ją naudojantis kompiuterine programa CHILDES (Child Language Data Exchange System, MacWhinney, 2000). Ši kompiuterinė sistema sudaryta iš dviejų analizės programų: transkribavimo ir kodavimo programos CHAT ir analizės programų paketo CLAN, kuriuo naudojantis galima atlikti medžiagos tyrimus, atskleidžiančius vartojamų leksinių ir gramatinių kategorijų dažnumą, pasakymo ilgį ir kt. Taigi tyrimo metu vidutinis pasakymo ilgis buvo automatiškai skaičiuojamas CHILDES analizės CLAN programa.

Tyrimo rezultatai

Priešmokyklinio amžiaus vaikų pokalbių vidutinis pasakymo ilgis

Atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai geba vartoti palyginti ilgus pasakymus – vidutinis jų VPI yra 5,424. Toks VPI, priklausomai nuo kalbėjimo situacijos, būdingas ir suaugusių žmonių kalbai: lietuvių *vaikiškosios kalbos* (su 1;7–2;5 amžiaus dukromis bendraujančių mamų) vidutinis VPI yra 3,206, o suaugusių moterų (privačiame pokalbyje) – 3,872 (Kamandulytė, 2005: 32). Tai rodo, kad penkiamečiai–šešiamečiai vaikai kai kuriais aspektais jau yra pasiekę suaugusiųjų kalbos lygį ir net jį lenkia. Didžiausias vidutinis pasakymo ilgis dialoguose yra 7,515. Pokalbiuose esama tokių atvejų, kuomet vidutinis pasakymo ilgis yra trys ar keturi žodžiai – tokiais pasakymais dialoguose dažniausiai išreiškiami įvairūs liepimai, patarimai, pavyzdžiui:

Miglė²: *Ir tu trenk. Dabar tavo eilė. Neaiškink, lukterėk ten.*
 Mantas: *Geltoną man duok! Spalvink savo, nežiūrėk!*

Iš lentelės duomenų matyti, kad pats mažiausias vidutinis pasakymo ilgis dialoguose yra 1,000 – tai reiškia, kad visi pasakymai yra vienažodžiai. Tikriausiai tai lemia asmeninės informanto kalbėjimo savybės ir pats dialogo pobūdis, kuomet dažnai užtenka pasakyti tik vieną žodį, kad pašnekovas tinkamai suprastų pasakymą, pavyzdžiui:

Aurimas: *Kodėl? Ką? Piesk! Žiūrėk! Mhm.*
 Tomas: *Mhm. Kur?*

Vis dėlto tokių atvejų esama nedaug – visų tiriamųjų vaikų kalboje vyrauja ilgesni pasakymai.

Mergaičių ir berniukų vidutinis pasakymo ilgis

Tyrimo rezultatai rodo, kad mergaičių ir berniukų vidutinis pasakymo ilgis yra panašus (žr. 1 lentelę), tačiau dažniausiai mergaitės kalba šiek tiek ilgesniais sakiniais.

1 l e n t e l ė. Mergaičių ir berniukų vidutinis pasakymo ilgis

Mergaičių vidutinis pasakymo ilgis		Berniukų vidutinis pasakymo ilgis	
Vardas	VPI	Vardas	VPI
Miglė	5,691	Aurimas	3,517
Rūta	5,167	Tomas	6,058
Akvilė	7,515	Rokas	5,182
Viktorija	4,823	Mantas	4,169
Rita	5,066	Edgaras	4,571
Gabrielė	5,155	Nojus	5,667
Vidurkis 5,570		Vidurkis 4,861	

² Visų tyrime dalyvavusių vaikų vardai yra pakeisti.

Mergaičių pasakymo ilgio vidurkis yra 5,570, o berniukų – 4,861. Pagrindinė priežastis, lemianti didesnę pokalbiuose dalyvavusių mergaičių vidutinį pasakymo ilgį, tikriausiai yra tai, kad mergaitės buvo linkusios viską išsamiau paaiškinti negu berniukai, pavyzdžiui:

Rūta: *Aaa, tai čia bus penki, tai yra nubrauk, nes po penkių bus šeši, tai gaunasi penkiasdešimt šeši.*

Miglė: *Todėl man nepatogu spalvinti, kai priklijavo.*

Berniukai dažniau vartoja konkretesnius pasakymus, pavyzdžiui:

Mantas: *O eglė? Padariau, dabar eik tu padaryk.*

Nojus: *Nu, nepertrauk. O aš meškiuką.*

Mergaičių ir berniukų vidutinio pasakymo ilgio skirtumas gali būti paaiškintas ir šiek tiek greitesne mergaičių kalbos raida: nors specialūs tyrimai šiuo atveju nebuvo atlikti, analizuojant vaikų kalbos įrašus matyti, kad mergaitės jau vartoja nemažai sudėtinių sakinių (netgi sunkiausiai įsisavinamų prijungiamojo tipo konstrukcijų), o berniukai vis dar dažnai vartoja paprastesnės sandaros sakinius.

Išvados

Apibendrinant pateiktus tyrimo rezultatus, galima pasakyti, kad mergaičių ir berniukų vidutinis pasakymo ilgis yra panašus, tačiau dažniausiai mergaitės kalba šiek tiek ilgesniais sakiniais (mergaičių pasakymo ilgio vidurkis yra 5,570, berniukų – 4,861). Tikriausiai tai galima paaiškinti tuo, kad mergaitės pokalbių metu linkusios viską išsamiau paaiškinti negu berniukai – pastarieji dažniau kalba trumpais konkrečiais sakiniais. Atliktas tyrimas patvirtino, kad mergaičių kalbos raida yra šiek tiek spartesnė nei berniukų: tiriamuoju laikotarpiu mergaitės jau

vartojo nemažai sudėtinių sakinių, o berniukai vis dar dažnai kalbėjo paprastesnės sandaros sakiniais.

Literatūra

- Jurjeva N. M. (2001) – Юрьева Н. М. (2001). Экспериментальное исследование диалогического взаимодействия детей–сверстников в совместной деятельности. *Ребенок как партнер в диалоге: Труды постоянно действующего семинара по онтолингвистике*. Выпуск второй. Москва: Союз.
- Kamandulytė L. (2005). *Vaikiškosios kalbos modifikacijos*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.
- Parker N. D. (2005). A comparative study between mean length of utterance in morphemes (MLUm) and mean length of utterance in words (MLUw) // *First Language* (25 (3)). 365–376.
- MacWhinney B. (1991). *The CHILDES project: tools for analyzing talk*. Hillsdale: NJ Lawrence Erlbaum Associates.
- Miller F., Chapman R. S., 1981, The relation between age and mean length of utterance in morphemes // *Journal of Speech and Hearing Research* (24). 154–161.
- Povilaitienė G. (2008). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbiniai sutrikimai ir korekcija*. Apskritojo stalo diskusija „Kalbos raidos sutrikimų diagnozavimas Lietuvoje“. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008-11-17.

CONVERSATIONS BETWEEN LITHUANIAN PRESCHOOLERS: MLU OF BOYS AND GIRLS

Ingrida Balčiūnienė

Vytautas Magnus University

i.balciuniene@hmf.vdu.lt

Inga Miklovytė

Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities

ingamiklovyte@gmail.com

The goal of the presented research was to investigate MLU of Lithuanian preschoolers. The investigation was based on cross-sectional data of 5-7 years age Lithuanian children from one Kaunas kindergarten. The data (recordings of children's dialogues) was collected according a method of *joint activity* and analyzed using tools of CHILDES (Child Language Data Exchange System). The results of the research indicate that girls tend to produce longer and more complex sentences than boys, despite the general characteristics of their language seem to be similar.

MOKYMOŠI NEGALIĄ TURINČIŲ PAAUGLIŲ SAVĘS VERTINIMAS: SĄSAJOS SU PATYČIŲ PATYRIMU

Monika Skerytė-Kazlauskienė

Vilniaus universitetas

monika.skeryte-kazlauskiene@fsf.stud.vu.lt

Pranešime analizuojama mokymosi negalią turinčių mokinių savęs vertinimo ypatumai multidimensiniu aspektu, siejant savęs vertinimą su patyčių patyrimu. Tyrime dalyvavo 184 šeštų – septintų klasių mokiniai (vidutinis amžius 12,5, SD = 0,7) iš įvairių lietuviškų Vilniaus miesto mokyklų. Iš jų 93 su mokymosi negalios diagnoze, 91 paauglys sudarė palyginamąją grupę – vidutiniškai besimokantys tų pačių klasių moksleiviai. Pranešime analizuojami mokinių savęs vertinimo skalės (Harter, 1985), YSR kompetencijų bei užimtumo klausimų (Achenbach, 2001) ir patyčių patyrimo duomenys. Rastas reikšmingas skirtumas tarp grupių – patyrusių patyčias mokinių su mokymosi negalia bendrosios savivertės, akademinų kompetencijų ir elgesio adekvatumo vertinimai yra žemesni, lyginant su nepatyrusiais patyčių mokiniais su mokymosi negalia, šio skirtumo palyginamojoje grupėje nerasta. Kompetencijų ir užimtumo rezultatai neigiamai siejasi su patyčių patirtimi, kas gali būti vertinama kaip apsauginiai veiksniai. Pranešime aptariami tyrimo rezultatai bei jų svarba.

Mokymosi negalia yra sutrikimas susijęs su mokymosi, suvokimo ir informacijos apdorojimo sunkumais, kurie trukdo sėkmingai išmokti skaityti, rašyti ar skaičiuoti, nors intelektas yra normalus (Kavale, Forness, 1992). Vis daugiau tyrimų patvirtina, kad mokymosi negalia nėra tik akademinis sutrikimas, ji paveikia ir kitas psichosocialinio funkcionavimo sritis (Greenham, 1999), tokias kaip socialiniai santykiai su bendraamžiais, emocinė savijauta, savęs vertinimas, elgesio adekvatumas.

Atliekami įvairūs tyrimai aiškinantis, kaip jaučiasi mokymosi negalią turintys mokiniai, ar jie supranta savo sunkumus. Vienas iš rodiklių, nusakantis asmenų savijautą yra savęs vertinimas – kaip asmuo mato savo įvairias kompetencijas, kaip apskritai vertina save kaip žmogų. Pastaruoju metu vis daugiau taikomi multidimensiniai savęs vertinimo modeliai, kuriais savęs vertinimas išskaidomas į atskiras savęs vertinimo sritis. Tyrimai rodo, kad

mokymosi negalią turintys mokiniai blogiau vertina savo akademinės kompetencijas, tačiau dėl kitų savęs vertinimo sričių gaunami prieštaringi rezultatai (žr. Zeleke, 2004). Šiame tyrime, siekdami palyginti paauglių savęs vertinimą, remiamės S.Harter savęs vertinimo multidimensiniu modeliu (Harter, 1999).

Vienas iš aktualių ir skausmingų mokyklinių patyrimų yra patyčių patyrimas (žr. Povilaitis, 2008). Šiame pristatyme keliamas klausimas – kaip patyčių patyrimas susijęs su mokymosi negalią turinčių paauglių savęs vertinimu – ar šios sąsajos yra tokios pačios kaip ir jų bendraamžių, kurie mokosi tose pačiose mokyklose, mokosi vidutiniškai ir taip pat patiria arba nepatiria patyčių. Taip pat papildomai siekiama išsiaiškinti, ar vienodai šiose grupėse siejasi patyčių patyrimas su paauglių kompetencijomis, tokiomis, kaip laisvalaikio užimtumas, sporto kompetencijos ar turimų pareigų namie turėjimas. Keliamo prielaidą, kad šios pozityvios kompetencijos gali būti kaip apsauginis faktorius patyčių patyrimui.

Metodika

Tyrimo dalyviai. 184 šeštų – septintų klasių mokiniai (12–14 metų, vidutinis amžius 12,5, SD = 0,7) iš įvairių lietuviškų Vilniaus miesto mokyklų. Iš jų 93 (62 berniukai ir 31 mergaitė) turėjo mokymosi negalios diagnozę, nustatytą ar patvirtintą psichologinėje pedagoginėje tarnyboje. Palyginamąją grupę sudarė 91 paauglys (57 berniukai ir 34 mergaitės) atrinkti iš tų pačių klasių ar mokyklų kaip ir tiriamosios grupės mokiniai, jų mokymosi pasiekimai vidutiniai.

Metodika. Šiam pranešimui naudota dalis duomenų iš mokinių su mokymosi negalia tyrimo, kurio iniciatorė yra dr. Rasa Barkausienė. Čia pateikiamos tik metodikos ir klausimai, susiję su šiuo pristatymu.

Vaikų savęs suvokimo skalė (Harter, 1985). Tai multidimensinė 8-13 metų vaikų savęs suvokimo įvertinimo skalė, šiame tyrime naudotos šios subskalės: akademinės kompetencijos, socialinio priėmimo suvokimo, elgesio suvokimo ir bendrojo savęs vertinimo. Kiekvieną subskalę sudaro šeši teiginiai, sudaryti alternatyvų pasirinkimo forma (siekiant sumažinti socialinį pageidaujamumą)

(Harter, 1985). Kiekvienas teiginys vertinamas 1-4 balų sistemoje, subskalės įverčiai sumuojami. Šio tyrimo imties vidinio suderinamumo rodikliai (Cronbacho alpha) yra nuo 0,61 iki 0,71. Lietuviškos skalės versiją parengė dr. Rasa Barkauskienė (Barkauskienė, 2003).

Patyčių patyrimas įvertintas klausimu „*kaip dažnai kiti mokiniai iš tavęs tyčiojosi (per paskutinius 2 mėn.)?*“, paimtu iš Vaikų linijos sudarytos anketos. Pagal paauglių atsakymus į šį klausimą, paaugliai suskirstyti į dvi grupes – patyčių nepatyrusių grupę priskirti paaugliai, kurie atsakė, kad niekada nepatyrė tyčiojimosi, visi kiti, bent kartą patyrę patyčias, priskirti į patyrusių patyčias grupę.

Tyrimo dalyviai pildė *YSR 11/18* (jaunuolio versija) T.M. Achenbach (2001) sudarytą klausimyną (Žukauskienė, Kajokienė, 2006), tačiau šiam pristatymui svarbūs tik trys į šį klausimyną įeinantys klausimai, atspindintys pozityvias paauglių kompetencijas, užimtumą:

- „išvardykite tas sporto šakas, kurias labiausiai mėgstate ir praktikuojate“ – sportinė kompetencija;
- „išvardykite laisvalaikio pomėgius ir nesportinius žaidimus“ - laisvalaikis;
- „nurodykite darbą arba pareigas, kurias atliekate“ - pareigos.

Atsakymai buvo susumuoti ir išreikšti skaičiumi – kiek sportinių, laisvalaikio ar darbinių užsiėmimų turi paauglys.

Duomenų apdorojimas. Duomenys buvo tvarkomi ir rezultatai skaičiuojami naudojantis SPSS 18.0 statistinį paketą.

Rezultatai

Mokymosi negalią turinčių mokinių savęs vertinimas buvo statistiškai reikšmingai žemesnis nei vidutiniškai besimokančių mokinių visose vertintose srityse: akademinės kompetencijos, socialinio priėmimo, elgesio suvokimo ir bendrojo savęs vertinimo (1 lentelė).

1 lentelė. Savęs vertinimo sričių vidurkiai (standartiniai nuokrypiai) ir palyginimas

Savęs vertinimo sritis	Turinčių mokymosi negalia grupė	Palyginamoji grupė	
	M (SD)	M (SD)	t
Akademinė kompetencija	13,38 (3,3)	16,44 (3,6)	-5,88***
Socialinis priėmimas	15,61 (3,4)	17,25 (3,5)	-3,08**
Elgesio adekvatumas	16,25 (3,4)	17,46 (3,3)	-2,36*
Bendras savęs vertinimas	16,46 (3,5)	17,65 (3,4)	-2,30*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Patyčių per paskutinius du mėnesius abi grupės patyrė vienodai – 70,5 proc. vaikų iš mokymosi negalią turinčių grupės ir 65,6 proc. palyginamosios grupės vaikų ($t = 0,74$, $p > 0,05$). Suskirsčius tyrimo dalyvius pagal tai, ar jie patyrė patyčių, ar ne, vėl palygintas jų savęs vertinimas atskirai grupėse (2 lentelė). Nustatyta, kad grupės viduje taip pat yra skirtumų – mokymosi negalią turintys paaugliai, kurie patyrė patyčių save vertina blogiau nei tie, kurie turi negalią ir patyčių nepatyrė. Šie skirtumai buvo akademinės kompetencijos, elgesio adekvatumo ir bendrojo savęs vertinimo srityse. Vidutiniškai besimokančių paauglių be mokymosi negalių grupėje jokių savęs vertinimo skirtumų nerasta, lyginant patyčias patyrusius ir nepatyrusius paauglius.

2 lentelė. Savęs vertinimo palyginimas patyčias patyrusių ir jų nepatyrusių paauglių grupėse

Grupės	Savęs vertinimo sritis	Nepatyrę patyčių	Patyre patyčių	
		M (SD)	M (SD)	t
Mokymosi negalią turintys paaugliai	Akademinė kompetencija	14,71 (3,9)	12,90 (3,0)	2,23*
	Socialinis priėmimas	16,33 (3,5)	15,38 (3,5)	1,08
	Elgesio adekvatumas	17,62 (3,6)	16,67 (3,1)	2,39*
	Bendrasis savęs vertinimas	17,95 (4,2)	16,00 (3,1)	2,25*
Palyginamosios grupės paaugliai	Akademinė kompetencija	16,18 (3,3)	16,39 (3,6)	-0,26
	Socialinis priėmimas	18,17 (3,4)	16,71 (3,5)	1,06
	Elgesio adekvatumas	17,27 (3,3)	17,41 (3,4)	-0,20
	Bendrasis savęs vertinimas	17,70 (3,7)	17,53 (3,2)	0,22

* $p < 0,05$.

Libiausiai su patyčių patirtimi mokymosi negalią turinčių paauglių grupėje tiesiogiai siejosi (Pearson koreliacija) tokie savęs vertinimą apibūdinantys teiginiai, kaip „*vieni vaikai dažnai yra nepatenkinti savimi*“ ($r = 0,22$, $p < 0,05$), „*vieni vaikai nesielgia tinkamai ir teisingai*“ ($r = 0,24$, $p < 0,05$), „*kiti vaikai nori būti kitokiais*“ ($r = 0,25$, $p < 0,05$). Grupėje be mokymosi negalios su patyčių patirtimi tiesioginį ryšį turėjo vienas teiginys – „*kiti vaikai nėra labai populiariūs, mėgstami*“ ($r = 0,28$, $p < 0,01$).

Tiesiogiai neigiamai su patyčių patirtimi siejosi paauglių kompetencijos ir užimtumas (matuoti YSR klausimais). Mokymosi negalią turinčių paauglių patyčių patyrimas sudarė neigiamą koreliaciją su tuo, kiek mėgstamų sporto ($r = -0,25$, $p < 0,05$) ar ne sporto ($r = -0,28$, $p < 0,01$) užsiėmimų turi ir gali išvardinti paaugliai. Tokio ryšio palyginamojoje grupėje nebuvo. Palyginamojoje grupėje patyčių patyrimas neigiamai siejosi su skirtingų pareigų namie turėjimu ($r = -0,23$, $p < 0,05$) – kuo daugiau pareigų, tuo mažiau patyčių patyrimo.

Rezultatų aptarimas

Šiame tyrime gautas paauglių su mokymosi negalia savęs vertinimo ir patyčių patyrimo ryšys – tie mokiniai su mokymosi negalia, kurie bent kartą per paskutinius du mėnesius yra patyrę patyčių, blogiau save vertina bendrai, blogiau vertina savo akademinius pasiekimus bei elgesio adekvatumą, nei tie mokiniai su mokymosi negalia, kurie nėra patyrę patyčių. Tyrimo rezultatai deja neįgalina nustatyti šio ryšio krypties, ar tie paaugliai su mokymosi negalia, kurie blogai save vertina yra linkę dažniau patirti patyčias, ar tie paaugliai, kurie patiria patyčias ima blogiau save vertinti. Tačiau akivaizdu, kad nors šie skirtumai ir nėra labai dideli, bet statistiškai reikšmingi, tuo tarpu mokymosi negalių neturinčių vidutiniškai besimokančių mokinių grupėje šių skirtumų iš viso nėra, t.y. vidutiniškai besimokantys paaugliai, bent kartą patyrę patyčias nevertina savęs blogiau nei patyčių nepatyrę.

Aiškinantis, kodėl šie savęs vertinimo skirtumai egzistuoja, gali padėti atskirų savęs vertinimo skalės teiginių analizė. Matyti, kad mokymosi negalią turinčių paauglių grupėje šie teiginiai yra apie juos pačius – jie mano, kad netinkamai elgiasi, nepatenkinti savimi, nori būti kitokie nei yra. Tuo tarpu vidutiniškai besimokančių paauglių grupėje su patyčių patyrimu tiesiogiai siejasi vienintelis teiginys, kuris yra apie populiarumą, mėgstamumą, šis teiginys nenusako, kodėl paauglys jaučiasi nemėgstamas - tai gali būti ir paauglio, ir aplinkinių ypatumas. Gali būti, kad mokymosi negalią turintys ir jos neturintys mokiniai daro skirtingas atribucijas – mokymosi negalią turintys mokiniai patyčias sieja su savimi – patyčios jiems galbūt yra kaip rodiklis, kad jie nėra tokie geri, kaip bendraklasiai, gali būti, kad mokymosi negalią turintys paaugliai matydami savo akivaizdžius trūkumus prisiima kitų tyčiojimąsi kaip savo trūkumą. Tuo tarpu kiti mokiniai galbūt patyčias labiau supranta kaip abipusį reiškinį – vieni yra mėgstami, kiti nelabai, tai gali būti dėl mados, dėl pomėgių, dėl įvairių dalykų, nebūtinai susijusių su pačiu paaugliu. S.Harter nurodo (1999), kad egzistuoja skirtingas savęs vertinimo ir populiarumo tarp bendraamžių ryšys: vieni paaugliai

tvirtina, kad savęs vertinimas yra pirma populiarumo ir nuo populiarumo nepriklauso, kiti teigia, kad savęs vertinimas priklauso nuo populiarumo. Pastarieji yra pažeidžiamesni ir labiau siekia aplinkinių pritarimo. Reikėtų atlikti papildomų tyrimų, siekiant patikrinti, koks požiūris būdingas mokymosi negalią turintiems mokiniams.

Šis tyrimas taip pat iškelia klausimą, kodėl patyčių patyrimas labiau siejasi su akademinio savęs vertinimu, bendruoju ar elgesio adekvatumo vertinimu, o su socialiniu nesisieja, nors sveikas protas sakytų, kad patyčių patyrimas turėtų labiausiai sietis su socialiniu savęs vertinimu. Norint atsakyti į šį klausimą reikėtų papildomo galbūt platesnio tyrimo.

Patyčių patyrimas neigiamai siejasi su užimtumu. Mokymosi negalią turinčių paauglių grupėje su sporto ir laisvalaikio užimtumu, o palyginamojoje grupėje – su darbinio užimtumu. Tai gali būti gera kryptis prevencijai – kuo aktyvesni vaikai, kuo jie daugiau domisi sportu ir laisvalaikio užsiėmimais, tuo galbūt jie turi daugiau draugų, daugiau veiklos, yra patrauklesni kitiems ir galbūt sau ir taip susilaukia mažiau patyčių.

Šiuo tyrimu bandėm atsakyti į klausimą, kaip siejasi mokymosi negalią turinčių paauglių savęs vertinimas su patyčių patyrimu. Akivaizdu, kad ryšys yra – patyčių egzistavimas susijęs su dar blogesniu mokymosi negalią turinčių mokinių savęs vertinimu – ir šis ryšys yra stipresnis nei vidutiniškai besimokančių bendraklasių. Tai dar kartą parodo patyčių ypatingą poveikį jautriai populiacijai – mokymosi negalią turintiems paaugliams, kuriems mokykloje ir taip sunku dėl mokymosi negalios specifikos. Gera šio tyrimo žinia yra tai, kad ne visi paaugliai patiria patyčias, kad laisvalaikio, sportinis užimtumas bei pareigų turėjimas galbūt veikia kaip apsauginiai faktoriai patyčių prevencijoje. Šis tyrimas taip pat iškelia daug klausimų ir pamąstymų, koks ir yra vienas iš šio pristatymo tikslų.

Literatūra

Barkauskienė R. (2003) Mokymosi negalią turinčių vaikų savęs suvokimo ypatumai // *Specialusis ugdymas*. T. 1 (8), p 96-103.

- Greenham S.L. (1999) Learning disabilities and psychosocial adjustment: a critical review // *Child Neuropsychology*. Vol. 5(3), p. 171-196.
- Harter S. (1985) Manual for the Social Support Scale for Children. Denver: University of Denver.
- Harter S. (1999) The Construction of the self. A developmental perspective. The Guilford Press, NY.
- Kavale K. A., Forness S. R. (1992) History, definition, and diagnosis. Learning Disabilities. Nature, Theory, and Treatment / Ed. by N. N. Singh, I. L. Beale. New York: Springer-Verlag, p. 3-43.
- Povilaitis R. (2008) Mokinių dalyvavimo patyčiose ir psichosocialinio funkcionavimo sąsajos. Daktaro disertacija, Vilnius, Vilniaus universitetas.
- Zelege S. Self-concepts of students with learning disabilities and their normally achieving peers: a review // *European Journal of Special Needs Education*. 2004, vol. 19(2), p. 145-170.
- Žukauskienė R., Kajokienė I. (2006) CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6-18 metų Lietuvos vaikų imties duomenis. *Psichologija*, t. 33, p. 31-45.

SELF-EVALUATIONS OF ADOLESCENTS WITH LEARNING DISABILITY: DOES BULLYING MATTER?

Monika Skerytė-Kazlauskienė

Vilnius University

monika.skeryte-kazlauskiene@fsf.stud.vu.lt

The main goal of this report is to evaluate the connection of self-evaluations of adolescents with the experience of bullying at school. Dr. Rasa Barkauskienė initiated a study of adolescents with learning disability; this report is based on the part of this study. Participants: 184 schoolchildren of sixth-seventh grades from various Vilnius schools (mean age 12,5, SD = 0,7). 93 adolescents were with learning disability diagnosis and 91 were class mates with average achievements. We analyse the results of self-perception profile for children (Harter, 1985), YSR (Achenbach, 2001) questions on competence and occupation, and experience of bullying (never or at least once per last two months). There was a significant difference between groups: in learning disability group experience of bullying made a significant difference in global self-worth, also in evaluation of behavioural conduct, scholastic competence. This difference was not found in comparison group. Positive competences and occupations were negatively related to the experience of bullying, which might be interpreted as protective factors of bullying. Discussion of the results and their importance is included.

MOKOMOSIOS GRUPĖS EFEKTYVUMAS PSICHOLOGIJOS
PIRMAKURSIŲ SAVĖS VERTINIMUI DIDINTI IR BAIMEI KALBĖTI
VIEŠAI MAŽINTI

Alicja Volyniec

Vytauto Didžiojo universitetas

alicja.volyniec@gmail.com

Laura Šeibokaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

l.seibokaite@smf.vdu.lt

Pranešime pristatomi tyrimo, kuriuo siekiama išsiaiškinti mokomųjų grupių, organizuotų Vytauto Didžiojo universitete, efektyvumą psichologijos pirmakursių savęs pažinimui. Eksperimentinėje grupėje pirmo ir antro matavimų metu dalyvavo 91 Vytauto Didžiojo universiteto dieninių studijų psichologijos pirmakursis (72 merginos ir 19 vaikinių), trečio matavimo metu - 69 studentai (55 merginos ir 14 vaikinių). Kontrolinėje grupėje dalyvavo 48 kito Lietuvos universiteto dieninių studijų psichologijos pirmakursiai (38 merginos ir 10 vaikinių). Tyrimo rezultatai parodė, kad mokomojoje grupėje dalyvavusių baimė kalbėtis apie save nesumažėjo po mokomosios grupės. Jų savivertė padidėjo po užsiėmimų ir išliko padidėjusi po 3 mėnesių, tačiau sunku pasakyti, ar dalyvių savivertės padidėjimas susijęs su mokomosios grupės poveikiu, nes toks pats pokytis stebėtas ir kontrolinėje grupėje. Mokomojoje grupėje dalyvavusieji įvardino įgiję didesnės psichologinės kompetencijos po mokomųjų grupių, bet poveikis neišliko po 3 mėnesių.

Šiuolaikinėje visuomenėje kaskart vis labiau populiarėjant psichologijos mokslui ir ieškant naujų būdų kaip padėti žmonėms būti efektyvesniems profesinėje veikloje, asmeniniame gyvenime, pagerinti savijautą vis labiau akcentuojamas savęs pažinimas. D. Hamachek (2000) pabrėžia, jog kuo daugiau žmogus pažįsta save ir kuo geriau supranta save, tuo jis labiau linkęs tyrinėti save, pažinti skirtingus savojo Aš aspektus. Savęs pažinimas suteikia žinių apie žmogaus emocines būsenas, jo vertybes, tikslus, prioritetus, gabumus, stiprybes ir taip pat sritis, kurias reikėtų tobulinti. Visa tai leidžia žmogui atrasti tuos savojo Aš aspektus, kuriuos jis mažai pažįsta, leidžia suprasti savo stiprybes ir turimą

potencialą (Brown, 2004; Markus, 1983). Nors daugelis mokslininkų (Wilson, Dunn, 2008; Hamachek, 2000; Sherman, Cohen, 2002; Weinstein, Aschuler, 1985) sutaria, jog savęs pažinimas yra labai svarbus žmogui, tačiau atlikta dar labai mažai tyrimų patvirtinančių savęs pažinimo sąsajas su žmogaus pasitenkinimu asmeniniu gyvenimu, profesine veikla. Problemą kelia taip pat klausimas, kaip efektyviausia siekti savęs pažinimo.

Kalbant apie savęs pažinimą svarbu taip pat įvardinti, iš kur individas semiasi žinių apie save. T. J. Schoneman (1981) išskiria tris pagrindinius savęs pažinimo šaltinius: savistabą, socialinį palyginimą ir grįžtamąjį ryšį gaunamą iš aplinkinių. Individas stebėdamas savo mintis, jausmus, savo elgesį įgyja svarbios informacijos savojo Aš konceptui formuoti. 70,2 % gaunamos informacijos apie save yra gaunama būtent iš savistabos (Schoneman, 1981).

Savęs pažinimas yra naudingas net neatsižvelgiant, kokią informaciją: teigiama ar neigiamą individas gauna (Dunn, Wilson, 2008). Kartais žmonės turi per daug neigiamą vaizdą apie save, todėl savęs pažinimo metu jiems naudinga įgyti žinių apie savo turimą potencialą. Tai, tyrimų duomenimis (Dunn, Wilson, 2008), leidžia individams pakelti savo vertės jausmą. Savivertė yra tampriai susijusi su savęs pažinimu. A. H. Baumgardner (1990) tyrimų duomenimis žmonės turintys aukštą savivertę turi pastovų, stabilų ir aiškų savęs vaizdą. Tuo tarpu žmonės su žemu savęs vertinimu turi neaiškų, nepilną ir prieštaraujantį savęs vaizdą. Galime daryti prielaidą, jog savojo potencialo atskleidimas ir įsisąmoninimas leidžia žmogui susidaryti geresnį vaizdą apie save bei tuo pačiu kelti savo vertės jausmą.

Teigiama, jog mokomosios grupės dalyviai saugioje aplinkoje kalbėdami apie kylančius sunkumus lengviau susidoroja su tokiomis neigiamomis emocijomis kaip baimė ir nerimas (Alvarez, Salas, Garofano, 2004), įgyja naujų įgūdžių, bet tuo pačiu ir kelia savęs vertinimą (Dunn, Wilson, 2008; Creed, Bloxsome, Johnston, 2001).

Vytauto Didžiojo universitete jau antrus metus organizuojamos savižinos įgūdžių ugdymo mokomosios grupės psichologijos pirmakursiams ir labai svarbu išsiaiškinti, kiek jos yra efektyvios, ar turi teigiamą poveikį psichologijos studentų asmeniniam ir profesiniam pažinimui. Todėl šio darbo tikslas yra išsiaiškinti, ar Vytauto Didžiojo universitete organizuota mokomoji grupė turėjo įtakos baimės kalbėti viešai sumažinimui ir studentų savivertės pokyčiui.

Metodika

Tiriamieji ir tyrimo procedūra. Tyrime dalyvavo pirmo kurso psichologijos studentai iš Vytauto Didžiojo universiteto, kuriems buvo taikomas mokomųjų grupių poveikis (toliau vadinama eksperimentine grupe) ir kito Lietuvos universiteto psichologijos studentai, kuriems poveikis nebuvo taikomas (toliau vadinama kontroline grupe). Eksperimentinėje grupėje pirmą kartą apklausa atlikta pirmą mokomųjų grupių dieną prieš užsiėmimus, antrą kartą atlikta po 3 dienų mokomųjų grupių užbaigimo metu, o trečias matavimas atliktas praėjus trims mėnesiams po poveikio vienos iš paskaitų metu. Kontrolinės grupės studentai apklausą pildė 2 kartus panašiu metu, kaip ir eksperimentinė, paskaitų metu 3 dienų intervale.

Eksperimentinėje grupėje pirmo ir antro matavimų metu dalyvavo 91 Vytauto Didžiojo universiteto dieninių studijų psichologijos pirmakursis: (72 merginos ir 19 vaikinių), trečio matavimo metu - 69 studentai (55 merginos ir 14 vaikinių). Kontrolinėje grupėje dalyvavo 48 kito Lietuvos universiteto dieninių studijų psichologijos pirmakursiai (38 merginos ir 10 vaikinių).

Įvertinimo priemonės

Psichologijos studentų savivertei matuoti buvo naudojama Rosenberg savivertės skalė (Rosenberg, 1965) Vytauto Didžiojo universiteto Teorinės psichologijos katedroje išversta į lietuvių kalbą (Cronbach alpha>0,80 visų matavimų metu eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse).

Studentų baimei kalbėti apie save buvo sukurta skalė, kurią sudarė keturi teiginiai: „Aš drąsiai galiu kalbėti žmonių grupėje“, „Bijau pasakoti apie save kitiems žmonėms“, „Aš jaudinuosi, kai turiu pasakyti savo nuomonę prieš žmonių grupę“, „Man nesmagu analizuoti savo elgesį su kitais žmonėmis“ (Cronbach alpha >0,68 visų matavimų metu eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse).

Tyrimo buvo įtrauktas subjektyvus efektyvumo matas- įvardinama psichologinė kompetencija. Jai matuoti buvo sudaryta skalė susidedanti iš dešimties teiginių. Teiginiai buvo formuluojami remiantis Europos pažymėjimo reglamente išskirtomis kompetencijomis („EuroPsy- the European Certificate in Psychology, 2006) ir bendromis nuostatomis apie pasiruošimą teikti psichologinę pagalbą (Cronbach alpha >0,77 visų matavimų metu eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse). Duomenų statistinė analizė buvo atlikta naudojant SPSS 17.0 for Windows programinį paketą. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo - 0,05.

Rezultatai

Siekiant patikrinti hipotezę, kad mokomosios grupės turi įtakos savivertės pasikeitimui pirmiausia buvo lyginama eksperimentinės grupės tiriamieji prieš mokymus ir po mokymų. Gauti rezultatai atskleidė, kad savivertė po mokomosios grupės poveikio statistiškai reikšmingai padidėjo, t.y. psichologijos studentai po poveikio pradėjo save vertinti geriau nei prieš poveikį ($Z=-2,529$; $p=0,011$). Taip pat palyginus savivertės lygį tarp pirmo matavimo prieš poveikį ir po trijų mėnesių paaiškėjo, kad savivertė padidėjo ($Z=-2,645$; $p=0,008$), vadinasi poveikis išliko ir po trijų mėnesių. Palyginus savivertės pokytį tarp antro ir trečio matavimų statistiškai reikšmingas savivertės skirtumas negautas ($Z=-0,234$; $p=0,619$). Vadinasi psichologijos studentų savivertė paaugo po mokomųjų grupių ir išliko gana pastovi po trijų mėnesių. Kontrolinėje grupėje taip pat užfiksuotas savivertės augimas ($Z=-2,120$; $p=0,034$), tad skirtumo tarp studentų dalyvavusių ir nedalyvavusių mokomojoje grupėje neišliko. Taigi rezultatai atskleidžia, kad

eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėje savivertė augo nebūtinai dėl mokomųjų grupių poveikio.

Gauti rezultatai parodė, kad baimė kalbėti apie save viešai po mokomųjų grupių statistiškai reikšmingai nesumažėjo ($Z=-1,138$; $p=0,255$) eksperimentinėje grupėje. Siekiant išsiaiškinti ar mokomosios grupės turėjo poveikį baimės sumažėjimui buvo dar lyginamos eksperimentinė ir kontrolinė grupės. Rezultatai parodė, kad baimė kalbėti viešai nesumažėjo ($Z= -1,353$; $p=0,176$).

Siekiant išsiaiškinti, ar mokomosiose grupėse dalyvavusieji įvardija paaugusią psichologo kompetenciją po mokomųjų užsiėmimų buvo palygintos eksperimentinė grupė, kurioje studentai gilinosi į savęs pažinimą ir kontrolinė grupė, kurioje joks poveikis nebuvo taikomas. Nustatyta, kad psichologijos studentai po mokomųjų grupių statistiškai patikimai geriau vertino savo profesinės kompetencijos augimą ($x_{\text{eksp.}}= 68,43$, $x_{\text{kontr}}=66,42$; $p=0,004$). Lyginant eksperimentinę grupę su kontroline taip pat nustatyta, kad statistiškai reikšmingai savo kaip būsimo psichologo kompetencijas geriau vertino studentai dalyvavę mokomojoje grupėje ($x_{\text{eksp.}}=68,85$, $x_{\text{kontr}}=62,70$; $p=0,003$), tačiau toks vertinimas neturėjo ilgalaikio poveikio ($Z=1,831$; $p=0,072$).

Rezultatų aptarimas

Rezultatai atskleidžia, jog savivertė poveikio grupėje padidėjo po mokomosios grupės ir tas poveikis išliko praėjus 3 mėnesiams. Tai patvirtintų P. A. Creyd, T. D. Bloxsome, K. Joghnsone (2001) atrastą teigiamą ryšį tarp mokomosios grupės poveikio ir savivertės. Tuo tarpu D. K. Sherman ir C. L. Cohen (2002) dar nurodo, kad atitikimas tarp to, kaip elgiamasi ir kaip suvokiama savąjį Aš, padeda individui palaikyti pastovią savivertę. Išlikusią vienodą studentų savivertę per trijų mėnesių laikotarpį tuo galima būtų ir aiškinti. Tačiau sunku pasakyti, ar šis grupės efektyvumą nurodantis faktorius yra iš tikrųjų reikšmingas. Gauti rezultatai rodo, jog ir poveikio negavusioje psichologijos studentų grupėje savivertė taip pat padidėjo. Tiek poveikį turėjusi, tiek poveikio neturėjusi studentų

grupės savo vertę vertino vienodai. Galima būtų svarstyti, kad VDU studentų savivertės augimą įtakojo ne pačios mokomosios grupės, o bendras mokymosi universitete procesas keliantis studijuojančių savo vertės jausmą. Tačiau norint daryti tokias išvadas reikėtų ištirti studijuojančių psichologiją studentų pasitenkinimo studijomis ir savivertės ryšį. Remdamiesi šio tyrimo rezultatais galima pasakyti, kad sunku spręsti, ar savivertės augimas buvo nulemtas mokomosios grupės poveikio.

Tyrimo rezultatai parodė, kad baimė kalbėti viešai apie save po mokomosios grupės nesumažėjo. Gauti rezultatai prieštarauja atliktiems ankstesniems tyrimams, kurie tyrė mokomųjų grupių poveikį neigiamoms emocijoms (Hayes, Morgan, 2005; Fillela et al., 2008). Psichologijos pirmakursiams organizuojama mokomoji grupė buvo skirta daugeliui savęs pažinimo aspektų, todėl galime daryti prielaidą, jog mokomosios grupės užsiėmimų metu paprasčiausiai galėjo pritrūkti laiko aiškintis baimės kalbėti viešai apie save priežastims ar kovos su ja būdais. S. Vaughn su kolegomis (2003) atlikta metaanalizė nurodė, kad geriausių mokomųjų grupių efektyvumą pasiekia grupės, kuriose dalyviai turi elgesio, bendravimo, psichologinių sutrikimų. Tirta grupė buvo specifiška tuo, kad ji buvo organizuojama nusiskundimų neturintiems psichologijos studentams, tai galėjo taip pat turėti įtakos gautiems rezultatams.

Kitas klausimas, į kurį buvo bandoma atsakyti tyrimo metu, ar studentų įvardinamos turimos psichologinės kompetencijos vertinimas paaugo po mokomųjų grupių poveikio. Tyrimo duomenys parodė, kad po mokomųjų grupių poveikio savo kaip būsimo psichologo kompetencijos vertinimas buvo statistiškai patikimai didesnis, tačiau praėjus trijų mėnesių laikotarpiui Vytauto Didžiojo universiteto psichologijos studentų įvardinama turima psichologinė kompetencija sumažėjo. Vadovaudamiesi The European Certificate in Psychology (2006) įvardinamomis psichologo kompetencijomis galime manyti, jog psichologijos pirmakursiai prieš grupę neadekvačiai gerai vertino jau turimą psichologinę kompetenciją. Po mokomųjų grupių vertinimas dar pagerėjo. Pagerėjusį savo

kompetencijų vertinimą patvirtina P. A. Creyd, T. D. Bloxsome, K. Joghson (2001) tyrimas. Žmonės dalyvavę mokomosiose grupėse ir įgiję savo specialybės ar profesijos žinių geriau vertina savo vertę ir saviveiksmingumą. Galima daryti prielaidą, kad psichologijos studentai įgiję savęs pažinimo žinių, kas svarbu psichologo profesijoje (EuroPsy, 2006), iš karto po poveikio įvertino labai palankiai įgytas žinias ir priskyrė jas paaugusiai savo profesinei kompetencijai. Tačiau praėjus trijų mėnesių laikotarpiui, lankant savo specialybės paskaitas, savo psichologinės kompetencijos vertinimas sumažėjo ir tapo adekvatesnis.

Išvados

1. Mokomojoje grupėje dalyvavusių savivertė padidėjo po užsiėmimų ir išliko padidėjusi po 3 mėnesių, tačiau dalyvių savivertės padidėjimas nebūtinai susijęs su mokomosios grupės poveikiu.
2. Mokomojoje grupėje dalyvavusių baimė kalbėtis apie save nesumažėjo po mokomosios grupės.
3. Mokomojoje grupėje dalyvavusieji įvardino įgiję didesnės psichologinės kompetencijos po mokomųjų grupių, bet poveikis neišliko po 3 mėnesių.

Literatūra

- Alvarez K., Salas E., Garofano C.M. (2004). An Integrated Model of Training Evaluation and Effectiveness // *Human Resource Development Review*, 3, 385-416.
- Baumgardner A. H. (1990). To Know Oneself Is To Like Oneself: Self-Certainty And Self-Affect // *Journal Of Personality And Social Psychology*, 58, 1062-1072
- Brown N. W. (2004). Psychoeducational groups. Process and Practice. (2nd ed.)New York: Brunner- Routledge.
- Creed P. A., Bloxsome T. D., Johnston K. (2001). Self-esteem and self-efficacy outcomes for unemployed individuals attending occupational skills training programs // *Community, Work & Family*, 4, 285-303.
- Epley N., Dunning D. (2006). The Mixed Blessings of Self-Knowledge in Behavioral Prediction: Enhanced Discrimination but Exacerbated Bias // *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 641-65.
- Bartram D., Bamberg E., Bräuner B., Georgas J., Holte A., Jern S., Job R., Lécuyer R., Lloyd E. N., Lunt I., Nieminen P., Peiro J. M., Pleh C., Poortinga Y., Roe R., Tikkanen

- T. (2006). *EuroPsy- the European Certificate in Psychology*. (Aplankyta 2009-03-18) www.efpa.be/doc/EuroPsy/June%202006.pdf
- Hayes C., Morgan M. (2005). Evaluation of a Psychoeducational Program to Help Adolescents Cope // *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 111–121.
- Hamachek D. (2000). Dynamics of Self-Understanding and Self-Knowledge: Acquisition, Advantages, and Relation to Emotional Intelligence // *Journal of Humanistic Counseling*, 38.
- Markus H. (1983). Self-knowledge: An expanded view // *Journal of Personality*, 51, 544-565.
- Schoeneman T. J. (1981). Reports of the sources of self-knowledge // *Journal of Personality*, 49, 284-296.
- Sherman D. K., Cohen C. L. (2002). Accepting Threatening Information: Self Affirmation and the Reduction of Defensive Biases // *American Psychological Society*, 11,p. 119-123
- Vaughn S, Kim A-K., Sloan C. V. M, Hughes M. T, Elbaum B. and Sridhar D. (2003). Social Skills Interventions for Young Children with Disabilities: A Synthesis of Group Design Studies // *Remedial and Special Education*, 24, 2-16.
- Weinstein G., Aschuler A. S. (1985). Educating and counseling for self-knowledge development // *Journal of counseling and development*, 64, 19-25.
- Wilson T. D., Dunn E. D. (2008). Self-Knowledge: Its Limits, Value, and Potential for Improvement // *Annual Review Psychology*, 55, 17.1–17.26.

EDUCATIONAL GROUP EFFECTIVENESS FOR FIRST YEAR
PSYCHOLOGY STUDENTS' TO INCREASE SELF-ESTEEM AND REDUCE
ANXIETY TO SPEAK IN PUBLIC

Alicja Volyniec

Vytautas Magnus University

alicja.volyniec@gmail.com

Laura Šeibokaitė

Vytautas Magnus University

l.seibokaite@smf.vdu.lt

The aim of this study was to evaluate effectiveness of educational group for first year psychology students' self-knowledge. There were 91 first year psychology students from Vytautas Magnus University (72 females, 19 males) in experimental group during pre-experimental and post-experimental measures, 69 students (55 females, 14 males) during re-post experimental measure. There were 48 first year psychology students (38 females, 10 males) from other Lithuanian University in control group. The results showed that anxiety to speak in public wasn't decreased for those who participated in educational group. The self-esteem of students increased after educational group and the effect was long lasting but it is difficult to conclude if it is the effect of educational group. Those psychology students who participated in educational group evaluate their psychological competence higher than those who didn't but the effect wasn't long lasting.

KIEKĮ ŽYMINČIŲ ŽODŽIŲ VARTOJIMAS ANKSTYVOJOJE VAIKYSTĖJE

Eglė Krivickaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

e.krivickaite@fc.vdu.lt

Laura Kamandulytė

Vytauto Didžiojo universitetas

l.kamandulyte@hmf.vdu.lt

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti vaikų kalboje vartojamus kiekybės žymiklius, t. y., žodžius, kuriais nurodomas tikslus ar apytikris kiekis. Tyrimo šaltinis – dviejų vaikų – mergaitės Monikos (nuo 1 metų 8 mėnesių iki 2 metų 8 mėnesių) ir berniuko Teodoro (nuo 2 metų 5 mėnesių iki 4 metų)³ – kalbos duomenys, sukaupti ilgalaikio stebėjimo metodu. Atliktas tyrimas parodė, kad žodžius, žyminčius kiekį, vaikams įsisavinti sudėtinga: skaitvardinius ir prieviksminius kiekybės žymiklius informantai mokosi palaipsniui: išmoksta vieną žodį, jį dažnai vartoja, plečia jo reikšmę, vėliau vaikų kalbos žodynas turtėja – vaikai išmoksta įvairesnių kiekybės žymiklių. Dažniausiai vaikai vartoja skaitvardinius kiekybės žymiklius, tačiau suvokia tik mažą jų dalį: (mergaitė – skaitvardžius „vienas“ ir „du“, berniukas – skaitvardžius iki „penkių“), visus kitus skaitvardžius vaikai suvokia kaip žodžio „daug“ atitikmenis. Lengviausia vaikams įsisavinti kiekį žyminčius prieviksnius ir įvardžius.

Vaikų kalbos analizės duomenys suteikia žinių apie kalbos kūrimą, vystymąsi ir jos įsisavinimą, tai yra viena iš psicholingvistikos mokslo šakų, kuri pasaulyje dėmesio sulaukė jau XIX a., pradėjus vaikų kalbą užrašinėti į dienoraščius. XX a. viduryje atsiradusi galimybė įrašinėti vaikų kalbą magnetofonu leido sistemingai ir detaliam analizuoti kalbos raidos ypatybes (Savickienė, 1999: 3), tačiau lietuvių vaikų kalba pradėta tirti kur kas vėliau – XX a. pabaigoje. Pastaraisiais metais atliekama vis daugiau lietuvių kalbos įsisavinimui skirtų tyrimų: analizuojamos fonetinės, leksinės, gramatinės ir pragmatinės vaikų kalbos ypatybės (Balčiūnienė, 2009; Kamandulytė, 2006, 2009; Savickienė, 2003, 2005a,

³ Toliau vaikų amžius bus žymimas taip: 1;8 – vieneri metai ir aštuoni mėnesiai, MON – Monika, TEO – Teodoras.

2009), vaikams skirtos kalbos požymiai (Kamandulytė, 2005, 2007, 2008), tėvų kalbos įtaka vaikų kalbai (Balčiūnienė, 2007a, 2007b).

Metodika

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti vaikų kalboje vartojamus kiekybės žymiklius, t. y., žodžius, kuriais nurodomas tikslus ar apytikris kiekis. Tyrimo šaltinis – dviejų vaikų – mergaitės Monikos (nuo 1 metų 8 mėnesių iki 2 metų 8 mėnesių) ir berniuko Teodoro (nuo 2 metų 5 mėnesių iki 4 metų)⁴ – kalbos duomenys, sukaupti ilgalaikio stebėjimo metodu: vaikų kalba pradėta įrašinėti pastebėjus gramatinės sistemos formavimosi pradžią ir įrašinėta⁵ iki tol, kol gramatinė sistema įsisavinama. Teodoro kalboje pirmosios gramatinės sistemos apraiškos pastebėtos vėliau nei Monikos kalboje, todėl kalbos įrašai apima vėlesnį laikotarpį nei mergaitės įrašai.

Rezultatai

Atlikti tyrimai parodė, kad kiekį žymintys žodžiai įsisavinami skirtingai, o jų įsisavinimo sudėtingumas priklauso nuo reikšmės konkretumo ir gramatinių ypatybių (Brooks et al., 1998; Lidz, Musolini, 2002; Hurewitz et al., 2006; Halberda et al., 2008).

Išanalizavus informantų pokalbius nustatyta, kad vaikų kalboje vartojami skaitvardiniai,rieveksminiai, įvardiniai ir daiktavardiniai kiekybės žymikliai. Iš viso informantų kalboje užfiksuota 1563 kiekį žyminčių žodžių (žr. 1 lentelę).

⁴ Toliau vaikų amžius bus žymimas taip: 1;8 – vieneri metai ir aštuoni mėnesiai, MON – Monika, TEO – Teodoras.

⁵ Mergaitės įrašus atliko ir kompiuterine programa CHILDES kodavo I. Balčiūnienė, berniuko įrašus atliko jo tėtis – A. Utka, kodavo – L. Kamandulytė. Ši duomenų bazė sukaupta Vytauto Didžiojo universitete.

1 lentelė. Informantų vartojami kiekybės žymikliai

Skaitvardžiai	vienas	du	trys	keturi	penki	šeši	septyni	aštuoni	devyni	dešimt	trylika	keturiolika	penkiolika	šešiolika	septyniolika	aštuoniolika	devyniolika	dvidešimt	tridešimt	šešiasdešimt	šimtas	Tūkstantis milijonu	Iš viso
Abstrak.	5	7	1	2	-	3	3	3	1	-	1	7	-	7	-	1	-	-	1	-	-	-	62
Konkret.	11	18	9	8	10	5	5	4	5	2	-	5	3	4	1	1	2	2	-	1	1	1	364
Prieveiksmiai	dar	daug	mažiau	biškį	truputį	kiek	tik	visai	pirma	dar	(laikui) trumpai	ilgai											
	56	164	4	11	17	36	10	12	2	10	4	2											843
Įvardžiai	visi	visas	viskas	abu	kiekvienas	joks	niekas	keliolika	kelintas														
	83	30	4	2	2	6	8	9	1	2													274

1. Skaitvardiniai kiekybės žymikliai. Pagal reikšmę ir gramatinės ypatybės skaitvardiniai kiekybės žymikliai skirstomi į kiekinius ir kelintinius skaitvardžius.

1.1. Kiekiniai skaitvardžiai pagal reikšmę grupuojami smulkiau: vieni gali reikšti abstrakčius skaičius (skaičius nesiejamas su jokia daiktu, pvz., namo numeris *penki*), kiti – konkrečius (nurodomas konkretus daiktų kiekis, pvz., *du batai*). 1 lentelėje pateikiamas informantų pavartotų kiekinių skaitvardžių, priklausančių abiem grupėms, kiekis.

Kaip matyti iš 1 lentelės, vaikai dažniausiai skaitvardžius sieja su daiktų ar asmenų kiekiu – konkretieji skaitvardžiai pavartoti 364 kartus (85,4 proc.).

1.1.1. Abstraktieji skaitvardžiai. Monika abstrakčiuosius skaitvardžius pradėjo vartoti netikėtai juos įterpdama į pokalbį (2;3 amžiaus):

MAM: veidrodis nukrito?

MON: bus šešiolika, bus šešiolika. (2;3)

Atlikus tyrimą nustatyta, kad skaitvardžius „keturi“, „keturiolika“ ir „šešiolika“ mergaitė pradėjo vartoti abstrakčia reikšme, tik vėliau jais pradėjo skaičiuoti daiktus. Tai leidžia daryti prielaidą, kad abstrakti skaičiaus reikšmė susijusi su konkrečios skaitvardžių reikšmės įsisavinimu.

Panaši tendencija pastebėta ir Teodoro kalboje – nuo 3;2 amžiaus berniukas pradėjo vartoti abstrakčiuosius skaitvardžius: pasakė namo, laiptinės, telefono numerius. Vėliau tie patys skaitvardžiai pradedami sieti su daiktais, vartoti konkrečia reikšme.

1.1.2. Konkrečiųjų skaitvardžių vaikų kalboje užfiksuota daug ir įvairių, tačiau dažniausiai vartojami skaitvardžiai „vienas“ ir „du“ (žr. 1 lentelę). Monikos kalboje šie du skaitvardžiai sudaro 82,6 proc., Teodoro – 80,2 % visų konkrečiųjų skaitvardžių. Pastebėta, kad 2;5–2;9 laikotarpiu skaitvardį „du“ Teodoras mokėsi frazėmis: 2;8 amžiaus jį dažnai jungė su daiktavardžiu „litas“: *du ly [l: litai]*, o nuo 2;9 amžiaus šį skaitvardį jungė su žodžiu „valanda“: *du va [l: valandos]*. Reikia paminėti, kad berniukas žodžius ištaria ne iki galo ir skaitvardžio su daiktavardžiu gramatiškai nederina, taip pat dažnai vartoja skaitvardžius netinkamame kontekste. Taigi galima daryti išvadą, kad šiuo laikotarpiu vaikas yra mintinai įsiminęs tik kelis junginius, tačiau skaitvardžio reikšmės dar nesuvokia.

Mergaitės kalboje aktyviausias skaitvardžių įsisavinimo etapas apima 2;0–2;5 laikotarpį. Šiuo metu ji įsisavina skaitvardį „du“, vartoja skaitmenų pavadinimus „keturi“, „septyni“, „dvidešimt“, „keturiolika“ ir t. t. Teodoras

įvairiausius skaitvardžius vartoja 3;3–3;11 laikotarpiu: „penkiolika“, „šeši“, „šimtas“, „dvidešimt“, „šešiasdešimt“, „tūkstantis milijonų“ ir t. t..

Nors tiriamuoju laikotarpiu informantų kalboje užfiksuota daug ir įvairių skaitvardžių, reikia paminėti, kad dauguma jų vartojami tik tam tikruose žodžių junginiuose kaip mintinai išmokti vienetai, nesuvokiant reikšmės. Monika yra įsisavinusi ir įvairiose situacijose sugeba vartoti tik du skaitvardžius („vienas“ ir „du“), visus kitus vartoja kaip sinonimus žodžiui „daug“, t. y. supranta jų reikšmę kaip „daugiau negu du“. Berniukas yra įsisavinęs skaitmenų pavadinimus iki „penkių“, kitus skaitvardžius vartoja kaip sinonimus žodžiui „daug“, t. y. „daugiau nei penki“. Taigi lietuvių vaikų kalba patvirtina užsienio mokslininkų pastebėtą tendenciją, kad vaikai pramokę įvairių skaitvardžių, nors ir nesuvokdami tikslios jų reikšmės, vartoja juos daiktų kiekiui nurodyti (Hurewitz et al., 2006: 79).

1.2. Analizuojamuose vaikų kalbos įrašuose beveik visi vartojami skaitvardžiai – kiekiniai, užfiksuota tik keletas kelintinių, kuriais „gali būti reiškiami skaičiuojamųjų daiktų eilės tvarka, nusakoma jų skaičiuojamoji vieta eilėje“ (Paulauskienė, 1994: 233):

TEV: nereikia a n t r ū kelnių.

MON: jeikia [: reikia] nusimauti šituo.

TEV: reikia šitas nusimauti.

MON: ir atas [: antras] apsimauti (2;2);

TEO biniukas [: berniukas] antas [: antras] (3;2).

Mergaitės kalboje kelintiniai skaitvardžiai sudaro 2;7 proc., Teodoro kalboje – 8,4 % skaitvardinių kiekybės žymiklių. Tačiau manoma, kad kelintinių skaitvardžių reikšmės tiriamuoju laikotarpiu vaikai dar nesuvokia, juos vartoja tik kaip mintinai išmoktas leksemas.

2. Prieveiksminiai žymikliai – dažniausiai informantų vartojami kiekybę nurodantys žodžiai: Monikos kalboje jie sudaro 65 % , Teodoro – 43 % visų vartotų kiekybės žymiklių.

Abu informantai prieveiksminius kiekybės žymiklius dažniausiai vartoja nurodyti kiekio matui – 97,8 % („dar“, „daug“, „truputį“, „biškį“, „tiek“), rečiau – trukmei – 1,9 % („dar“, „ilgai“, „trumpai“) ir eiliškumui – 0,3 % („pirma“).

Iš 1 lentelės matyti, kad tiriamuoju laikotarpiu vaikų kalboje vyrauja du prieveiksmai – „dar“ ir „daug“. Jie sudaro 87 % visų informantų pavartotų prieveiksminių kiekybės žymiklių, be to, tai – pirmieji prieveiksminiai kiekybės žymikliai informantų kalboje. Anksčiausiai vaikai įsisavina prieveiksmį „dar“. Prieveiksmis „dar“ gali būti vartojamas nurodant kiekio matą (*dar atnešk*) arba trukmę (*dar neatėjo*), tačiau abu informantai žodį „dar“ pirmiausia įsisavina ir vartoja kaip žymintį kiekio matą, ir tik vėliau (mergaitė – 2;1, berniukas – 2;10) – kaip žymintį trukmę.

Mergaitės kalboje pastebėtas prieveiksčio „dar“ reikšmės plėtimas – kol mergaitė nemokėjo žodžio „daug“, jo reikšmę perteikė kartodama prieveiksmį „dar“:

*MAM: *daug dėdžių?*

*MON: *da* [: *dar*] *da* [: *dar*]. (1;9).

Iš pavyzdžio galima matyti, kad Monika jau supranta žodžio „daug“ reikšmę, tačiau jo dar nėra įsisavinusi, todėl atsako kitu žinomu žodžiu – „dar“. Mergaitei atrodo, kad kelis kartus pakartojusi šį prieveiksmį, ji perteiks žodžio „daug“ reikšmę.

Kiekybės žymiklis „daug“ taip pat dažnas vaikų kalboje (žr. 1 lentelę). Šiuo žodžiu vaikai pirmiausiai pradeda reikšti kiekį (Savickienė, 2005b: 10).

Prieveiksmai „dar“ ir „daug“ ypač dažnai vartojami tiriamojo laikotarpio pradžioje, vėliau jų vartojimas retėja, nes vaikai išmoksta kitų kiekybės žymiklių, kuriais gali pakeisti žodžius „dar“ ir „daug“. Monikos kalboje nuo 2;0, o Teodoro – nuo 3;0 amžiaus pradedami vartoti įvairūs prieveiksmai: „truputį“, „biškį“, „kiek“, „visai“, „dar“ (laiko reikšme) ir „mažiau“. Be šių prieveiksnių Teodoras dar vartoja: „tiek“, „pirma“, „trumpai“, „ilgai“.

3. Įvardiniai kiekybės žymikliai. Įvardžiai, žymintys kiekį, vartojami rečiau nei kiti kiekybės žymikliai – Monikos kalboje jie sudaro 10,6 proc., Teodoro – 22,9 % visų vartotų kiekį žyminčių žodžių.

Berniukas vartoja daugiau įvardžių, žyminčių kiekį: Teodoro kalboje jų užfiksuota 202, Monikos kalboje – 72. Vėlyva Teodoro kalbos raida nulėmė, kad tyrimo metu berniukas daugumą įvardinių kiekybės žymiklių jau yra įsavinęs, o mergaitė juo dar tik mokosi.

Informantų kalboje dažniausiai vartojami keli įvardžiai: „visi“ (berniuko kalboje sudarė 37,6 proc.), „viskas“ (mergaitės kalboje – 13,9 proc.) ir „niekas“ (berniuko kalboje – 25,2 proc., mergaitės – 52,8 proc.) (žr. 1 lentelę).

Anksčiausia įsisavinti įvardiniai kiekybės žymikliai yra „abu“ ir „niekas“. Mergaitė įvardį „abu“ tyrimo metu išmoko derinti su kitais žodžiais: „*abi kojinytės šīše [: šīčia]*“ (1;10); „*abiem duos lankyte [: rankyte]*“ (2;6), o berniukas šio įvardžio derinti dar negeba: „*lape [: lapė] abudu bijo*“ (3;3); „*il [: ir] jos abudu važiavo paskui šitą mašiną*“ (3;10). Tokia įvardžio vartosena berniuko kalboje rodo, kad „semantinė sąvoka atsiranda anksčiau už formalųjį tos kategorijos žymiklį“ (Savickienė, 2005a: 234).

Sudėtingiausia vaikams įsisavinti įvardį „kiekvienas“: mergaitė tiriamuoju laikotarpiu tik pradėjo mokytis šio žodžio, o berniukas, nors ir mokėjo jį, vartojo labai retai (šis įvardis sudaro 1 % įvardinių kiekybės žymiklių).

Retesnius įvardinius kiekybės žymiklius vaikai pradėjo vartoti skirtingu laikotarpiu: Monikos kalboje nuo 2;1 amžiaus užfiksuoti įvardžiai „visas“, „visi“, „viskas“ (iki tol mergaitė dažniausiai vartojo „niekas“ ir „abu“), Teodoras dėl vėlyvesnės kalbos raidos tyrimo metu mokėjo daugiau ir įvairesnių įvardinių kiekybės žymiklių, tačiau pirmuosius tyrimo mėnesius vaikas vartojo tik „niekas“, „abu“ ir „visi“, o nuo 3;0 amžiaus iš karto savarankiškai pradėjo vartoti „visas“, „viskas“, „kiekvienas“, „joks“, „keliolika“.

Išvados

Žodžius, žyminčius kiekį, vaikams įsisavinti sudėtinga: skaitvardinius ir prieviksminius kiekybės žymiklius informantai mokosi palaipsniui: išmoksta vieną žodį, jį dažnai vartoja, plečia jo reikšmę, vėliau vaikų kalbos žodynas turtėja – vaikai išmoksta įvairesnių kiekybės žymiklių.

Dažniausiai vaikai vartoja skaitvardinius kiekybės žymiklius, tačiau suvokia tik mažą jų dalį: (mergaitė – „vienas“ ir „du“, berniukas – skaitvardžius iki „penkių“), visus kitus skaitvardžius vaikai supranta kaip žodžio „daug“ atitikmenis. Lengviausia vaikams įsisavinti kiekį žyminčius prieviksnius ir įvardžius.

Literatūra

- Balčiūnienė I. (2007a). Parental reactions to the grammatically correct and incorrect utterances of the children // *Estonian papers in Applied Linguistics* 3, 47–56.
- Balčiūnienė I. (2007b). Kodėl tėvai kartoja vaikų pasakymus. *Gimtasis žodis* 8, 2–5.
- Balčiūnienė I. (2009). *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Brooks P. J., Xiangdong J., M. D. D. Braine, M. De Graca Dias (1998). Universal quantifiers // *First language* 18, 33–46.
- Halberda J., Taing L., Lidz J. (2008). The Development of "Most" Comprehension and Its Potential Dependence on Counting Ability in Preschoolers // *Language learning and development*, 2, 99–121.
- Hurewitz F., Papafragou A., Gleitman L. (2006). Asymmetries in the Acquisition of Numbers and Quantifiers // *Language learning and development* 2, 77–96.
- Kamandulytė L., (2005). Vaikiškosios kalbos registras // *Gimtoji kalba* 7, 12–16.
- Kamandulytė L., (2006). Morfonotaktikos įsisavinimas // *Žmogus ir žodis* 8(1), 84–89.
- Kamandulytė L., (2007). Morphological Modifications in Lithuanian child directed speech // *Estonian Papers in Applied Linguistics* 3, 155–167.
- Kamandulytė L. (2008). Vaikams skirta kalba – žaidimas ar kalbos atmaina? // *Tarp krypčių ir disciplinų*, 64–74.
- Kamandulytė L. (2009). Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės. *Daktaro disertacija*, Kaunas: VDU.
- Lidz J., Musolino J. (2002). Children's command of quantification // *Cognition* 84, 113–154.
- Paulauskienė A. (1994). *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Savickienė I., (1999). *Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologijos įsisavinimas*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Savickienė I., (2003). *The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Savickienė I. (2005a). Naujausi psicholingvistiniai vaikų kalbos tyrimai // *Kalbos kultūra* 78, 231–240.
- Savickienė I. (2005b). Lietuvių ir latvių vaikų kalbos tyrimai: praeitis ir dabartis // *Gimtoji kalba* 8–9, 9–13.
- Savickienė I., Kempe V., Brooks P., (2009). Acquisition of Gender Agreement in Lithuanian: Exploring the Effect of Diminutive Usage in a Elicited Production Task // *Journal of Child Language* 36, 1–18.

THE USAGE OF QUANTIFIERS IN THE EARLY CHILDHOOD

Eglė Krivickaitė

Vytautas Magnus University

e.krivickaite@fc.vdu.lt

Laura Kamandulytė

Vytautas Magnus University

l.kamandulyte@hmf.vdu.lt

The aim of this research is to discuss peculiarities of the usage of quantifiers in children's speech. The speech of two children (Monika and Teodoras) has been analyzed in the research.

The research has shown that it is complicated for children to acquire quantifiers. The fact was revealed that gradual assimilation is characteristic of the quantifiers: at first children learn one quantifier, start using it more often and expand its usage, and only then learn more quantifiers. The analysis has shown that children use more often numerals than adverbs or pronouns for marking of quantification.

STUDENTŲ KŪRYBIŠKUMO IR ASMENYBĖS BRUOŽŲ SAŠAJOS

Laura Sapranavičiūtė

Vytauto Didžiojo Universitetas

laura.sapranaviciute@fc.vdu.lt

Kūrybiška asmenybė yra geriau prisitaikanti ir efektyvesnė, dėl to kūrybiškumas, kaip išskirtinai žmogiška savybė, turi būti lavinamas. Siekiant lengviau identifikuoti kūrybinį potencialą, svarbu išsiaiškinti kūrybiškumo ir asmenybės bruožų sąsajas. Taigi, šio tyrimo tikslas – nustatyti studentų kūrybiškumo ir asmenybės bruožų sąsajas. Tyrime dalyvavo 117 studentų iš įvairių Lietuvos aukštųjų mokyklų. Tiriamųjų amžius 20-44 metai, amžiaus vidurkis $22,5 \pm 2,9$ metai. Asmenybės bruožai matuoti lietuviškuoju H. ir S. Eysenck klausimyno variantu (1998), kūrybiškumas, kaip savybių rinkinys, matuotas Gough kūrybiškos asmenybės skale (1979), o kaip divergentinis mąstymas – Wallach ir Kogan divergentinio mąstymo metodika (1965). Atliktame tyrime nustatyta, kad pagal kūrybiškos asmenybės skalę kūrybiškesni studentai turi labiau išreikštus psichotiškumo ir ekstraversijos bruožus nei mažiau kūrybiški studentai. Kūrybiškesni pagal divergentinį mąstymą studentai asmenybės bruožais nesiskiria nuo mažiau kūrybiškų bendramokslių.

Kūrybiška asmenybė jau penktą dešimtmetį yra pagrindinė kūrybiškumo tyrinėjimo sričių (Chavez-Eakle ir kt., 2006). Tačiau daugialypis kūrybiškumo konstruktas neleidžia vienareikšmiškai apibrėžti kūrybiškos asmenybės. Vieni autoriai nagrinėja kūrybiškumą kaip pasiekimą, o kiti kaip procesą. Kūrybiškumas kaip pasiekimas įvertinamas per santykį su aplinka (surengtų parodų skaičius, išleistų straipsnių skaičius). O kūrybiškumas kaip procesas (kūrybinis potencialas) – tai kūrybiškumą patvirtinančios savybės ir įsitikinimai, nustatomi divergentinio mąstymo matavimu ar subjektyviu kūrybiškumo vertinimu (Ivcevic, 2009). Divergentinis mąstymas – tai gebėjimas įžiūrėti daug alternatyvų sprendžiant problemą. Pagrindiniai divergentinio mąstymo parametrai, tai sklandumas – gebėjimas generuoti kuo didesnį kiekį idėjų, ir originalumas – gebėjimas generuoti kuo daugiau naujų ir naudingų idėjų (Grakauskaitė-Karkockienė, 2006). Taip pat nesutariama dėl kūrybiškumo specifiškumo, išskiriamas meninis ir intelektualinis

kūrybiškumas (Ivcevic, 2009). Priklausomai nuo kūrybiškumo apibrėžimo nustatomos ir skirtingos sąsajos su asmenybės bruožais.

Eysenck asmenybės bruožų triada, dažnai siejama su kūrybiškumu, susideda iš psichotiškumo, ekstraversijos ir neurotiškumo bruožų. Eysenck (1993) teorijoje kūrybiškumas labiausiai siejamas su psichotiškumo bruožu. Burch ir kt. (2006) nustatė, kad divergentinis mąstymas teigiamai siejasi su psichotiškumo bruožo išreikštumu. Tačiau yra tyrimų ir neaptikusių šio ryšio (Kline, Cooper, 1986). Batey ir Furnham (2006) teigia, kad kūrybiškumas, kaip originalumas, priklauso nuo psichotiškumo bruožo, kuris leidžia individams kurti naujas ir įdomias idėjas, remiantis informacija, kuri nekūrybiškiems individams gali pasirodyti neracionali. Autoriai, atlikę metaanalizę, teigia, kad neurotiškumo bruožas teigiamai susijęs su meniniu kūrybiškumu ir neigiamai - su intelektualiniu bei kasdieniniu kūrybiškumu. O ekstraversija teigiamai siejasi su kasdieniniu kūrybiškumu, ir neigiamai su meniniu bei intelektualiniu kūrybiškumu. Burch ir kt. (2006) nustatė, kad kūrybiškesniems pagal divergentinį mąstymą meninio profilio studentams labiau būdingas neurotiškumo bruožas, tačiau ekstraversijos bruožo išreikštumu labiau ir mažiau kūrybiški nesiskyrė. Wolfradt ir Pretz (2001) tyrime kūrybiški pagal kūrybiškos asmenybės skalę studentai pasižymėjo ekstravertiškumu ir emociniu stabilumu. O Silvia ir kt. (2008) nustatė, kad divergentinis mąstymas nesusijęs su ekstraversijos ir neurotiškumo bruožais.

Kūrybiškumas - išskirtinai žmogiškas privalumas, padedantis sėkmingiau prisitaikyti gyvenime, dėl to jį būtina ugdyti ir lavinti (Rothenberg, 2006). Kūrybiškos asmenybės tyrinėjimus apsunkina daugialypis kūrybiškumo konstruktas. Skirtingais instrumentais matuojamas kūrybiškumas nulemia skirtingas sąsajas su asmenybės bruožais. Lietuvoje ypatingai trūkta tokio pobūdžio tyrimų. Remiantis literatūros apžvalga, kūrybiškumas mūsų imtyje turėtų sietis su labiau išreikštais psichotiškumo ir ekstraversijos bruožais ir su mažiau išreikštu neurotiškumo bruožu. Taigi, šio tyrimo tikslas - patikslinti studentų kūrybiškumo ir asmenybės bruožų sąsajas. Tikslu bus siekiama tokių uždavinių

įgyvendinimu: išanalizuoti divergentinio mąstymo ir asmenybės bruožų sąsajas; išanalizuoti kūrybiškumo kaip charakteristikų rinkinio ir asmenybės bruožų sąsajas.

Tyrimo metodika

Tyrimas atliktas 2008 metais. Buvo tiriami įvairių Lietuvos aukštųjų mokyklų (LMTA, VDA, VDU) 1-4 kurso dieninių bakalauro studijų studentai iš instrumentinio atlikimo (22,3%), vaidybos (15,4%), tapybos (6,8%), ekonomikos(14,5%), psichologijos (41%) studijų programų. Iš viso apklausti 117 studentų: 29 vyrai, 88 moterys. Tiriamųjų amžius - nuo 20 iki 44 metų. Tiriamųjų amžiaus vidurkis - 22,53 2,91.

Metodai

- Lietuviškas H. ir S. Eysenck klausimyno variantas. Lietuvių kalba metodiką adaptavo A. Goštautas ir A. Pakula (Eysenck, Goštautas, Pakula, 1991). Skirtas matuoti suaugusiųjų asmenybės bruožų išreikštumą. Lietuvai adaptuotą klausimyną sudaro 101 klausimas, iš jų 85 įeina į keturias skales: psichotiškumo (P) – 18, ekstraversijos (E) – 21, neurotiškumo (N) – 24 ir melo (L) - 22 klausimai. Cronbach alfa reikšmės: E- 0,8; N- 0,84; L- 0,8 ir P- 0,63.
- Gough kūrybiškos asmenybės skalė (CPS, 1979) (Dow, 2003). Tai subjektyvus savo kūrybiškumo vertinimas. Tiriamasis iš pateiktų asmenybės savybių, siejamų su kūrybiška asmenybe, pasirenka jį apibūdinančias savybes (Gough, 1979). Kūrybiškos asmenybės skalę sudaro 30 būdvardžių. Buvo atliktas šio klausimyno dvipusis vertimas. Cronbach alfa - 0,7.
- Wallach ir Kogan divergentinio mąstymo metodika (Wallach, Kogan, 1965). Metodikos administravimui buvo gautas autoriaus prof. N. Kogan sutikimas, vėliau su juo buvo konsultuojamasi dėl metodikos sutrumpinimo ir duomenų interpretavimo. Atliktas dvipusis klausimyno vertimas. Verbalinėje dalyje tiriamieji prašomi išvardinti visus kiek tik sugalvoja atsakymų prie

kiekvienos užduoties, pvz.: “išvardinkite visus kiek tik sugalvojate objektų, kurie juda ant ratų”. Vizualinėje dalyje tiriamieji prašomi išvardinti kuo daugiau išskylančių asociacijų su pateiktais paveikslėliais. Visi 11760 atsakymai buvo suvesti į Excel programą peržiūrai. Originalumo rodiklis buvo skaičiuojamas skiriant tašką už neįprastą atsakymą (5 % tiriamųjų) ir du taškus už unikalų atsakymą (vienas tiriamasis). Tokiu būdu suskaičiuota kiekvienos skalės originalumo suma, jos standartizuojamos į T balus ir sudedamos į originalumo skalę. Mąstymo sklandumo rodiklis buvo skaičiuojamas sudedant visus pateiktus atsakymus, skalių sumas pervedant į T balus ir sudedant į sklandumo skalę. Cronbach alfos: originalumo - 0,93, sklandumo – 0,91.

Duomenų analizei naudoti statistinės analizės sistema SPSS 17.0 ir programinis MS Excel 2007 paketas. Neurotiškumo bruožo išreikštumo palyginimui mažiau kūrybiškų ir labiau kūrybiškų studentų grupėse naudotas T testas nepriklausomoms imtims. O psichotiškumo ir ekstraversijos bruožų išreikštumas, dėl jų skirstinių nutolimo nuo normalinio skirstinio, mažiau ir labiau kūrybiškų studentų grupėse buvo palygintas neparimetriniu Mann-Whitney kriterijumi.

Tyrimo rezultatai

Siekiant atskleisti asmenybės bruožų ir kūrybiškumo, kaip charakteristikų rinkinio, sąsajas, studentų asmenybės bruožų išreikštumas buvo palygintas labiau ir mažiau kūrybiškų pagal kūrybiškos asmenybės skalę studentų grupėse. Nustatyta, kad psichotiškumo ir ekstraversijos bruožas reikšmingai skiriasi pagal kūrybiškos asmenybės skalę labiau kūrybiškų ir mažiau kūrybiškų studentų grupėse. Studentai, turintys didesnę potencialą būti kūrybiškais dėl sau priskiriamų charakteristikų, turi labiau išreikštą psichotiškumo bruožą, nei studentai, pasižymintys mažesniu kūrybiniu potencialu ($p=0,0001$). Studentai, kūrybiškesni pagal kūrybiškos asmenybės skalę, taip pat yra ekstravertiškesni, nei mažiau kūrybiški ($p=0,0001$).

Nustatyta, kad kūrybiškesni studentai pasižymi mažiau išreikštu neurotiškumo bruožu nei mažiau kūrybiški, tačiau skirtumas statistiškai nereikšmingas ($p=0,088$).

Siekiant išsiaiškinti kaip skiriasi studentų asmenybės bruožai priklausomai nuo jų divergentinio mąstymo komponentų pasireiškimo, buvo palygintas asmenybės bruožų išreikštumas labiau ir mažiau kūrybiškų studentų pagal mąstymo originalumą ir sklandumą grupėse. Nustatyta, kad asmenybės bruožų išreikštumas, statistiškai reikšmingai nesiskiria tarp labiau ir mažiau kūrybiškų pagal divergentinį mąstymą studentų. Tiek mąstantys originaliau nesiskyrė asmenybės bruožais nuo mažiau originaliai mąstančių ($p>0,17$), tiek mąstantys sklandžiau nuo mažiau sklandžiai mąstančių ($p>0,6$), nors vidurkių skirtumai ir stebimi, jie nėra statistiškai reikšmingi.

Rezultatų aptarimas

Tyrimas dar kartą patvirtino kūrybiškumo konstrukto sudėtingumą ir daugiaprasmiškumą, išskirdamas skirtingas kūrybiškumo aspektų sąsajas su asmenybės bruožais. Kūrybiškumo kaip savybių rinkinio sąsajos su asmenybės bruožais atitiko anksčiau užsienio autorių atliktus tyrimų rezultatus. Eysenck (1993) rašė, kad psichotiškumas siejasi su kūrybiškumu kaip bruožu. Šiame tyrime psichotiškumas taip pat labiau būdingas asmenims, kurie yra kūrybiškesni pagal kūrybiškos asmenybės skalę. Wolfradt, Pretz (2001) tyrime kūrybiškesni pagal kūrybiškos asmenybės skalę pasižymėjo ekstravertiškumu kaip ir šiame tyrime. Batey ir Furnham (2006) apibendrindami tyrimus teigia, kad kasdieninis kūrybiškumas siejasi su psichotiškumo bruožu, ekstravertiškumu ir emociniu stabilumu, kas atitinka šio tyrimo rezultatus vertinant kūrybiškumą, kūrybiškos asmenybės skale.

Tačiau kitas svarbus kūrybiškumo komponentas - divergentinis mąstymas ir abu jo komponentai nesisiejo su asmenybės bruožais. Šis tyrimas - ne pirmas, kuris gauna panašius rezultatus. Kline, Cooper (1986) neaptiko divergentinio mąstymo ir psichotiškumo bruožo ryšio. Silvia ir kt. (2008) neaptiko divergentinio mąstymo

bei ekstraversijos ir neurotiškumo bruožų ryšio. Upmāny ir kt. (1996) tyrime, divergentinis mąstymas nesisiejo su jokiais asmenybės bruožais.

Tokie skirtingi kūrybiškumo aspektų ryšiai su asmenybės bruožais tik patvirtina Batey ir Furnham (2006) padaryta išvadą, kad divergentinis mąstymas negali būti priimamas kaip visiškas kūrybiškumo atitikmuo, o greičiau, tik jo dalis. Šiame tyrime analizuotas studentų kasdieninio kūrybiškumo pasireiškimas, nevertinant jų pasiekimų. Taigi, tolesniuose darbuose būtų aktualu palyginti kaip skirtąsi asmenybės bruožų sąsajos su didžiuoju kūrybiškumu.

Išvados

1. Labiau kūrybiškiems pagal kūrybiškos asmenybės skalę studentams būdingas didesnis psichotiškumo ir ekstraversijos bruožų išreikštumas, tačiau pagal neurotiškumo bruožo išreikštumą labiau ir mažiau kūrybiški studentai nesisiskyrė.
2. Labiau kūrybiški pagal divergentinio mąstymo komponentus (originalumą ir sklandumą) studentai asmenybės bruožų išreikštumu nesisiskyrė nuo mažiau kūrybiškų studentų.

Literatūra

- Айзенк С. Б. Г., Пакула А., Гоштаутас (1991). Стандартизация личностного опросника Айзенков для взрослой Литвы. [Eysenck, Pakula, Goštautas. Standartizacija Eysenck klausimyno Lietuvos populiacijai] // *Психологический журнал*, 12(3), 83-89.
- Batey M., Furnham A. (2006). Creativity, Intelligence, and personality: Critical Review of Scattered Literature // *Genetic, Social, and general Psychology Monographs*, 132 (4), 355-429.
- Burch G., Hemsley D. R., Pavelis Ch., Corr Ph. (2006). Shizotypy and creativity in visual artists // *British Journal of Psychology*, 97, 177-90.
- Chavez-Eakle R. A., Lara M. C., Cruz-Fuentes. (2006). Personality: A Psiicblee Bridge Between Creativity and Psychopathology? // *Creativity Research Journal*, 18(1), 27-38.
- Dow G. (2003). Creativity Tests: Gough Personality Scale. [žiūrėta 2008 sausio 5d.]. Prieiga per internetą: <http://www.indiana.edu/~bobweb/Handout/d19.gough.html>
- Eysenck H. J. (1993). Creativity and Personality: Suggestions for a Theory // *Psychological Inquiry*, 4(3), 147-178.
- Gough H. G. (1979). A Creative Personality Scale for Adjective Check List // *Journal of Personality and Social Psychology*, 37 (88), 1398-1405.

- Ivcevic Z. (2009). Creativity Map: Toward the next generation of Theories of Creativity // *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 3 (1), 17-21.
- Gradauskaitė-Karkockienė D. (2006). Pedagoginio profilio studentų kūrybiškumo pokyčiai [Electronic Version] // *Acta Pedagogica Vilnensia*, 66-77.
- Kline P., Cooper C. (1986). Psychoticism and Creativity // *The Journal of Genetic Psychology*, 147(2), 183-188.
- Rothenberg A. (2006). Essay Creativity – the healthy muse // *Lancet*, 368, 58-59.
- Silvia P. J., Winterstein B. P., Willse J. T., Barona C. M., Cram J. T., Hess K. I. et. Al. (2008). Assessing creativity with divergent thinking tasks: exploring the reliability and validity of new subjective scoring methods // *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 2, 68-85.
- Upmanyu V. V., Bhardwaj S., Singh S. (1996). Word-Association Emotional Indicators: Associations With Anxiety, Psychoticism, Neuroticism, Extraversion and Creativity // *The Journal of Social Psychology*, 136(4), 521-529.
- Wallach M. A., Kogan N. (1965). Modes of thinking in young children. New York: Holt, Rinehart, Winston.
- Wolfradt U., Pretz J. E. (2001). Individual Differences in creativity: Personality, Story, Writing, and Hobbies // *European Journal of Personality*, 15, 297-310.

LINKS BETWEEN CREATIVITY AND PERSONALITY TRAITS IN STUDENTS SAMPLE

Laura Sapranaviciute

Vytautas Magnus University

laura.sapranaviciute@fc.vdu.lt

The aim of this study was to ascertain links between creativity and personality traits in students sample. In this research participated 117 students from various Lithuanian Universities. Students aged from 20 to 44 years (22,5±2.9). Lithuanian H. and S. Eysensk Personality Questionnaire (1998) measured personality traits, Gough Creative Personality Scale (CPS) (1979) and Wallach and Kogan Divergent Thinking Battery (1965) measured creativity. The results from this study showed that more creative by CPS students have more expressed traits of psychoticism and extroversion than less creative students. However, personality traits in more creative by divergent thinking students do not differ from they less creative peers.

MEDIKŲ DVASINGUMO IR MIRTIES NERIMO SĄSAJŲ YPATUMAI

Justina Vonžodienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Justina.Vonzodiene@fc.vdu.lt

Pranešime pristatomi tyrimo, siekusio nustatyti medikų dvasingumo ir mirties nerimo sąsajų ypatumus rezultatai. Tyrime dalyvavo 147 vienoje respublikinėje ligoninėje dirbantys medikai – 67 gydytojai ir 80 slaugytojų. Iš viso buvo apklausta 30 vyrų ir 117 moterų. Tyrime dalyvavę medikai dirbo įvairiuose ligoninės skyriuose. Tyrimo rezultatai parodė, kad dvasingesni medikai (moterys ir vyrai) jaučia didesnę nerimą dėl savo paties mirties proceso bei kitų mirties nei mažiau dvasingi medikai. Taip pat buvo nustatyta, kad daugiau stresogeninių įvykių darbe patiriančių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl savo paties mirties proceso. Mažiau stresogeninių įvykių darbe patiriančių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl kitų mirties. Taip pat mažiau stresogeninių įvykių, susijusių su mirtimi, asmeniniame gyvenime patyrusių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl savo paties bei kitų mirties proceso bei su baime netekti artimųjų.

Dvasiniai-religiniai įsitikinimai ir mirties nerimas yra neatskiriami žmogaus egzistencijos elementai (Glas, 2007). Galimybė suvokti savo mirties neišvengiamumą ir sukuria nuolatinį nerimo dėl mirties potencialą (Schimel ir kt., 1999). Svarbu suprasti tai, kad mirties nerimas neturi konkretaus objekto, o yra vadinamas nuostatų apie mirtį grupe, besireiškiančių baime, grėsme, diskomfortu ir panašiomis neigiamomis emocinėmis reakcijomis (Neimeyer, Wittkowski, Moser, 2004).

Kitas veiksnys, kuris veikia žmogaus gyvenimo supratimą, yra dvasingumas. Egzistuoja daug dvasingumo apibrėžimų. Šiame darbe dvasingumas apibrėžiamas kaip įsitikinimų, vertybių, elgsenos, patyrimo visuma, kurios charakteringi bruožai yra tikėjimas Aukštesne Jėga, dvasine, nematerialia savasties dalimi ir ryšiu, jungiančiu savąjį „aš“ su Aukštesniąja Jėga. (Niederman, 1999). Tai, kad žmogus, susidurdamas su sunkia situacija siekia rasti jos prasmę, gali liudyti dvasingumo sąsajas su nuostatomis apie mirtį, taigi ir mirties nerimu.

Ir nors dvasingumas ir mirties nerimas yra neatsiejami nuo žmogaus egzistencijos, tačiau mokslinių tyrimų, nagrinėjančių sąsajas tarp jų yra atlikta labai nedaug (Glas, 2007). Tyrimų apie šias sąsajas būtent medikų grupėje mokslinėje literatūroje nebuvo rasta. O juk mediko profesija ypatinga tuo, kad ją pasirinkę žmonės savo kasdieniniame darbe dažniau susiduria su mirtimi nei kiti. Įvykiai, susiję su paciento mirtimi gali medikui priminti apie jo paties mirtingumą ir taip sukelti mirties nerimą (Kasket, 2006). Dvasiniai įsitikinimai taip pat gali veikti mediko priimamus sprendimus, nuostatas į ligonį, taip pat jo asmeninę sveikatą, gerovę (Larimore ir kt., 2007). Taigi įdomios tampa sąsajos tarp šių kintamųjų, jų pokyčiai, atsižvelgiant į medikų patyrimus, susijusius su mirtimi.

Tad šio tyrimo tikslas – nustatyti medikų dvasingumo ir mirties nerimo sąsajas bei nustatyti šias sąsajas, atsižvelgiant į medikų patiriamus stresogeninius įvykius darbe ir asmeniniame gyvenime.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 147 vienoje respublikinėje ligoninėje dirbantys medikai – 67 gydytojai ir 80 slaugytojų. Iš viso buvo apklausta 30 vyrų ir 117 moterų. Tyrime dalyvavę medikai dirbo skirtinguose ligoninės skyriuose (Širdies chirurgijos, Reanimacijos, Hematologijos, Onkologijos, Pulmonologijos, Nefrologijos, Gastroenterologijos, Akių ligų, Reumatologijos, Ausų-Nosies-Gerklių ligų). Tiriamųjų amžiaus vidurkis $38,12 \pm 10,87$.

Įvertinimo priemonės.

Pataisyta Collet-Lester mirties ir mirimo baimės skalė. Ją 1990 m. Sudarė Lester, o į lietuvių kalbą išvertė Valmaitė (2006). Šią skalę sudaro keturios subskalės (po 8 klausimus kiekvienoje): nerimo dėl paties mirties (Cronbach alpha 0,853), paties mirties proceso (Cronbach alpha 0,876), kitų mirties (Cronbach alpha 0,814) ir kitų mirties proceso (Cronbach alpha 0,893). Didesnė bendra subskalės suma reiškia didesnę mirties nerimą.

Kognityvinė-elgesio dvasingumo skalė (Niederman, 1999). Šią skalę sudaro 15 teiginių ir ji naudojama trijų dvasingumo aspektų intensyvumui matuoti: Tikėjimu Aukštesne Jėga, Tikėjimu dvasine savasties dalimi, Tikėjimu ryšiu, jungiančiu savąjį aš su Aukštesne Jėga. Didesnė bendra skalės suma reiškia didesnį dvasingumą. Siekiant panaudoti skalę šiame tyrime, buvo atliktas dvigubas metodikos vertimas iš anglų į lietuvių kalbą ir iš lietuvių į anglų kalbą. Šio tyrimo metu gautas skalės vidinis patikimumas yra didelis (Cronbach alpha 0,953).

Stresogeninių įvykių, su kuriais medikai susiduria savo darbe klausimynas. Remiantis literatūros duomenimis jis buvo sukurtas specialiai šiam tyrimui. Klausimyną sudaro 23 teiginiai, apibūdinantys stresogeninius įvykius, su kuriais medikai gali susidurti savo darbinėje veikloje. Mažesnė bendra skalės suma reiškia, kad tiriamasis patiria daugiau stresogeninių įvykių darbe. Klausimynas pasižymi dideliu vidiniu patikimumu (Cronbach alpha lygi 0,905).

Gyvenimo įvykių, susijusių su mirtimi, klausimynas (Valmaitė, 2006). Klausimyną sudaro 20 teiginių, apibūdinančių įvykius, susijusius su mirtimi, asmeniniame, šeimos, draugų gyvenime per pastaruosius 1 metus. Tiriamiesiems reikėjo pažymėti, susidūrė su įvykiu, ar ne. Mažesnė bendra skalės suma reiškia didesnį patirtų įvykių skaičių. Klausimyno vidinis patikimumas yra didelis (Cronbach alpha 0,820).

Rezultatai ir jų aptarimas

Siekiant atskleisti, kaip skiriasi įvairūs medikų mirties nerimo aspektai, atsižvelgiant į jų dvasingumą, buvo palyginti dvasingesnių (labiau nei vidutiniškai dvasingų) ir mažiau dvasingų (mažiau nei vidutiniškai dvasingų) vyrų bei moterų mirties nerimo vidurkiai/vidutiniai rangai (analizei naudojant parametrinį nesusijusių imčių Student t kriterijų ir neparametrinį nesusijusių imčių Mann-Whitney kriterijų). Pasirinktas reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$.

Statistinės analizės rezultatai rodo, kad dvasingesni vyrai jaučia didesnį nerimą dėl savo mirties proceso ($t = -2,099$, $p = 0,045$) bei kitų mirties ($t = -2,172$,

$p = 0,039$) nei mažiau dvasingi. Taip pat ir dvasingesnės moterys jaučia statistiškai reikšmingai didesnę nerimą dėl savo mirties proceso ($Z = -2,454$, $p = 0,014$) ir kitų mirties ($Z = -2,073$, $p = 0,038$) nei mažiau dvasingos. Tačiau statistiškai reikšmingai nesiskiria (tiek moterų, tiek vyrų grupėje) dvasingesnių ir mažiau dvasingų medikų nerimas dėl savo mirties bei kitų mirties proceso ($p > 0,05$).

Atliekant tyrimą buvo išskirtos dvi stresogeninių įvykių grupės: darbe patiriami stresogeniniai įvykiai ir asmeninio gyvenimo įvykiai, susiję su mirtimi. Gauti rezultatai atskleidžia, kad daugiau stresogeninių įvykių darbe patiriančių grupėje dvasingesni medikai jaučia statistiškai reikšmingai didesnę nerimą dėl savo mirties proceso nei mažiau dvasingi medikai ($Z = -2,231$, $p = 0,026$). Kiti mirties nerimo aspektai tarp dvasingesnių ir mažiau dvasingų medikų šioje grupėje statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p > 0,05$). Rezultatai parodė, kad daugiau asmeninio gyvenimo įvykių, susijusių su mirtimi patyrusioje medikų grupėje, dvasingesnių ir mažiau dvasingų medikų mirties nerimo vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p > 0,05$).

Rezultatai taip pat atskleidžia, kad mažiau stresogeninių įvykių darbe patiriančioje medikų grupėje, dvasingesni medikai jaučia statistiškai reikšmingai didesnę nerimą dėl kitų mirties nei mažiau dvasingi ($t = -2,133$, $p = 0,036$). Tačiau šioje grupėje kiti mirties nerimo aspektai statistiškai reikšmingai nesiskiria tarp dvasingesnių ir mažiau dvasingų medikų ($p > 0,05$). Mažiau asmeninio gyvenimo įvykių, susijusių su mirtimi, patyrusių medikų grupėje, dvasingesni medikai jaučia statistiškai reikšmingai didesnę nerimą dėl savo mirties proceso ($Z = -3,360$, $p = 0,001$), kitų mirties ($t = -2,507$, $p = 0,014$) ir kitų mirties proceso ($Z = -1,988$, $p = 0,047$) nei mažiau dvasingi. Tarp dvasingesnių ir mažiau dvasingų medikų šioje grupėje statistiškai reikšmingai nesiskiria tik nerimas dėl savo mirties ($p > 0,05$).

Dažnai moksliniuose darbuose nustatoma, kad stipresni dvasiniai įsitikinimai yra susiję su mažesniu nerimu dėl mirties (Harding ir kt., 2005), tačiau kartais gaunami ir priešingi rezultatai (Huang Lin, 2003). Šio tyrimo metu nustatyta, kad dvasingesni medikai jautė didesnę nerimą dėl savo mirties proceso ir

kitų mirties nei mažiau dvasingi. Kalbant apie tai, kodėl buvo gauti tokie rezultatai, pirmiausia reikia paminėti, kad medikai – ypatinga žmonių grupė, nes savo darbe dažniau nei kiti susiduria su žmogaus kančia, skausmu, mirtimi, todėl jų dvasingumo sąsajos su mirties nerimu gali skirtis nuo kitų žmonių. Taip pat skirtumai gali atsirasti ir dėl įvairiuose tyrimuose vartojamų skirtingų metodų – kadangi tiek dvasingumas, tiek mirties nerimas yra multidimensiniai kintamieji (Harding ir kt., 2005), vartojami metodai gali matuoti skirtingas dimensijas, todėl ir nustatytos sąsajos gali skirtis.

Susidūrimas su pacientų sunkia būkle, gali medikui priminti, kad jo egzistencija taip pat baigsis mirtimi ir taip sukelti mirties nerimą (Kasket, 2006). Anot Larimore ir kt. (2007), dvasiniai medikų išgyvenimai, tokie kaip pyktis ant dievo, nusivylimas juo ir pan., sustiprėja susidūrus su sunkia darbine situacija. Taigi dvasiniai išgyvenimai, matant ligonio bei jo artimųjų kančias, skausmą gali dar labiau tą nerimą sustiprinti. Tad todėl daugiau stresogeninių įvykių darbe patiriantys dvasingesni medikai gali jausti didesnę nerimą susijusį su savo mirties procesu. Tai, kad mažiau stresogeninių įvykių darbe patiriančių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl kitų mirties, galima bandyti aiškinti tuo, jog šie medikai mažiau patirdami tokių įvykių išreiškia didesnę susirūpinimą ir baimę dėl jų, todėl dvasiniai išgyvenimai pastiprina būtent nerimą dėl kitų mirties. Tačiau norint geriau suprasti dvasingumo sąsajas su mirties nerimu šioje grupėje reikia atlikti tolimesnius tyrimus. Mažesnis su mirtimi susijusių asmeninio gyvenimo įvykių patyrimas gali sąlygoti mirties kaip grėsmės suvokimą ir taip lemti dvasingesnių medikų nerimo dėl tam tikrų mirties aspektų padidėjimą. Tačiau vėlgi būtini tolimesni tyrimai šioje srityje.

Išvados

1. Dvasingesni medikai (moterys ir vyrai) jaučia didesnę nerimą dėl savo paties mirties proceso bei kitų mirties nei mažiau dvasingi medikai.

2. Daugiau stresogeninių įvykių darbe patiriančių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl savo paties mirties proceso.
3. Mažiau stresogeninių įvykių darbe patiriančių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl kitų mirties. Mažiau stresogeninių įvykių asmeniniame gyvenime patyrusių medikų grupėje didesnis dvasingumas yra susijęs su didesniu nerimu dėl savo paties bei kitų mirties proceso bei su baime netekti artimųjų.

Literatūra

- Glas, G. (2007). Anxiety, anxiety disorders, religion and spirituality // *Southern Medical Journal*, 100 (6), 621-625.
- Harding, S. R., Flannelly, K. J., Weaver A. J., Costa, K. G. (2005). The influence of religion on death anxiety and death acceptance // *Mental Health, Religion and Culture*, 8 (4), 253-261.
- Huang Lin, A. (2003). Factors related to attitudes toward death among american and chinese older adults // *Omega*, 47 (1), 3-23.
- Kasket, E. (2006). Death and the doctor // *Existential Analysis* 17 (1), 137-150.
- Larimore, W. L., Duininck, M. W., Morsch, G. B. (2007). Spiritual needs of physicians during and following a catastrophe // *Southern Medical Journal*, 100 (9), 940-941.
- Neimeyer, R. A., Wittkowski, J., Moser, R. P. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation // *Death Studies*, 28, 309-340.
- Niederman, R. (1999). The conceptualization of a model of spirituality. Unpublished doctoral dissertation. [žiūrėta 2008 kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://geocities.com/randynied/home.html>.
- Schimmel, J., Simon, L., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., Arndt, J., et al. (1999). Stereotypes and Terror Management: evidence that mortality salience enhances stereotypic thinking and preferences // *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (5), 905-926.
- Valmaitė, L. (2006) *Slaugytojų jaučiamo mirties nerimo ypatumai*. Psichologijos bakalauro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.

THE PECULIARITIES OF THE CONNECTIONS BETWEEN SPIRITUALITY AND DEATH ANXIETY AMONG MEDICS

Justina Vonžodienė

Vytautas Magnus University

Justina.Vonzodiene@fc.vdu.lt

The aim of this study was to determine the peculiarities of the connections between spirituality and death anxiety among medics. There were 147 participants (67 physicians and 80 nurses) from one hospital in Lithuania. The results showed that more spiritual medics experience higher levels of anxiety connected to their own process of death and to the death of others in comparison with less spiritual medics. In the group of medics, who experienced more stressogenic events at work, higher spirituality was connected to higher anxiety of their own death process. In the group of medics, who experienced less stressogenic events at work, higher spirituality was connected to higher anxiety of others death. It was also assessed that in the group of medics, who experienced less events in private life connected with death, higher spirituality was connected to higher anxiety of their own and others death process and others death.

Psichologiniai tyrimai: menas ar amatas? / VII jaunujų mokslininkų psichologų konferencija. Vilnius: UAB Ciklonas, 2010. – 170 p.

ISBN 978-9955-880-69-1

Išleido UAB Ciklonas, J. Jasinskio g. 15, LT-01111 Vilnius
www.spaudoscentras.lt